

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SUDAN TARİHİ (17. ve 18. YÜZYILLAR) ÜZERİNE YAPILAN
ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK LİTERATÜR İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED FATİH ÖNER

İSTANBUL 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SUDAN TARİHİ (17. ve 18. YÜZYILLAR) ÜZERİNE YAPILAN
ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK LİTERATÜR İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED FATİH ÖNER

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MURAT ULUSKAN

İSTANBUL 2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	VIII
TABLolar LİSTESİ	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	8
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	8
1.2. PROBLEM CÜMLESİ.....	9
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	11
1.4. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	11
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	12
1.6. ARAŞTIRMADA ALTERNATİF KAYNAKLAR: PODCAST PROGRAMLARI	15
1.7. ANAHTAR SÖZCÜKLER.....	17
İKİNCİ BÖLÜM.....	18
2.1. SUDAN TARİHİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	18
2.2. SEYAHATNAMELER	21
2.2.1. ERKEN DÖNEM BATILI SEYYAHLAR VE ESERLERİ	23
2.2.2. GEÇ DÖNEM BATILI SEYYAHLAR VE ESERLERİ	30
2.2.3. SUDANLI VE MÜSLÜMAN TARİHÇİLER	31
2.3. ANTROPOLOJİ VE ETNOLOJİ	33
2.4. ÇATIŞMA BÖLGELERİ VE KÜRESEL KRİZ	35
2.5. DEVLETLER ARASI MÜNASEBETLER VE DIŞ POLİTİKA.....	37
2.6. KOLONYALİZM, DİN, KİMLİK, ETNİSİTE VE İRKÇILIK.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	43
3.1. YÖNTEM	43
3.1.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	43
3.1.2. SİSTEMATİK ARAŞTIRMA PROTOKOLÜ VE İNCELEME KRİTERLERİ	43

3.1.3. VERİ KAYNAKLARININ BELİRLENMESİ (TARAMA STRATEJİSİ)	44
3.1.4. VERİ TOPLAMA ARACI VE VERİLERİN TOPLANMA SÜRECİ	44
3.1.5. VERİLERİN ANALİZİ	45
3.2. ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMELER.....	47
3.2.1. TÜRKÇE-ARAPÇA-İNGİLİZCE TARAMA VERİLERİ.....	49
3.2.2. TÜRKÇE-İNGİLİZCE-ARAPÇA KİTAP İÇERİK ANALİZLERİNE DAİR BİLGİLER.....	67
3.2.3. ÖNE ÇIKAN YAZARLAR VE ESERLERİ	67
3.2.4. TÜRKÇE, ARAPÇA VE İNGİLİZCE KİTAPLAR, DOKTORA VE YÜKSEK LİSANS TEZLERİ VE MAKALE İÇERİK ANALİZLERİNE DAİR BİLGİLER	85
3.2.5. İNGİLİZCE LİTERATÜR.....	85
3.2.6. ARAPÇA LİTERATÜR	85
3.2.7. TÜRKÇE LİTERATÜR.....	86
3.2.8. MUKAYESELİ BİLGİLER.....	87
3.2.9. ÖRNEK ESERLER VE ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR.....	87
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	109
4.1. SUDAN TARİHİNE DAİR LİTERATÜRÜN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	109
4.2. BATILI VE YEREL SEYYAHLARIN SUDAN ALGISI	110
4.3. SUDAN’IN OSMANLI İDARESİ ALTINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ.....	110
4.4. SUDAN’IN KÜLTÜREL VE ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİ	111
4.5. LİTERATÜRDE BELİRLENEN EKSİKLİKLER VE ÖNERİLER	111
4.6. MODERN SUDAN’IN TARİHSEL KÖKENLERİ	112
KAYNAKLAR	113

ÖN SÖZ

Ocak 2025 itibariyle, milyonlarca vatandaşı ülke içinde ve dışında mülteci konumuna düşmüş, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan, başkent Hartum başta olmak üzere birçok şehirde devlet dışı muhtelif silahlı aktörlerin hâkimiyet mücadelesi yürüttüğü, iç savaşın yaşandığı bir Sudan'dan bahsedilmektedir. Dünya basınında güncel haberler, analizler, raporlar ve değerlendirmelere konu Sudan'ı tarihsel derinliğiyle bilip tanımaya duyulan ihtiyaç ortadadır.

Sudan'a geçmeden önce, içinde yer aldığı Afrika kıtasına hızlıca değinmek gerekmektedir. Afrika, Asya'dan sonra ikinci en büyük kıta olup, Alaska bölgesi hariç Amerika Birleşik Devletleri'nin dört katı büyüklüğündedir. Afrika, Aralık 2024 itibariyle 54 ülkeden müteşekkil 700 milyondan fazla nüfusa sahiptir ve bu nüfus 1000'den fazla dil konuşmaktadır.

Afrika'nın Güney Sudan ayrılmadan önce en büyük ülkesi olan Sudan, zengin bir mirasa ve uzun bir tarihe sahiptir. Bol miktarda tarihî kanıt, M.Ö. 200 civarına kadar uzanan bir dönemde Nube/Nubye bölgesindeki halkın özellikle Mısır'ın güneyi ve Kuzey Sudan'da, Roma ve Yunan İmparatorlukları ile uzun süreli ticari ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Nubyeliler ile Mısırlılar arasındaki etkileşimler özellikle sanat ve mimari, ticaret, tarım, balıkçılık ve hayvancılık faaliyetleriyle şekillenmiştir.

Müslüman Arap coğrafyacılar sekizinci yüzyıldan itibaren Afrika kıtasında bugünkü Senegal ve Gambiya'dan Etiyopya'ya kadar uzanan, çoğunlukla Müslümanlaşan toplulukların bulunduğu geniş bir coğrafi alana *Bilâdü's-Sudan* yani siyahlar ülkesi ismini vermiştir. Afrika'nın en eski imparatorluklarına ev sahipliği yapmış Sudan, zamanla güçlü Mısır devletinin gölgesinde kalmıştır.

1555 yılında Osmanlı'ya bağlı Habeş eyaleti kurulmuş, Sevâkin Adası eyalet merkezi yapılmıştır. Sudan merkezli Afrika'nın doğu bölgelerine yönelik fetihler ve askerî adımlar Özdemir Paşa tarafından atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgede yerleşip güçlenmesi bu dönemle birlikte başlamıştır. Sonrasında ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, ardından Hidivler 1821'den itibaren Sudan bölgesinde hâkimiyeti eline geçirmiştir. Avrupalı sömürgeci devletlerce 1820'lerden itibaren işgal altına giren bölgede Çad Gölü'nün doğusu "İngiliz Sudanı" batısı ise "Fransız Sudanı" şeklinde isimlendirilmiştir. 1956 yılında kurulan ve güney Sudan'la birlikte daha da küçülen

mevcut Sudan Devleti, tarihsel derinliği ve coğrafi genişliği açısından hâlihazırda çok dar bir alanda varlığını sürdürmektedir.

Tezimizde, Sudan tarihine dair 17. ve 18. yüzyılları kapsayan çalışmalara yönelik sistematik bir literatür incelemesi yapılmıştır. Bu kapsamda Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yayımlanmış eserler incelenmiş, Sudan'daki dinî, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi değişimlerin literatüre yansımaları, böylelikle genel eğilimler, öne çıkan hususlar ve yaklaşımların ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca, literatürdeki yoğun ve seyrek alanların belirlenmesi hedeflenmiştir.

Tez araştırması boyunca nazik yaklaşımı ve akademik vizyonu ile ufku aan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Okan Yeşilot'a; tarih ilminin usulüne riayet ederek mukayeseli bir perspektifle teze bakmamı sağlayan danışmanım Prof. Dr. Murat Uluskan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

Bu tez, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllar arasındaki tarihî ve kültürel geçmişini, etnik kimliklerini, dinî dinamiklerini ve toplumsal değişimlerini ele alan eserleri sistematik literatür incelemesine tâbi tutmaktadır. Çalışma, literatür taraması yoluyla mezkûr zaman aralığına dair eserler üzerinden sahada mevcut çalışmaları ortaya koymaktadır. Türkçe, İngilizce ve Arapça eserlerin analiz sonuçlarında; Sennar, Kordofan, Darfur bölgeleri özelinde “Func Sultanlığı” döneminin yoğun şekilde işlendiği, geç veya modern “Sudan Devleti” kavramının yer almadığı tespit edilmektedir. Ortak atıf analizinde ise kitaplar arasında en çok atıf yapılan kaynağın Func kronikleri ve bazı Batılı seyyahlar olduğu görülmektedir.

Araştırmanın amacı, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllardaki dinî, siyasi, toplumsal ve kültürel dönüşümünün anlaşılabilmesine, modern Sudan'ın inşasındaki tarihsel dinamiklerin daha iyi kavranabilmesine yönelik çalışmalara zemin oluşturabilmek, literatürdeki boşlukları ve sorunlu alanları tespit edebilmektir. Aynı zamanda, Sudan tarihi hakkındaki çalışmalara dair yapılan tespit ve analizlerle, günümüzde gerek Afrika'da gerekse küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesine olumlu katkılar sunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Sudan Tarihi, İslam, Afrika, Mısır, Osmanlı, İngiltere, Sömürgecilik, Hristiyanlık, Misyonerlik, Fur, Func, Darfur, Habeşistan, Arap

ABSTRACT

This thesis conducts a systematic literature review of works examining Sudan's history, cultural structures, ethnic identities, religious dynamics, and social changes between the 17th and 18th centuries. It investigates the influence of Muslim Arabs, Egypt/Turkish-Ottoman, and British powers on Sudan, as well as socio-political factors such as local sultanates (the Funj Sultanate in Sennar, the Fur Sultanate, the Keira Sultanate in Darfur, the Takali Sultanate in South Kordofan, Dar Mesalit on the Chad-Sudan border, and other sultanates) and trade, all of which played a role in shaping Sudan. The study aims to present existing works in the field through a literature review of works related to this time period. The analysis of Turkish, English, and Arabic sources reveals that the "Funj Sultanate" period is most heavily addressed in the Sennar, Kordofan, and Darfur regions, and that the concept of the later or modern "Sudan State" is notably absent. The common citation analysis reveals that the most frequently cited sources are the Funj Chronicles and certain Western travelers.

This thesis is also important for understanding the religious, political, social, and cultural transformation processes in Sudan during the 17th and 18th centuries, as well as for grasping the historical dynamics involved in the construction of modern Sudan. Understanding Sudan's identity structures and social dynamics will not only help us better comprehend developments in Africa, but also global crises and foreign policy practices. Furthermore, the thesis aims to contribute to regional historiography by filling gaps in the literature on Sudan's historical processes. It is expected to provide a framework that will facilitate deeper research into Sudan.

Keywords: Sudan History, Islam, Africa, Egypt, Ottoman, England, Colonialism, Christianity, Missionary, Fur, Funj, Darfur, Abyssinia, Arab

KISALTMALAR

age.	Adı geen eser
agm.	Adı geen makale
agt.	Adı geçen tez
bk.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
E.T.	Erişim Tarihi
S.	Sayı
s.	Sayfa
No.	Numara
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
H.	Hicri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerkleri
ty.	Tarihi yok
yay.	Yayımlayan

GRAFİKLER LİSTESİ

GRAFİK 1. SUDAN AND HİSTORY ARAMA SONUÇLARI	49
GRAFİK 2. BELGELERİN YAYINLANMA YILLARI	50
GRAFİK 3. YAZARLARIN İSİMLERİNE GÖRE DAĞILIM	50
GRAFİK 4. KURULUŞA GÖRE DAĞILIM	51
GRAFİK 5. BELGELERİN NEVİNE GÖRE DAĞILIM	51
GRAFİK 6. P.M. HOLT, <i>THE HISTORY OF THE SUDAN</i> İSİMLİ ESERİ	52
GRAFİK 7. JAMES BRUCE, <i>TRAVELS TO DISCOVER THE SOURCE OF THE NİLE IN THE YEARS</i> İSİMLİ ESERİ	52
GRAFİK 8. R.S. O'FAHEY-J. SPAULDİNG, <i>KINGDOMS OF SUDAN</i> İSİMLİ ESERİ	53
GRAFİK 9. İLİM DALLARINA GÖRE DAĞILIM	53
GRAFİK 10. F. CAİLLUD'UN <i>VOYAGE À MÉROÉ</i> İSİMLİ ESERİ	54
GRAFİK 11. J. SPAULDİNG'İN <i>THE HEROİC AGE IN SENNAR</i> İSİMLİ ESERİ	54
GRAFİK 12. J. SPAULDİNG'İN <i>ISLAMİC NUBİAN KINGDOMS</i> İSİMLİ KİTAP BÖLÜMÜ	55
GRAFİK 13. G.W. BROWN'IN <i>TRAVELS IN EGYPT, SYRİA AND AFRİCA</i> BAŞLIKLİ ESERİ	55
GRAFİK 14. J. L. BUCKHARDTS'IN <i>TRAVELS IN NUBİA</i> İSİMLİ ESERİ	56
GRAFİK 15. 2013 VE 2021 TARİHLERİNDE EN ÇOK ATIF VE ALAN DAĞILIMI	56
GRAFİK 16. G. NACHTİGAL'IN <i>SUDAN AND SAHARA</i> İSİMLİ ESERİ	57
GRAFİK 17. F.L. NORDEN'İN <i>TRAVELS IN EGYPT AND NUBİA</i> İSİMLİ ESERİ	57
GRAFİK 18. H.A. MCMİCHAEL'İN <i>A HİSTORY OF NORTHERN AND CENTRAL KORDOFAN</i> İSİMLİ ESERİ	58
GRAFİK 19. C. ORHONLU'NUN <i>OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GÜNEY SİYASETİ: HABEŞ</i> <i>EYALETİ</i> İSİMLİ ESERİ	58
GRAFİK 20. WILLİAM ADAMS'IN <i>NUBİA: CORRİDOR TO AFRİCA</i> İSİMLİ ESERİ	59

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1. FUNC SULTANLARI VE İKTİDAR SÜRELERİ	14
TABLO 2. ÖNE ÇIKAN BATILI SEYYAHLARIN İSİMLERİ, SEYAHAT ETTİĞİ YERLER, AMAÇLARI, YAYINLADIĞI RAPORLAR VEYA ESERLERİ	22
TABLO 3. LİTERATÜRDE ÖNE ÇIKAN YAZARLAR, ESERLERİ VE KATKILARINA DAİR ÖZET BİLGİLER	71
TABLO 4. TEZ ARAŞTIRMASI KAPSAMINDA İNCELENEN ESERLER	80

GİRİŞ

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde hızla yayılmaya başlayan İslam fütuhâtı, erken dönemlerde Mısır'a ve Afrika kıtasına yönelmiştir. Sudan coğrafyasına yönelik birkaç fetih girişimi akametle sonuçlanmış, Halife Hz. Osman bin Afvan zamanında akınlar yeniden başlamıştır. “Nube'nin fethi için Abdullah bin Saad bin Ebi'l Sarah liderliğinde İslam orduları M. 652’de Dongola bölgesine ulaşmıştır. Şartların ağırlaşması üzerine Nubeliler barış istemiştir. Neticede yaklaşık on yıl süren savaşların ardından M. 652 yılında A. İ. Ebi'l Sarah ile Nube Kralı Kalidros arasında, tarihî kaynakların “El-Bakt Antlaşması” diye kaydettiği bir anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma yaklaşık 600 yıllık geçerlilik süresi ile İslam tarihinin en uzun soluklu antlaşmalarından biridir.”¹

Müslüman seyyahlar tıpkı tüccarlar gibi yerkürenin birçok yerine dağılmıştır. Arabistan yarımadasının karşı yakasındaki Afrika kıtası da Müslüman Arap coğrafyacılara yakın ilgisini çekmiştir. Sekizinci yüzyıldan itibaren bölgede faaliyet yürüten Arap coğrafyacılara, Afrika kıtasında bugünkü Senegal ve Gambiya’dan Etiyopya’ya kadar uzanan, çoğunlukla Müslümanlaşan nüfusun yoğunlaştığı geniş bir coğrafi alana *Bilâdü’s-Sudan* yani siyahlar ülkesi ismini vermiştir. Bahse konu coğrafya, günümüzde Sudan’ın batısındaki Kordofan ve Dârfür bölgeleri de dâhil büyük bir yüzölçümü kapsamaktaydı.

Sudan’ı tarih boyunca etkileyen ve birlikte anılan Mısır, Memlûklüler iktidarı döneminde 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarında altın madenleri bulunan Nubye bölgesine yönelik saldırılar yapan Bedevi yağmacılara karşı düzenli askerî harekâtlar düzenlemiştir. Bu tarihten itibaren mezkûr bölge büyük darbe yemiştir ve uzun süre toparlanamamıştır. 15. yüzyıldan itibaren de Dongola artık Arap fatihlere ve göçlere karşı duramamıştır, bölgenin İslamlaşma süreci hızlanmıştır.²

Yavuz Sultan Selim dönemiyle birlikte, Memlûkler devletinin yenilmesinin ardından Osmanlı devleti Afrika kıtasına doğru yayılmaya başlamıştır. Erken dönemden

¹ Nube'nin fethi girişimleri ve anlaşmanın detayları için bk. Zahra Gebril Hilow Adam, *19. Yüzyılda Sudan’da Osmanlı Hakimiyetinin Kültürel Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2022, s. 5-19.

² Memlûklüler ve Yavuz Sultan Selim öncesinde Müslüman Türklerin Sudan coğrafyası ile münabesetleri, Tolunoğulları özelinde Sudanlı askerlerden istifade edilmesi ve bölgeye yönelik genellikle literatürde fazla yer verilmeyen tarihî bilgilere dair detaylar için bk. İlhan Zengin, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2013.

itibaren sömürgecilik faaliyetlerine başlayan Portekiz devleti, Kızıldeniz özelinde Osmanlı Devleti'ni etkisini kırmak ve bölgeyi kontrol etmek maksadıyla büyük filolarla saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda büyük bir Portekiz savaş filosu 1541 yılında Sevakın Adası'nı basarak büyük katliamlar yapmıştır. Portekiz Devleti kısa süre sonra da Afrika'da Hristiyanlığın kalesi ve hamisi olarak tanınan Habeşistan ile ittifak kurmuştur.

1555'te Osmanlı'ya bağlı Habeş eyaleti kurulmuş, Sevakın Adası eyalet merkezi yapılmıştır. Sudan merkezli Afrika'nın doğu bölgelerine yönelik fetihler ve askerî adımlar Özdemiş Paşa tarafından atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgede yerleşip güçlenmesi bu dönemle birlikte başlamıştır.³

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve ardından çocukları 1821'den itibaren Sudan bölgesinde hâkimiyeti ele geçirmiştir. Böylelikle 16. yüzyıldan beri Sudan'da hüküm süren Func Sultanlığı tarihe karışmıştır. Mısır, Kavalalı ve Osmanlı hâkimiyetindeki dönem, literatürde Türkiyye ismiyle anılmaktadır.⁴ Mısır Sudan'ı ismi verilen Kavalalı-Osmanlı iktidarına karşı ülkede isyanlar çıkmıştır. Mehdiliğini ilan eden Muhammed Ahmed, 1885-1899 yıllarında geniş halk kitlelerinin desteğini arkasına alarak Sudan'da hâkimiyeti eline geçirmiştir.

Öte yandan 1820'lerden itibaren işgal altına giren bölgede, Çad Gölü'nün doğusu "İngiliz Sudani" batısı ise "Fransız Sudani" şeklinde isimlendirilmiştir. Dolayısıyla 1956 yılında kurulan ve Güney Sudan'la birlikte daha da küçülen mevcut Sudan Devleti, tarihsel derinliği ve coğrafi genişliği açısından günümüzde daha dar bir alanda varlığını sürdürmektedir.⁵

2011 Arap Baharı devrimlerinin ilk patlak verdiği Tunus, Libya ve Mısır ile dünyanın ilgisi yeniden Afrika coğrafyasına yönelmiştir. Bu bağlamda ismi en fazla duyulan ülkelerden birisi de Sudan Devleti olmuştur. Sudan'a dair bir araştırmacı veya konuya ilgi duyan kişinin yapacağı çalışmada karşısına çoğunlukla "askerî darbeler, otoriter devlet ve askerî rejim, İslam, Hristiyanlık, Arap ve Afrika kökenli aşiretler, etnik çatışmalar, soykırım, Güney Sudan, Cancavit Milisleri/Hızlı Destek Güçleri ve

³ Habeş Eyaleti ve Özdemiş Paşa'nın faaliyetlerine dair bk. A. Özkan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı-Habeş Eyaleti İlişkileri ve Hüdaverdi Paşa'nın (1587-1592) Beylerbeyliği Dönemi", *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), (2023), s. 123-144.

⁴ Sana Fikri Zaki Saad, *İkili Yönetim Döneminde Sudan'da İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1898-1956)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2023.

⁵ Mısır Sudan'ı ile ilgili müstakil bir eser için bk. Muhammed Fuad Şükri, *El-Hukm el-Mısri fi's-Sudan 1820-1885*, Kahire: Darul Fikr el-Arabi, 1947.

Darfur sorunu” gibi son 50 yılın güncel gelişmelerini havi sınırlı çalışmalar çıkmaktadır.⁶ Mezkûr konu başlıklarına dair eserlerde ise tarihsel arka plan bağlamında çoğunlukla Sudan’ın kadim tarihi ve İslam fütihat dönemlerine kısaca değinilmekte, daha çok İngiliz sömürgecilik dönemi, Mısır/Osmanlı hâkimiyeti dönemi, Tasavvufi akımlar özelinde Mehdi Hareketi ile 1956 bağımsızlık sonrası zaman aralığı incelenmektedir.

Hatırlanacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, 2017 yılında Sudan ziyaretinde sabık Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir’den Kızıldeniz’deki Sevakın Adası’nı Türkiye’ye tahsis etmesini istemiş ve bu yönde antlaşmalar imzalanmıştı.⁷ Ancak 2019 yılında Sudan’da gerçekleşen askerî darbe ve sonrasında yaşanan iç savaş, Sevakın Adası ile ilgili planlama ve antlaşmaların hayata geçirilmesini engellemiştir. 2024 Aralık ayı itibarıyla ise ne yazık ki Sudan ismi hâlâ çatışmalar, savaş, açlık ve yoklukla birlikte anılmaktadır. Bununla birlikte, güncel-günlük haberlerin dışında Sudan’ı anlamının ve doğru tahliller yapmanın yolu derinlikli okumalar yapmak ve konuyu anlamaktan geçmektedir. Bu da elbette Sudan’a dair literatürün bilinmesi, incelenmesi ve hazmedilmesinden geçmektedir.

Sudan’a dair kapsamlı ve nitelikli eserler kaleme alanların başında, birçok yerde olduğu gibi seyyahlar gelmektedir. Evliya Çelebi de Afrika kıtası seyahati çerçevesinde Mısır’dan yola çıkarak Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya ve Tanzania’yı gezmiştir. 1672’de gerçekleştirdiği bu seyahatinde, menbasına ulaşmayı hedeflediği Nil Nehri boyunca ilerleyerek Mısır’dan Sudan’a ulaşmıştır. Seyahatnamesinde, geçtiği ülkelere dair mufassal bilgiler paylaşmıştır. Konularımız bağlamında, “Evsaf-ı Devlet-i Selatin-i Funcistan” başlıklı kısımda, “Nil kenarında sakın esmerü’l-levn bir kavmi Urbandır. Hatt-ı İstivadan cenube yirmi konak içeri şiddeti harlı yerleri vardır. Padişahlarına Melik derler, Mısır’da Şeyh Bekrizadelere mutekeddirler. Gayet mümin ve muvahhid padişahlardır. Sikkeleri yoktur amma hutbelerinde Melik Ataullah deyu meliklerin yd ederler. Meliklerine May dahi derler. May demek Sultan manasındadır.” ifadeleri kullanılmaktadır.⁸

⁶ Örnek için bk. Samuel Totten (2009), “The UN International Commission of Inquiry on Darfur: New and Disturbing Findings”, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, Vol. 4, Iss. 3, (2009), Article 6.

⁷ Sevakın Adası’ndaki restorasyon amaçlı antlaşmaların bölgesel yansımalarına dair bk. *Sudan’dan Sevakın Anlaşması’nı “askeri üs” olarak algılayanlara tepki* (Erişim Tarihi: 28.01.2025).

⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Onuncu Cilt, Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1938, s. 69.

1672 yılında Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın mektubunu Func Sultanı'na ulaştırmak amacıyla Evliya Çelebi'nin gerçekleştirdiği seyahatin, zamanın şartları açısından değerlendirildiğinde, gayet zorlu olmasına rağmen kapsamlı tahliller, gözlemler ve veriler içerdiği görülmektedir.⁹ Batılı yazarlar da eserlerinde Evliya Çelebi'ye atıfta bulunmaktadır.¹⁰

Batılı seyyahlara gelince; bunlardan ilki 1790'da eserini yazan İskoç müellif James Bruce'dır. Fransız seyyah Charles Poncet ve arkadaşı Father Brevadan 12.02.1699'da aynı bölgeye ulaşmıştır. Bavyeralı Krump da Ocak 1701'den 1702'ye kadar bölgede bulunup yazılar kaleme almıştır.¹¹ Mezkûr eserler başlangıç olup, sonrasında Sudan'a dair araştırmalar artmıştır. Özellikle Sudan'daki İngiliz yöneticiler döneminde ciddi eserlerde artış görülmüştür. 1918 yılından itibaren yayımlanan *Sudan Notes and Records* isimli düzenli dergi, bünyesinde Sudan'ı ilgilendiren hemen her konuda makale, notlar, gözlemler, bibliyografya, kitap değerlendirmeleri gibi kapsamlı bilgiler içermektedir.¹²

İncelediğimiz 17. ve 18. yüzyıl aralığına dair Türkçe eserlerde, çoğunlukla Osmanlı'nın Mısır-Kızıldeniz-Afrika siyaseti bağlamında konunun ele alındığı, "Afrikay-i Osmani",¹³ "Habeş Eyaleti",¹⁴ "Sevakin",¹⁵ "Bilad'us Sudan",¹⁶ "Hatt-ı İstiva

⁹ F. Çetin, "Evliya Çelebi İle Nil Boyunca Seyahat", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), (2015), s. 1-29.

¹⁰ John Ryle, Willis, Justin, Baldo, Suliman, & Jok Madut Jok, *The Sudan Handbook*, London: Boydell & Brewer Ltd., 2011. Kitabın "Early States on the Nile" başlıklı Abdelrahman Ali Mohammed ve Derek Wesby'in kaleme aldığı bölümde bölgeyi dolaşan Evliya Çelebi'ye değinilmekte, en önemli katkıların ise 1772'de bölgede bulunan James Bruce tarafından sağlandığı belirtilmektedir.

¹¹ "Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen Gezginlerin, Avrupalıların Anıları" isimli, tezimiz bağlamında J.L. Buckhardt gibi seyyahların eserlerine de yer verilen makale için bk. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynakları: Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen Gezginlerin-Avrupalıların Anıları: Bir Bibliyografya Denemesi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 55, (2024), s. 117-53.

¹² 1918'de başlayıp en son 1998 yılında Hartum Üniversitesi tarafından yayınlanan *Sudan Notes and Records* isimli dergi bulunmaktadır. Neredeyse her konuda, alanında etkin yazarların makaleler kaleme aldığı derginin PDF nüshalarına ulaşılabilir. *Sudan Open Archive* isimli internet sitesinde, mezkûr derginin 1951 tarihli 32. sayısı yer almaktadır. 387 sayfalık 32. sayıda makaleler, notlar, kitap değerlendirmeleri, bibliyografya ve yazışmalar mevcuttur. 32. sayıda Sudan alanında literatüre sağladığı katkılarla tanınan A. J. ARKELL'in "History of Darfur 1200-1700 A.D. I and II" başlıklı makalesi bulunmaktadır (Erişim Tarihi: 28.12.2024 <https://sudanarchive.net/?a=d&d=SNRV19510000-01>).

¹³ Bk. Hatice Babavatan, *Understanding "Afrika-yi Osmani" in the Late Ottoman Period: The Case of Zanzibar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003.

¹⁴ Bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974. Ayrıca konuyla ilgili bk. Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

¹⁵ Bk. N. Pilehvarian And A. C. Dağ, "Kızıldeniz'de Bir Osmanlı Adası: Sevakin", *International African Conference on Current Studies of Science Technology and Social Sciences*, Johannesburg, South Africa 2020, s. 517-524. Yine Sevakin Adası'nın Osmanlı Devleti'ndeki yerine dair bk. Fatma Çalik Orhun, "Sevakin: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(1), (Nisan 2019), s. 63-78.

¹⁶ Sudan ile mücavirindeki devletler, Osmanlı ile münasebetleri, Fransız sömürgecilerin faaliyetlerine dair Fransızca kaynaklara ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivine dayanılarak hazırlanan makale için bk. Ahmet Kavas,

Vilayeti”¹⁷ gibi başlıklar altında bilgiler paylaşıldığı görülmektedir. 1800 sonrasında ise özellikle Mehdi İsyanı bağlamındaki sürece yoğunlaştığı, İngilizce eserlerin de yine sayıca az olduğu, özellikle sömürgecilikle birlikte İngiliz/Mısır hâkimiyeti döneminde artış gösterdiği, bununla birlikte Afrika/Sudan çalışmaları bağlamında farklı ilim dalları çerçevesinde hacimli eserlerin ortaya konulduğu görülmektedir. İngilizce eserlerde hassaten sömürgecilik sonrası döneme dair detaylı verilere dayalı bilgiler bulunmaktadır. Arapça eserlerde, Sudan’ın Afrika’daki Arap ve Müslüman kimliği özelinde Hristiyan veya putperest unsurların mümkün mertebe daha az görünür kılındığı, modern “ulusalcılık/ulus devlet” kavramı etrafındaki tezlerin de kahramanlık, yüceltme, otoriteyi elinde tutma kavramları çerçevesinde dillendirdiği gözlemlenmiştir.

Sudan’ın Müslüman ve Arap kimliğine karşı tutum sergileyen Güney Sudan kaynaklı eserlerde ise tam tersi tezler ileri sürülmüştür. Hristiyan-Afrika kimliği vurgulanmış ve İslamlaşmasının ardından Müslüman Sudan Devleti’nin ve elitlerinin, diğer kimlikleri yok sayarak İslamlaştırmaya, asimilasyona maruz bıraktığı öne sürülmüştür. Güney Sudan’ın, ayrılarak yeni bir devlet ilanıyla birlikte sonuçlanan sürece kadar Sudan tarihinden ayrı “Güneyli” şeklinde yeni bir kimlik inşasına dayalı tarih anlatısı dikkat çekmektedir. Hristiyan, zulme uğramış, dışlanmış, kendi iradesine sahip, bağımsız bir entiteye dayalı silahlı yapılanmalarıyla bağımsızlık mücadelesi yürüten yarı bağımsız bir devlet öne çıkmıştır. Güney Sudan, bağımsızlığını ilan etmeden önce silahlı mücadele yürüten yapıların mensupları İsrail/Tel Aviv, ABD/Washington ve muhtelif Avrupa ülkelerinin başkentlerinde temsilcilikler açmış, uzun yıllar Sudan’a karşı siyasi, dinî, akademik, sosyal ve kültürel mücadelelerini yürütmüştür.

Literatür taramasında, Sudan konulu eserlerin 17. ve 18. yüzyılları ele alan kısımları incelenmiştir. Elbette tarihî dönemlendirme ve çağlara ayırma bağlamında Prof. Dr. Feridun Emecen’in “Yeniçağ ve Erken Modern Dönem” isimli makalesinde de belirttiği gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Zira muayyen bir coğrafyayı etkileyen belirli bir dönemdeki hadisenin neredeyse 50 yıl kadar doğrudan etkilere yol açtığı, birkaç

“Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah’ın Kurduğu Son Biladu’s-Sudan Devleti ve Fransa’yla Mücadelesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 20, (2020).

¹⁷ Doğrudan Hatt-ı İstiva bölgesini ele alan makale için bk. İdris Bostan. “Orta Afrika’da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: 1883-1895”, *Belleten*, C. 54, S. 21, (1990), s. 665-698. Ayrıca Mısır Sudan’ı eyaleti olan Ektavorya bölgesi özelinde Osmanlı’nın bölge ile münasebetleri çerçevesinde Emin Paşa dönemini ele alan tez için bk. Reyhan Demirayak, *The Late Ottoman Imperialist Endeavor In Central Africa: The Province Of Equatoria (Hatt-ı Istiva)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.

neslin ve bölgedeki ülkelerin olaydan etkilendiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Sudan özelinde Arap veya Afrika kökenli büyük aşiretlerin hareketlilikleri, İslam fütuhât dönemleri, İngiliz sömürgecilik dönemi veya tasavvufî akımlara müntesip dervişlerin desteklediği Mehdi hareketinin ele alındığı dönemler buna misal verilebilir. Zaman aralığı daraltılmakla birlikte mezkûr hadiselerin her birinin, olaylar esnasında yaşayan nesli ve sonraki nesilleri geniş bir coğrafi alanda toplumsal, dinî, askerî, siyasi ve elbette iktisadi açıdan etkilediği malumdur. Bununla birlikte, imkânlar ölçüsünde tez başlığına sadık kalınarak bahse konu zaman aralığına odaklanılmıştır.

Sistematiik bir inceleme; ele alınan konuyu anlama, anlamlandırma ve eleştirel değeriendirme yapma dışında, konu çerçevesinde gerekli bilgi/belge/doküman elde etme ve bunları tahlile yönelik araştırma süreci ve usulü şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çerçevede Sistematiik Literatür Taramasının (SLT), bahsedilen sürecin ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koyan araştırma metodolojisi olduğu belirtilmektedir. Bu metodolojinin uygulanmasında, belirli bir soruna cevap oluşturmak amacıyla, belirlenmiş kriterler dâhilinde ilişki kurulabilen tüm çalışmaların sistematiik bir şekilde incelenmesi söz konusudur. Yıldız'ın makalesinde de işaret ettiğı üzere, sistematiik literatür araştırması özellikle içinde bulunduğumuz zaman diliminde, akademik dünyada çok farklı dillerde içerik ve nicelik açısından devasa bir artışın varlığı da dikkate alındığında mevcut çalışmaların sistematiik bir şekilde taranması gerekmektedir. Bu bağlamda sistematiik literatür taraması, hâlihazırda ulaşılabilen eldeki çalışmaların incelenmesi ile sonuç ve bilgilerin sistematiik, şeffaf ve yeniden üretilebilecek şekilde sentezlenerek ortaya konulmasında etkili bir araştırma metodolojisi olarak kabul edilmektedir.¹⁸

Konuyla ilgili mevcut akademik çalışmalara, kitaplara ve makalelere ulaşılmış, bu eserlerden elde edilen bilgiler değeriendirilmiştir. Bu kapsamda Scopus, YÖK Ulusal Tez Merkezi, JSTOR, Google Scholar, Web of Science, Archive.org, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İSAM Veri Tabanı, Academia, DergiPark, Marmara Üniversitesi Piri Keşif Aracı, Boğaziçi Üniversitesi ve çeşitli üniversitelerin online kütüphaneleri, Arapça *Al-Noor* sitesi başta olmak üzere internet üzerinden ulaşım sağlanan çeşitli siteler incelenmiştir. Bu kapsamda, birincil kaynak hükmündeki seyahatnameler ve resmî belgelere dayalı kitaplar tespit edilmiştir. Örneğın Şune

¹⁸ A. Yıldız, "Bir araştırma metodolojisi olarak sistematiik literatür taramasına genel bakış", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), (2022), s. 367-386.

kronikleri, 1600-1700 yılları arasında Sennar özelinde bölgeyi dolaşan Batılı seyyahların İngilizce veya İngilizce'ye çevrilen eserleri, Arapça-İngilizce Sudan tarihine dair tarih alanındaki kitaplar, Türkçe-İngilizce doktora/yüksek lisans tezleri, makaleler gibi online erişim sağlanan çalışmalar ile bunların -varsa- 17. ve 18. yüzyıl aralıklarındaki içeriklerine odaklanılmıştır.

Neticede, literatürdeki eserlerin içerikleri, öne sürülen temel argümanlar, analizler, değerlendirmeler içerik analiz yöntemiyle sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kolonyalist dönem özelinde Batı merkezli tarih yazımı ile Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü bölge siyasetinin eserlere yansımaları, tarihsel olaylara ve gerçekliklere yaklaşım tarzı, algılanma ve aktarma anlamında üslup farklılıklarına dair karşılaştırma yapma imkânı doğmuştur.

Öte yandan, 17. ve 18. yüzyıllardan sonra Sudan/Mısır özelinde Afrika kıtasına yönelik ilginin arttığı, 1820 İngiliz-Mısır idaresiyle birlikte Prusya/Almanya, Danimarka, Fransa gibi ülkelerin sömürgecilik siyaseti çerçevesinde genellikle “seyyah, doktor, antropolog, araştırmacı, diplomatik temsilci” gibi sıfatlarla bölgeye çok sayıda kişinin geldiği görülmektedir.¹⁹ Bu kişiler bölgeyi derinlemesine dolaşmış, ilgili devletlerin Sultanları, vezirleri, yerel otoriteler, kabileler ve şahsiyetler, sıradan halk kitleleri ile ilişki kurmuş, coğrafya, tarih, etnisite, kültür, din, gelenek, görenek, zooloji, siyaset, iktisat gibi hemen her konu başlığı altında kapsamlı eserler kaleme almıştır. Bunlar arasından bazıları, ilerleyen süreçte temsil ettikleri devletlerde üst düzey görevlere getirilmiştir.

¹⁹ Mehdi Hareketi öncesi ve sonrasında Sudan'a gelen Avrupalı seyyahlar ve idarecilere dair bilgiler için bk. Gabriel Warburg, “European Travellers and Administrators in Sudan before and after the Mahdiyya”, *Middle Eastern Studies*, 41, no. 1, (2005), s. 55–77. Makalede konuyla ilgili temel kaynakların birçoğuna atıfta bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu tez, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllar arasındaki siyasi, askerî, dinî, sosyal ve kültürel yapısını ele alan eserleri sistematik literatür incelemesine tâbi tutmayı amaçlamaktadır. Çalışma bu şekilde, Sudan'ın tarihsel gelişimini etkileyen İslam fütuhatları, Osmanlı idaresi, Avrupa kökenli sömürgeci yaklaşımlar ve yerel dinamiklerin bir arada nasıl şekillendiğini, bu unsurların bölgedeki toplumsal yapı ve kimlik üzerindeki etkilerinin literatürde nasıl değerlendirildiğini araştırmayı hedeflemektedir.

Tez aynı zamanda, Batı merkezli sömürgecilik faaliyetlerinin Sudan üzerindeki etkilerini ve bu etkinin tarih yazımına yansımalarını değerlendirmektedir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Sudan'a yönelik artan Batı ilgisi, bölgeye gönderilen seyyahlar ve araştırmacılar aracılığıyla farklı bir tarih anlatısı yaratmıştır. Çalışmada, bu dönemde Sudan'ı ziyaret eden Batılı seyyahların (James Bruce, Charles Poncet, William George Browne gibi) gözlemleri üzerinden Batı merkezli tarih yazımının Sudan'a dair algıları nasıl şekillendirdiği analiz edilecektir. Bu analizin Batılı ve yerel tarih yazımları arasındaki üslup ve bakış açısı farklılıklarını ortaya koyması ve Sudan'ın tarihine dair daha dengeli bir bakış açısı geliştirmesi beklenmektedir.

Çalışma, literatürde Sudan'a dair fazla eserin bulunmadığı 17. ve 18. yüzyılları merkeze alarak, bu dönemin tarihsel ve toplumsal kırılmalarını daha iyi anlamaya yönelik bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, seyahatnameler, resmî belgeler ve modern literatür gibi birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Araştırma, Sudan tarihine dair Arapça, Türkçe ve İngilizce yazılmış kaynakları karşılaştırmalı bir yöntemle ele alarak, tarihsel olayların farklı bakış açılarından nasıl yorumlandığını değerlendirmektedir.

Neticede bu çalışma, Sudan tarihinin daha önceki dönemlere uzanan etkilerini gün yüzüne çıkarmayı, bu etkilerin modern Sudan Devleti'nin sosyal, politik ve kültürel yapıları üzerindeki izlerini analiz etmeyi ve Sudan tarihine dair literatüre mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1.2. Problem Cümlesi

Sudan tarihinin 17. ve 18. yüzyıllar gibi Osmanlı'nın Afrika'daki varlığının belirginleştiği ve bölgenin Batılı seyyahların ilgisini çektiği, emperyalist sömürgeci güçlerin yavaş yavaş nüfuzunu artırdığı dönemleri üzerine yapılan akademik çalışmalar görece sınırlıdır. Literatürde genellikle Mısır-İngiltere idaresindeki dönem, Mehdi Hareketi ve modern bağımsızlık mücadelesine odaklanılmakta; bu tarihsel süreçlerin arka planını oluşturan erken dönem dinamikleri ihmal edilmektedir. Özellikle Sudan'ın Osmanlı idaresi altındaki yapısal değişimlerin yerel halkın sosyo-kültürel kimliğini nasıl etkilediği ve bölgenin uluslararası sistem içindeki konumu gibi konular yeterince ele alınmamıştır.

Bunun bir sonucu olarak, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllardaki siyasi ve toplumsal yapısına ilişkin bilgi eksikliği, bölgenin tarihsel gelişiminin daha geniş bir bağlamda anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Osmanlı'nın Sudan'daki idari uygulamaları, İslam fütuhatlarının etkileri ve yerel halkın bu süreçlere tepkileri, modern Sudan toplumunun temellerini anlamak için kritik öneme sahiptir. Bu döneme ilişkin veriler genellikle seyahatnameler, Batılı kaynaklar ve Osmanlı arşivleri gibi dağınık bir literatür üzerinden ele alınmakta, bütüncül bir yaklaşım sergilenememektedir. Yine de Osmanlı arşivlerine dayalı olarak son dönemde Afrika-Osmanlı münasebetlerini ele alan nitelikli doktora tezlerinin yapılması ümit vericidir.

Bunun yanı sıra, Sudan tarihi üzerine yapılan araştırmalarda Batılı ve yerel tarih yazımı arasındaki yöntemsel farklılıklar da dikkat çekmektedir. Batılı kaynaklar genellikle Sudan'ı sömürgecilik merceğinden ele alarak yerel dinamikleri ikinci plana atmakta, yerel tarih yazımı ise çoğu zaman ideolojik ve tek yönlü bir bakış açısıyla sınırlandırılmaktadır. Bu durum, Sudan tarihine dair mevcut anlatıların eksik ve çoğu zaman önyargılı bir çerçeveye oturmasına neden olmaktadır. Sudan'a dair tarih yazımında sömürgecilik sonrası gelişmelere odaklanan eserlerin yoğunluğu, 17. ve 18. yüzyıllara ilişkin literatürün azlığıyla birleşerek, bu dönemin tarihsel önemini gölgede kalmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmanın problematiği, Sudan tarihinin ihmal edilen 17. ve 18. yüzyıllarına odaklanarak, bu dönemin sosyo-politik ve kültürel dönüşümlerinin derinlemesine incelenmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Osmanlı yönetimi, yerel dinamikler ve Batılı seyyahların gözlemleri arasındaki etkileşimlerin bütüncül olarak ele alınmaması,

Sudan'ın tarihsel kimliğini anlamada önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Ayrıca, Batılı ve yerel kaynaklar arasındaki üslup ve bakış açısı farklılıklarının yeterince irdelenmemesi, Sudan tarihine dair daha dengeli bir anlatının ortaya çıkmasını engellemektedir.

Bu bağlamda, Sudan tarihinin 17. ve 18. yüzyıllarına dair birincil ve ikincil kaynakların karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınarak, bu dönemin toplumsal, siyasi ve kültürel dönüşümleri üzerinde daha kapsamlı bir çerçeve sunulması gerekmektedir. Çalışma, Sudan tarihine dair literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve Sudan'ın erken modern dönemdeki tarihsel gelişimini daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

Bilindiği üzere Sudan, tarihsel olarak çeşitli etnik ve kültürel kimliklere ev sahipliği yaparken, özellikle Arap göçü, İslamlaşma, Habeşistan ile mücadeleler, ticari faaliyetler ve iç savaşlar gibi faktörler, bu kimlik yapılarının evrimini derinden etkilemiştir. Sudan'daki etnik çatışmalar ve toplumsal yapılar üzerine yazılmış Türkçe, Arapça ve İngilizce akademik eserlerin mevcut sosyal ve kültürel değişimleri yeterince ele almadığı ve genellikle bir perspektife dayandığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda;

- Sudan'daki dinî, toplumsal ve ekonomik yapıları etkileyen Sennar'daki Func Sultanlığı, Fur Sultanlığı, Kordofan Sultanlığı,²⁰ Takali Sultanlığı²¹ gibi irili ufaklı yerel emirlikler,²² Habeşistan ve diğer dış ülkelerle savaşlar, Fransız-İngiliz ve bir dönem Portekiz-İspanya müdahaleleri, 1517 sonrası Osmanlı ve Mısır'ın bölgeye girişi gibi hususlar,

- Afrikalılık ve Araplık gibi dinî/etnik ayrışma ve tanımlamalar çerçevesinde Sudan'daki etnik, dinî ve kültürel kimlikler üzerine yapılan akademik çalışmaların bölgedeki toplumsal yapıyı nasıl yansıttığı, bu çalışmaların yerel, bölgesel ve uluslararası sistemde yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır.

²⁰ Kordofan Sultanlığı tarihi ve Kordofan'a dair bk. Sir Harold Alfred McMichael, *The Tribes of Northern and Central Kordofan*, London, Cambridge University Press, 1922.

²¹ Takali Sultanlığına dair yapılan doktora tezi için bk. Janet J. Ewald, *Leadership and Social Change on an Islamic Frontier: The Kingdom of Taqali, 1680-1898*, University of Wisconsin, 1982.

²² "Fûnc Sultanlığı Doğu Sudan'da birbirlerine yakın dönemlerde kurulmuş Fûr, Takali, Adel Sultanlıkları gibi bir İslam devletidir. Fûnc Sultanlığı; Sudan'da kurulması hasebiyle es-Saltanatu's-sevdâ, Mısır hükûmetine verilen Kırmızı Saltanat ismine nazire olarak Mavi Saltanat manasında es-Saltanatu'z-zerkâ, yönetim merkezine nispetle Sinnâr Sultanlığı, Fünclerin yaşadığı bölge manasında Fûncistan ve Ca'liyyîn, Benî Âmir, Halânike, Şayikiyye, Şenâbile gibi özerk yapıdaki şeyhlikleri bünyesinde tutması dolayısıyla Sinnâr Konfederasyonu diye isimlendirilmiştir. Söz konusu kabilelerin bittiği noktadaki komşu bölgelerde sultanlık gibi yerel birer güç olan Fûr, Takalî, Musabbât sultanlıkları, Hristiyan Habeş Krallığı ile Mısır ile Habeş eyaletleri üzerinden Osmanlı Devleti gelmektedir." Func Sultanlığı'na dair daha fazla bilgi için bk. Yunus Ballı. *Nilotik Sudan'da Kurulan Bir İslam Devleti: Fûnc Sultanlığı (1505-1821)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

1.3. Araştırmanın Önemi

Sudan'ın tarihi, 17. ve 18. yüzyıllarda, Afrika ile Orta Doğu'nun kesişim noktasında yer alan stratejik konumuyla, kültürel ve dinî etkileşimlerin, siyasi güç mücadelelerinin ve ekonomik dönüşümlerin önemli bir kesitini sunmaktadır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'ın bölgedeki etkisi, Sudan'ın sosyal yapısını, devlet anlayışını ve kimlik algısını derinden etkilemiştir. Aynı zamanda, Hristiyan Habeşistan ile süregelen mücadeleler, Kızıldeniz üzerinden köle ticareti ve Sevakin Adası gibi önemli ticaret noktaları, bölgenin ekonomik ve siyasi tarihinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır.

Sudan'daki İslamlaşma süreci, özellikle Sufi tarikatlarının yaygınlaşması ve güç kazanması gibi dinamikler, bölgenin dinî yapısını ve toplumsal dönüşümünü belirgin biçimde etkilemiştir. Bu süreçler, Sudan'ın kültürel ve toplumsal yapılarının evrimine ışık tutmakla kalmayıp, modern dönemde yaşanan toplumsal çatışmalar ve kimlik mücadelesinin kökenlerini anlamak açısından da önem arz etmektedir. Çalışma, bu değişim süreçlerini daha iyi anlamayı ve Sudan'ın bu tarihsel dönemdeki yapısal dönüşümlerine dair araştırmaları analiz ederek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışma, Sudan'a dair literatür taramasını sistematik bir yaklaşımla gerçekleştirerek, mevcut akademik çalışmaların derinleştirilmesine ve daha fazla araştırmaya zemin hazırlayacak bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu tez, 17. ve 18. yüzyıllara ait Sudan tarihini ele alan eserlerin, ilgili veri tabanları ve araştırma kanalları aracılığıyla büyük ölçüde tespit edilebildiğini ve bu eserlerin sistematik bir şekilde incelenerek yeterince değerlendirildiğini varsaymaktadır.

Sudan tarihine dair Batılı seyyahların seyahatnameleri ile yerel kaynakların araştırmanın temel sorularına yanıt verebilecek nitelikte olduğu ve bu iki kaynak grubu arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılabildiği varsayılmaktadır.

İncelenen literatür ve birincil kaynaklar, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarındaki siyasi, dinî, askerî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarını anlama noktasında bu aşamada yeterli ve geçerli veriler sunmaktadır. Özellikle Func Sultanlığı'nın bölgedeki

rolü, Osmanlı ile ittifaklar, Portekiz ve Habeşistan gibi sömürgeci güçlere karşı verilen mücadeleler ve Nil Nehri ile Sevakın Adası'nın stratejik önemi, bu dönemin Sudan üzerindeki etkilerini anlamada kritik bilgiler sağlamaktadır.

Tez, Batılı ve yerel tarih yazımları arasındaki metodolojik ve ideolojik farklılıkları analiz ederek Sudan tarihine daha dengeli bir bakış açısını gütmeye gayesi taşımaktadır. Batılı seyyahların yazımları genellikle Müslüman Afrikalılara üstenci bir perspektifle yaklaşırken, yerel kaynaklar Sudan'ın kimlik ve kültürünün korunması konusunda daha öznel bir anlatı sunmaktadır. Bu bağlamda araştırma her iki perspektifi harmanlayarak Sudan tarihine ilişkin daha bütüncül bir çerçeve sunmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, bu tez, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarındaki tarihini anlamak için mevcut literatürün önemini vurgulamakta ve eksikliklerin giderilmesi için gelecek çalışmalara yol göstermektedir. Özellikle yerel eserlerin ve bölgedeki halkın tarihsel deneyimlerinin daha fazla dikkate alınması, Sudan tarihine dair yeni ve daha derinlikli bir anlayışın ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra Sudan'ın bu dönemdeki tarihsel yapılarının modern Sudan üzerindeki etkileri daha geniş bir araştırma alanı olarak değerlendirilmeli ve literatürün sunduğu veriler bu bağlamda derinleştirilmelidir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tez, Sudan tarihinin 17. ve 18. yüzyıllarına odaklanması nedeniyle belirli sınırlılıklar içermektedir. Araştırma, özellikle yerel krallıklar (Func Sultanlığı, Darfur Sultanlığı) ile Osmanlı ve Mısır/Memlûkler ilişkilerini ele almakta; bu dönemle sınırlı bir inceleme yürütmektedir. Kullanılan kaynaklar Türkçe, Arapça ve İngilizce yazılı literatürden oluşmakta olup, yerel halkın tarihsel anlatıları, sözlü kültür ve yerel kaynaklar çalışmada daha az yer bulmaktadır. Bu durum, Sudan tarihine dair daha derinlemesine bir perspektif sunma açısından belirli sınırlamalara yol açmıştır.

Ayrıca, Sudan tarihine dair mevcut literatürün büyük kısmının 1820 sonrası döneme odaklanması, çalışmada doğrudan 17. ve 18. yüzyıl ile ilgili eserlerin azlığı gibi bir kısıt oluşturmuştur. Bununla birlikte, literatürde yer alan bazı eserlerin ilgili tarih aralığında Func Sultanlığına dair detayları havi kaynakça niteliğindeki eserlerin neredeyse tamamına ulaşılmıştır ve bu eserler incelenmiştir. Ancak bu eserlerden bazılarının tercüme olduğu da dikkate alınarak eksiklikler taşıyabileceği not edilmiş,

detaylı analiz yapılabilecek birincil kaynakların sayıca az olması hasebiyle bu alandaki bilgi eksikliği görülmüştür.

Bunun yanı sıra, araştırmada kullanılan modern teknolojiler, özellikle sesli ve görsel kaynaklar (Podcastler vb.) literatüre katkı sağlamayı hedeflese de geleneksel yazılı ve basılı kaynakların eksikliklerini tam anlamıyla gidermemektedir. Günümüzde artan şekilde yaygınlaşan sesli-görsel bilgi kaynakları tarih alanında önemli bir potansiyel sunmaktadır. Örneğin *Es-Sudan* isimli Arapça Podcast gibi kanallar, uzman akademisyen ve araştırmacıların katkılarıyla geniş bir kitleye ulaşarak çeşitli tarihsel konuları ele almaktadır. Ancak bu tür kaynakların çoğu genelde güncel veya genel tarih konularına odaklanmakta ve araştırmanın odaklandığı spesifik döneme dair bilgiler sınırlı kalmaktadır.

Sonuç olarak, tezin sınırlılıkları hem kaynak çeşitliliği hem de kapsam açısından belirli eksiklikler barındırsa da 17. ve 18. yüzyıl Sudan tarihine dair literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir çaba sunmaktadır. Bu çalışma, sınırlı kaynaklara rağmen Sudan tarihinin bu dönemi hakkında kapsamlı bir perspektif geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu tez, 17. ve 18. yüzyıl dönemiyle sınırlı olması hasebiyle özellikle yerel krallıklar (Func Sultanlığı, Darfur Sultanlığı) ile Osmanlı ve Mısır/Memlûkler ilişkileri dönemine odaklanmaktadır. Kullanılan kaynaklar Türkçe, Arapça ve İngilizce literatür ile sınırlı olup, bu nedenle yerel halkın tarihsel anlatıları, sözlü kültür ve kaynaklar daha az yer bulmaktadır. Öte yandan çoğu eserin özellikle 1820 sonrasını ele alması karşımıza çıkan en önemli sınırlandırmalardan birisidir.

Sudan Tarihinde Dönüm Noktaları başlıklı Arapça eserin 1730 tarihli kısmında Habeşistan Ordusuna karşı büyük zafer kazanan Sennar Sultanı Şeyh ile ilgili bilgilere ulaşabilmek mümkün olmuştur. Burada anılanın, Sudan tarihindeki en önemli şahıs olduğu ibarelerinin yer aldığı fark edilmiştir. Benzer şekilde Arapça kitaplardaki ileri okumalarda ilgili tarih aralıklarına dair ilave bilgilere ulaşabilmek mümkün olacaktır.

Tablo 1. Func Sultanları ve İktidar Süreleri²³

I. Amâre (Dûnkas) b. Adlân	1504
Nâyil b. Amâre	1534
I. Abdülkâdir b. Amâre	1551
II. Amâre Ebû Sükeykîn b. Nâyil	1558
Dekîn b. Nâyil	1569
Dûre b. Dekîn	1586
Tayyib b. Abdülkâdir	1588
I. Ênse	1592
Sâbir	1603
Cemre	1604
II. Abdülkâdir b. Ênse	1604
I. Adlân b. Ênse (Veledü Ây)	1606
I. Bâdî b. Abdülkâdir (Seyyidülkavm)	1611
I. Rabât b. Bâdî	1616
II. Bâdî (Ebû Dîk) b. Rabât	1649
II. Adlân b. Muhammed	1680
II. Ênse b. Bâdî	1680
III. Bâdî (Ahmer) b. Ênse	6 Haziran 1692 - 13 Nisan 1716
III. Ênse b. Bâdî	13 Nisan 1716 - 8 Temmuz 1720
Nûl b. Bâdî	8 Temmuz 1720 - 8 Temmuz 1724
IV. Bâdî Ebû Şelûh b. Nûl	8 Temmuz 1724 - 25 Mart 1762
Nâsır b. Bâdî	25 Mart 1762 - 1769
Muhammed Ebu Likaylik (Vekil)	1762 - 1768
İsmâil b. Bâdî	1768 - 1776
Badi Veled Recep (Vekil)	1775 - 1780
Adlan II bin İsmail	1776 - 1789
III. Adlân b. İsmâil	1777
Recep Veled Muhammed (Vekil)	1780 - 1786
II. Rabât	1787
Evkel	1787 - 1788
Nasir Veled Muhammed (Vekil)	1787 - 1788
Tabl (Tayyib)	1788 - 1789

²³ Tablodaki bilgiler noktasında Mehmet Aykaç, “Func”, *DİA*, C. 13, s. 216-218’den istifade edilmiştir.

V. Bâdî (Tabl)	1789 - 1790
Hasberabbih (Hassan Rabbihi)	1790 - 1791
Nûruh	1791 - 1792
VI. Bâdî b. Tabl (ilk kez)	1792 - 1798
Rânefî	1798 - 1805
İdris Veled Ebu Likaylik (Vekil)	1798 - 1804
Agban	1804 - 1805
VII. Bâdî b. Tabl	1804-1821
Adlan Veled Ebu Likaylik (Vekil)	1804 - 1805
Badi VII bin Tabl (2. kez)	1805 - 14 Haziran 1821

1.6. Araştırmada Alternatif Kaynaklar: Podcast Programları

Sudan'daki siyasi, dinî, kültürel ve sosyal yapılara dair mümkün mertebe objektif bir bakış açısı sunabilmek için yerel aktörlerle görüşmeler veya bölgede derinlemesine saha araştırmaları yapamamak da bir sınırlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, tezimiz kapsamında Sudan'daki tarihî ve güncel gelişmelere dair özellikle sesli-görsel kaynaklar (Podcastler vb.) taranmıştır.

Bilindiği üzere, sahada araştırmaya dayanmayan doktora, tez ve makale çalışmalarında çoğunlukla yazılı, basılı veya elektronik ortamdaki e-kitaplardan faydalanılmaktadır. Günümüzde artan bir şekilde sesli-görsel alanda geniş bilgi kaynakları mevcuttur. Bu kaynaklar saha araştırmaları imkânı bulunmayan, özellikle çatışma bölgeleri gibi savaşların yaşandığı, belki gidildiğinde belirli aktörlerin denetimi&sansürü altında araştırma yapma zorunluğu bulunan coğrafyalara yönelik alternatif bilgiye erişim sağlayabilmektedir. Sudan özelinde hemen her bölge ve konu için alternatif doğru kaynağa ve bilgiye ulaşmak ehemmiyet taşımaktadır. Zira devletlerin resmî tarih ideolojisi ve söylemi çerçevesinde ortaya eleştirel, objektif, nitelikli ve doğruya en yakın bilgileri havi çalışma yapabilmek çoğunlukla zordur. Dolayısıyla oldukça yaygın, etkin ve rahat ulaşılabilirliği, doğrudan farklı kaynaklardan beslenen aktörlere dayanması, doğruluk ve yanlışlığını teyid ve tekzip fırsatı hasebiyle Podcastlere başvurulmasında fayda görülmektedir.

Örneğin tarih alanında *Ottoman History* Podcast kanalında, alanında uzman akademisyenler, yazarlar ve araştırmacıların konuk edildiği, kitapların ve belirli konuların ele alındığı programlar ciddi bir kitleye ulaşmaktadır. Mezkûr kanalın

29.12.2024 tarihli son programı “The End of Ottoman Crete” başlığı taşımaktadır. Benzer şekilde *Empire-Goalhanger* isimli kanalda da 23.01.2025 itibariyle 223 adet, farklı farklı konularda tarihî bilgileri havi program yayınlanmıştır.

Tez çalışmasında sıklıkla farklı dillerdeki Podcast programlarından faydalanılmıştır. Bu çerçevede Sudan konusunda da İngilizce ve Arapça Podcast kanalları takip edilmiştir. *Africa’s Untold Stories* isimli kanalda tarihî bilgilere dayalı programlar yayınlanmıştır. Örneğin 01.07.2024 tarihinde yayınlanan “African Slave to Indian Ruler, Malik Ambar: A Lesson to African Brilliance” başlıklı bölümde Etiyopya’daki genç bir kölenin Babür İmparatorluğu dönemindeki hayatına yer verilmiş, 1548-1626 yılları arasında yaşayan M. Ambar’ın Ahmednagar Sultanlığı’nda gerilla savaşı vererek fiili sultanlık yapmasına değinilmiştir.

Es-Sudan isimli Arapça Podcast kanalında;

- Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)’nin merkezde yer aldığı ayrılıkçı milis yapılar, ülkedeki kargaşa,
- Sudan’ın güneyi ve kuzeyi arasında ırkçılığın yayılmasının arkasındaki aktörler,
- Medyanın iç savaşı yansıtır tarzı ve dezenformasyon,
- Sudan’da eğitim ve gelişim sorunun geleceği,
- Sudanlıların Filistin davasına bakış açısı,
- Batı Afrika Arapları ve Sudan’daki savaşta oynadıkları roller,
- İnsani Yardım Teşkilatlarının Sudan’daki gizli rolleri,
- Sudan, Mehmet Ali Paşa Devletinden kurtuldu mu?
- Sudan’dan Halavi ve Kur’an ile Âleme Seyahat
- Ved Medeni’nin Ardından: Sudan Ordusu Hartum’u kurtarabilir mi?
- Siyaset, Sudan Üniversitelerini Bozdu mu? Savaşın ardından ıslahı mümkün mü?

gibi daha çok güncel konuların ele alındığı programlar yayınlanmıştır. (Erişim Tarihi: 25.01.2025)

Wiser World isimli İngilizce Podcast kanalında Sudan&Güney Sudan konusunda 4 ayrı podcast yayınlanmış; konu daha çok rejim, iç savaş ve aktörler özelinde ele alınmıştır. *Conflicted* isimli İngilizce Podcast kanalında da Sudan, iç savaş, soykırım, siyasi ve dinî figürler gibi güncel gelişmeler ele alınmıştır.

Bunların dışında, BBC Kanalının *Focus On Africa* Podcast programında ise çoğunlukla güncel konulara dair yayınlar yapılmaktadır. Sudan özelinde “Sudan’s

Proxy War”, “Inside the Sudan war with the Sudanese Army”, “The Abduction of children in South Sudan”, “Can the flow of arms into conflict-hit Sudan be stopped” gibi konu başlıkları sunulmuştur. İngiltere hükûmetinin fonladığı BBC kanalı özelinde, bir ülkenin Sudan veya farklı bir konuda bilgiye dayalı değerlendirmeler yapacak, konuyu tarihsel bağlam ve derinliğiyle ele alacak yeterlilik ve uzmanlığa sahip kadrolarının varlığı ve gücü anlaşılabilmektedir.

Bunun yanı sıra Sudan ile büyük savaşlar yapan Habeşistan/Etiyopya dilinde (Ge’ez veya Amharice) yazılmış literatür veya bölgede faaliyet yürüten Fransızların yazdığı Fransızca eserler, yine bölgede deniz hâkimiyeti üzerinden yoğun baskılar uygulayan İspanyol ve Portekiz kaynakları, misyonerlik bağlamında bölgede faaliyet yürüten Latince veya İtalyanca kaynaklar da bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Google Translate marifetiyle Amharice “Sudan Tarihi veya Func Sultanlığı” terimleriyle literatür taraması yapılmaya çalışılmış; ancak dil farklılığı ve zorluklar nedeniyle araştırmayı sürdürmeye yetecek, bir kanaate ulaşabilecek seviyeye gelinememiştir. Dolayısıyla Etiyopya dilinde aramadan sarfı nazar edilmiştir. Ayrıca, araştırma yalnızca yazılı kaynaklarla sınırlı kalmış olup, saha araştırmalarına ya da bireysel görüşmelere dayanan veri toplama yöntemleri kullanılmamıştır. Literatür tarihsel açıdan kapsamlı olmasına rağmen, bazı güncel gelişmelerin literatürde yeterince işlenmemiş olduğu da bir sınırlılık olarak öne çıkmaktadır.

Antropoloji alanındaki Türkçe ve Arapça eser azlığı da sınırlılık veya eksiklik şeklinde değerlendirilebilir. Zira literatürde öne çıkan ve detaylı bilgileri havi eserlerin çoğunlukla antropologlar marifetiyle derlenen kitaplarda yer aldığı görülmektedir.²⁴

1.7. Anahtar Sözcükler

Sudan Tarihi, İslam, Afrika, Habeşistan-Etiyopya, Mısır, Osmanlı-İngiltere, Sömürgecilik, Hristiyanlık, Misyonerlik, Arap, Sennar, Func Sultanlığı, Fur Sultanlığı, Darfur, Kordofan

²⁴ Kültürel antropolojik çalışmaya örnek için bk. Francis Mading Deng, *The Dinka of the Sudan (Case studies in cultural anthropology)*, New York (N.Y.): Holt, Rinehart and Winston, 1972.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Sudan Tarihi Hakkında Genel Bilgiler

Literatürde Sudan konusunun Afrika çalışmaları altında ve çoğunlukla Mısır bölgesi veya Mısır Devleti ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Bir nevi Mısır'ın gölgesinde kalan Sudan, M.Ö. 270 - M.S. 100 yıllarında Napata Krallığı'nca yönetilen Kuş Krallığı adıyla bilinmektedir. M.Ö. 270 - M.S. 350 yıllarında ise Meroe Krallığı ülkeyi yönetmiştir. Kuş Krallığı Mısır'ı fethetmiş ve sınırlarını Nil'den Akdeniz'e kadar uzatmıştır. Dahası Napata Kralları kendilerine *Firavun* unvanını vermiştir. 1889 yılında ülkenin ismi resmen İngiliz-Mısır Sudan'ı şeklinde anılmıştır. 1957'den sonrasında ise Sudan Cumhuriyeti diye isimlendirilmiştir. Afrika kıtasının kuzeybatısındaki ülke, kuzeyden Mısır'la, batıda Kızıldeniz, Eritre ve Etiyopya ile güneyde Kenya, Uganda ve Zaire ile batıda Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad ile, kuzeybatıda ise Libya ile komşudur. Buna 2011 yılında bağımsızlığına ilan ederek Sudan'dan ayrılan Güney Sudan Cumhuriyeti de eklenmelidir.

Sudan'da kurulan imparatorluklar, Mısır ve diğer Afrika devletleri ile ilişkiler, Osmanlı münasebetleri, 16. yüzyılda Kızıldeniz'i kontrol altına almaya çalışan Portekiz varlığı, sonrasında doğrudan bölgeyi işgal eden İngilizler ve batılı sömürge devletleri ile mücadeleler, Memlükler ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi öne çıkmaktadır. Çeşitli yazarlar dönemin dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik dinamiklerini farklı açılardan ele almışlardır. Sudan bölgesi özeline Afrika'yı ve tüm yerküreyi kültürel, sosyal, biyolojik ve dil açısından Antropoloji ilim dalı altında bir cerrah titizliğiyle ele alanlar seyyahlar, misyonerler ve elbette casuslar olmuştur.²⁵

Müslümanları ve öteki gördüğü diğer medeniyetleri anlama bağlamında Batı literatürünün temelini teşkil eden kaynak niteliğindeki eserlerin mimarlarının antropologlar olması tesadüf değildir. Tıpkı ele alınan herhangi bir ülke gibi Sudan da sömürgeci devletlerin siyasal perspektifine hizmet edecek şekilde irdelenmiştir.

²⁵ Tez konumuz bağlamında neredeyse tüm eserlerde kendilerine atıfta bulunulan Batılı seyyahların aslında bölgede gizli görevler yürütmek maksadı taşıdıkları, bu bağlamda gerçek kimliklerini gizledikleri kaydedilmektedir. Örneğin çok erken dönemlerde Sennar bölgesini dolaşan Yahudi seyyah David Reubeni kendisini sözde Müslüman, hatta Mekke'den gelen bir Seyyid gibi tanıtmıştır. John Lewis Buckhardt kendisini Hacı İbrahim Abdullah el-Şami şeklinde tanıtmıştır. Misyoner Theodoro Krump ise bölge halkı tarafından bazen Muallim Yusuf bazen Muallim Yunus şeklinde çağırılmıştır. James Bruce ise kendisini Yakup Hekim diye lanse etmiştir. Bölgede uzun/kısa dönem kalıp faaliyet yürüten, kendisini tabip/hekim diye tanıtan Batılı şahsiyetlerden bazılarının sadece temel tıp eğitimi aldıkları, hastalıklar ve tedavilerle ilgilenmeleri, bölgede Sultanları ve sıradan insanlarla tanışmaları hasebiyle yazdıkları eserlerde bölgeye dair coğrafi bilgiler dışında tıp alanında da önemli bilgiler paylaştıkları gibi hususlara dair kapsamlı ve detaylı bilgileri havi makale için bk. Tarık A. Elhadd, "Early European Medical Encounters in the Sudan in the pre-Turco-Egyptian Period 1503-1821", *Sudan Medical Journal*, 50/3, (December 2014), s. 169-181.

Dolayısıyla dönemin İngiliz devlet adamlarına, siyasi kararlar alınması sürecinde muhtelif konu başlıklarında yeterli genişlikte bilgiler sunulabilmiştir. Günümüzde de bu anlamda kapsamlı kitapların, raporlar ve makalelerin Batı merkezli olarak üretildiği gözlerden kaçmamaktadır. Ne yazık ki yerel dillere vukufiyet, bölge ve sahayı tanımak, olayları doğru kavrayıp algılamak, yerli aktörler ile güçlü ilişkiler kurmak noktasında Batılı uzmanların ağırlığı hissedilmektedir.²⁶

Sömürgecilik dönemi ve dış müdahaleler ile bölünmüş, sınırları şekillendirilmiş modern devletler arasındaki anlaşmazlıkların temeli de yine tarihî bölünmüşlükte yatmaktadır. Sudan Devleti bu kapsamda incelemeler için iyi bir laboratuvar olarak değerlendirilmektedir. Örneğin 1990-2021 yılları arasında Çad'ı yöneten devlet başkanı İdris Debi, Çad'ın yanı sıra Libya, Sudan-Darfur gibi bölgelerde yayılmış Beri veya Zakava diye de bilinen Zağava/Zaghawa aşireti mensubudur. Anılanın annesi Kaltouma Ngueli, Zaghawa kabilesinden olup Sudan ile tarihî bağlara sahiptir. Darfur bölgesinde önemli bir varlığı bulunan aşiret, Sudan Devleti'yle veya farklı aktörlerle silahlı çatışmalarda Çad'ın büyük desteğini almıştır.

Benzer şekilde Toubou veya Tubu diye isimlendirilen etnik grubun güneybatı Sudan, güney Libya, kuzey Çad ve kuzeybatı Nijer'deki varlığı da sorunlu alanlara işaret etmektedir. Birçok ülkeyle komşu, farklı iklim havzaları ve topografyasıyla, farklı diller ve etnisiteler ile dolu Sudan'a dair modern dönem araştırmalarında da konunun bu yönleriyle ele alındığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Sudan'ın tarihî ve coğrafi derinliğini tam anlamıyla yansıtmayan bu eserlerde sınırlılıklar göze çarpmaktadır. Benzer durum, yerküre üzerindeki çatışmalı bölgeler konu alanlarına giren birçok ülkeyi de kapsamaktadır.

Sudan tarihine dair İngilizce eserler özellikle 1820 İngiliz işgalinden sonraki döneme yoğunlaşmaktadır. Sudan'ın resmen bağımsızlığını kazandığı 1956'ya kadarki süreci kapsayan resmî/gayri resmî eserler bölgede görev yapan İngiliz işgal güçlerinin

²⁶ Modern teknik ve teknolojik araçlar kullanılarak tarihî konunun veya bölgenin derinlemesine araştırılarak haritalandırılma yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede Func Sultanlığı'nda bir şehir devleti olan eski Dongola'da Hristiyanlıktan İslam'a geçiş sürecini araştırmayı amaçlayan proje çerçevesinde 2018-2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen, manyetik ve yeraltı radar (GPR) araştırmaları ile 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Funj yerleşiminin Dongola Kalesi içindeki kentsel planının yeniden yapılandırılmasına yönelik haritalandırmanın yer aldığı makale için bk. A. Herbich Obluski ve R.T. Ryndziejewicz, "Shedding light on the Sudanese Dark Ages: Geophysical research at Old Dongola, a city-state of the Funj period (16th-19th centuries)", *Archaeol Prospect*, 29(2), (2022), s. 259-273. Makalede, yerleşim yerlerine yönelik yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan verilere dayalı bir şekilde Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde kale içinde 300, dışında ise 3000 yapı bulunduğu dair ifadelerinin doğrulandığı, buna karşın yedi Cuma Camisi'nin varlığına işaret etmesine rağmen sadece bir Cuma Camisi'nin bulunduğu kaydedilmektedir.

sivil veya askerî idarecileri, seyyahlar, arkeologlar, ilim adamları ve araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır.²⁷ Benzer şekilde Mısırlı devlet adamları, Müslüman-Arap ilim adamları, seyyahlar ve konuya ilgi duyanlar da çok sayıda kitaba imza atmıştır. Örnek olarak *Egyptian Sudan: Its History and Monuments* başlıklı eser incelenmiştir. British Museum tarafından arkeolojik çalışmalar yapmak üzere 1897 yılında bölgeye gönderilen E.A. Budge, 1907 tarihinde kaleme aldığı yaklaşık 1.500 sayfalık iki ciltlik eserin birinci cildindeki önsözünde;

Mevcut olan verilerle, 1520 ile 1820 yılları arasındaki döneme ait bağlantılı bir tarih yazmak imkânsızdır, ancak bu dönemde Darfur'da sultanların, Şendi'de "Mekler" veya "Şefler"in, Nubye'de Arnavutların ve diğer Sudan bölgelerinde ise soyu devam eden kabile şeyhlerinin hüküm sürdüğünü biliyoruz.²⁸ Bu kişiler, her fırsatta, gerçek bir Sudan usulüyle birbirleriyle savaşmışlardır. Her birinin amacı, olabildiğince çok köle ve kadın almak, ayrıca mümkün olduğunca çok altın elde etmek ve düşmanı ile ülkesini yok etmektir. Kullanılan yöntemler her zaman aynıydı ve bu yöntemlerin ırka özgü olduğu düşünülmektedir. Sudan'daki küçük kralların son üç ya da dört yüzyılda yürüttükleri savaşların anlatımları, M.Ö. 525 civarında Cambyses'i yenen ve Sudan'ı fetheden Nubye Kralı Nastasen'in analarının bazı bölümleriyle çarpıcı bir benzerlik göstermektedir.

demekte ve eklemektedir:

1504 ile 1817 yılları arasındaki Sudan tarihine dair mükemmel, ancak kısa bir özet, General Gordon'a ait olan ve 1881 yılında British Museum'a sunulan bir Arap el yazmasında bulunmaktadır. Bu el yazması Oriental 2345 numarasıyla kayıtlıdır. Bu el yazması, 1879 yılında Muhammed Aboubakar Makki Ahmet tarafından yazılmış ve belki de aynı kişi tarafından derlenmiştir. İçinde kaydedilen bazı gerçekler, Naum Shoucair'ın (Naum Şukayr) *Sudan Tarihi* adlı Arapça eserinde de yer almaktadır. Ancak genel olarak, bu küçük eser değerli olup düzenlenmesi ve çevrilmesi gereken bir kaynaktır.²⁹

El yazmasının ilk ve son sayfalarında, Gordon Paşa'nın satışıyla ilgili izler bulunmaktadır ve bu eser, onun Sudan tarihine olan büyük ilgisini gösteriyor gibi görünmektedir.

²⁷ Örnek için bk. Sir James Robertson: Sudan'ın İngiliz işgali dönemindeki merkez müfettişi. 1922'de Sudan'da göreve başlar, Beyaz ve Mavi Nil ile Kordofan bölgelerinde çalışır, sonrasında ülkenin hemen her şeyinden sorumlu olarak faaliyet yürütür. 1953'te emekli olup ülkesine döner. British Soudan isimli kitap kaleme alır. Arapça'ya *es-Sudan min el-Hukm'ul Britani ile'l Istiklal* ismiyle çevrilen eserde Sudan'ı en iyi bilen Batılı şahsiyet şeklinde tanımlanır.

²⁸ Yazarın da belirttiği gibi tez araştırmamız esnasında 17 ve 18. yüzyıllara dair eserlerin az olduğu tespit edilmiştir.

²⁹ Gerçekleştirilen araştırmada, bahsi geçen Muhammed Ebubekir Mekki Ahmed tarafından Arapça *Tarih ed-Devlet el-Sennariyye* başlıklı eserin tahkikatını Ebi Ekmel Salih Ebu Ali'nin yaptığı, 2009 yılında Kahire'de Darul Ulum Lil-Neşr ve Tevzi tarafından basıldığı tespit edilmiş. Ancak PDF nüshasına ulaşamaması ve tez süresinin darlığı sebebiyle eser ne yazık ki incelenememiştir. Buna karşın yazarın bahsettiği ve eserden alıntılar yapıldığını kaydettiği Naum Şukayr'ın eseri ise geniş şekilde ele alınıp tezde yer verilmiştir.

Habeşistan tarihini inceleyenler için, İmam Ahmet bin İbrahim'in *Futūh al-Habasha* (Habeşistan Fethi) adlı eseri de not edilmelidir. Bu eserin bir kopyası da General Gordon tarafından British Museum'a (no: 2409) sunulmuştur.

ifadelerini kullanmaktadır.³⁰

2.2. Seyahatnameler

Sudan tarihi üzerine yazılmış en önemli kaynaklar, bölgeye gelen gezginlerin seyahatnameleridir. Seyahatnameler, bölgenin etnik, kültürel ve toplumsal yapıları hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu kapsamda, ilk aşamada bölgeyi dolaşan Müslüman seyyahlar ardından Batılı seyyahlar gelmektedir. Evliya Çelebi bölgeyi bizzat dolaşarak kıymetli bilgiler vermiştir. Eserde Kızıldeniz, Nil Nehri, Afrika kıtası ve Sudan özelinde bölgeye dair coğrafi, dinî, sosyal ve kültürel dinamiklere dair kıymetli bilgiler yer almaktadır.

Buna karşın en detaylı bilgiler ise çoğunlukla 1504 yılında kurulan Func Sultanlığı döneminde bölgeyi dolaşan batılı seyyahlar tarafından kaleme alınmıştır. Bölgeyi gezen seyyahlara dair William Adams'ın *Nubia: The Corridor to Africa* kitabından alınan tablo aşağıda paylaşılmıştır:

³⁰ E.A. Wallis Budge, *The Egyptian Sudan: Its History and Monuments*, (Vol. I & II). London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1907.

Tablo 2. Öne çıkan batılı seyyahların isimleri, seyahat ettiği yerler, amaçları, yayınladığı raporlar veya eserleri

Yıl	Seyyah	Seyahati	Amaç	Yayınladığı Rapor
1521	David Reubeni	Nubia ve Sudan	Diplomatik ve ticari keşif	Yok
1543	João de Castro	Kızıldeniz ve çevresi	Coğrafi ve ticari inceleme	Roteiro do Mar Roxo
1610	Pietro Della Valle	Doğu Afrika ve Orta Doğu	Tarihi ve dini inceleme	Viaggi di Pietro Della Valle
1650	Jean-Baptiste Tavernier	Nubia ve Hindistan	Ticaret yolları araştırması	Six Voyages en Turquie et en Perse
1668	Johann Michael Wansleben	Mısır ve Sudan	Dini ve arkeolojik inceleme	Voyage en Egypte
1700	Theodor Krump	Sennar ve çevresi	Misyonerlik ve tıbbi yardım	Reise in das Innere von Afrika
1705	Charles Poncet	Ethiopia ve Nubia	Tıbbi görev	Relation d'un voyage d'Ethiopie
1730	Father Remedius Prutky	Sudan	Hristiyan misyonerlik	Prutky's Travels in Ethiopia and Other Countries
1768-1773	James Bruce	Nil'in kaynakları	Coğrafi keşif	Travels to Discover the Source of the Nile
1792	George Annesley	Kuzey ve Doğu Afrika	Arkeolojik ve doğal tarih	Voyages and Travels
1804	Frederick Norden	Mısır ve Nubia	Antik yapıları belgelemek	Voyage d'Egypte et de Nubie
1814-1815	Johann Ludwig Burckhardt	Mısır ve Sudan	Kültürel ve coğrafi inceleme	Travels in Nubia
1819	Edouard Rüppell	Sudan ve Mısır	Doğal tarih keşfi	Travels in Abyssinia
1821	Pierre Trémaux	Nubia ve Meroë	Arkeolojik araştırma	Voyage au Soudan
1822	Frédéric Cailliaud	Meroë harabeleri	Arkeolojik keşif	Voyage à Méroé et au Fleuve Blanc

Zikredilen seyyahlar arasında ilk sırada David Reubeni, sonrasında James Bruce, W.G. Browne, John Lewis Burckhardt ve Theodoro Krump gibi isimler gelmektedir.

Nil Nehri üzerinden farklı Afrika ülkelerini gezen Yüzbaşı Lewis Norden F.R.S (1708-1742) Asvan'dan Nubye'ye kadar gelmiştir.³¹

1730 İskoçya doğumlu James Bruce ise Sudan'daki en önde gelen seyyahlardan sayılmaktadır. Anılan Avrupa ülkelerini, Suriye üzerinden kuzey Afrika'nın birçoğunu dolaşmıştır. Mısır, Cidde ve Habeşistan'ı gezmiştir. Habeşistan'da kalmış, yönetimle ilişki kurmuştur. Sennar Sultanlığı ve Hartum'a dair bilgiler vermiştir.

1704 yılında François Janus Le Noir Du Roule isimli Fransız misyonerin çalışmalarında, gerginleşen ilişkilere, Habeşistan-Sudan-Mısır üçgenindeki seyahatlerine ve Sennar Krallığı'nda öldürülmesiyle sonuçlanan hadiselerle değinilmektedir.

³¹ Mısır/Asvan'ın bitişiğindeki Nil nehrinin ilk şelâlesinden başlayıp altıncı şelâleye veya bazılarına göre Beyaz ve Mavi Nil kollarının birleştiği noktaya kadar uzanan bölgenin Nûbe (Nübye), bu bölgede yaşayan insanların da Nûbî olarak anıldığı bilgisine yer verilmektedir. Nebi Bozkurt, "Nûbe", *DİA*, C. 33, s. 223-224.

W.G. Browne Sennar ise Nübye ve Darfur bölgelerine giderek buraları dolaşmıştır. 18. yüzyıla ait Darfur'daki insanların âdet ve geleneklerini ilgilendiren önemli bilgiler paylaşmıştır. “Ülkenin gerçek boyutları ve konumu Avrupalı seyyahların ortaya çıkardıklarından sonra anlaşılmıştır” denilmektedir. Eserde 1800 sonrası bölgede bulunan, kitaplar kaleme alan seyyahlara dair ilave bilgiler yer almaktadır.³²

2.2.1. Erken Dönem Batılı Seyyahlar ve Eserleri

David Reubeni (1490-1535/1541): Suudi Arabistan/Hicaz-Hayber Yahudisi olduğu yönünde rivayetler dillendirilen D. Reubeni'nin günlükleri 1521'den 1526'ya kadar uzanan yılları kapsamaktadır. Kendisinin 1521'den itibaren Arabistan'dan çıkarak Sevakın Adası'na, Nil Nehri mücavirine, Func Sultanlığı bölgesine, ardından Mısır'a, El-Halil, Kudüs ve Gazze'ye, sonrasında Osmanlı Devleti üzerinden Avrupa'ya geçtiği kaydedilmektedir. D. Reubeni, Func Sultanlığı'nın ortaya çıkışı esnasında bölgede savaşan kabilelere dair gözlemlerini ve yaşanan hadiselerin ayrıntılarını paylaşmıştır. Bazı bilgileri başta Sultan olmak üzere önde gelen devlet erkânı ile görüşmelerine dayandığını öne sürmektedir. İtalya-Venedik ve Portekiz'de bir müddet yaşamıştır. Dönemin Kutsal Roma Cermen İmparatoru'nu Osmanlı ve doğuya karşı Yahudilerle ittifak yapmaya çağırmış, Portekiz Kralı, Papa gibi en önemli Avrupalı şahsiyetler ile de bu bağlamda görüşmeler gerçekleştirmiştir. D. Reubeni ve İbranice günlükleri hakkında İngilizce bilgileri S. Hillerson kaleme almıştır.³³

Öte yandan, D. Reubeni ile eserine dair 2023 tarihinde Alan Verskin tarafından *Diary of a Black Jewish Messiah: The Sixteenth-Century Journey of David Reubeni through Africa, the Middle East, and Europe* ismiyle kapsamlı bir kitap kaleme alınmıştır. Eserin tanıtım kısmında;

1524 yılında, David Reubeni adında bir adam, derin Arap Yarımadası'nın kalbinde bulunan güçlü bir Yahudi Krallığının elçisi olduğunu iddia ederek Venedik'te ortaya çıkmıştır. Bu büyük güçler arasındaki amansız rekabet, fantastik keşifler ve yeni toprakların vahşi fetihleriyle dolu dönemde, Akdeniz'in her köşesindeki insanlar yaklaşan bir kıyamet

³² 1890-1900 sonrası dönemde yazılan İngilizce/Batılı seyahatnamelere örnek için bk. Michael Myers Shoemaker, *Islam Lands: Nubia, the Sudan, Tunisia and Algeria*, New York and London: The Knickerbocker Press, 1910; E. S. Stevens, *My Sudan Year*, New York: George H. Doran Company, tarihsiz. 1910 tarihinde gittiği Sudan'a dair gözlemlerini kaleme aldığı yaklaşık 305 sayfalık eserdir.

³³ S. Hillerson, “David Reubeni, an Early Visitor to Sennar”, *Sudan Notes and Records*, Vol. 16, No. 1, (1933), s. 55-66. Ayrıca bu makale, Sudan Kitap Kültüründe 1000 eser programı çerçevesinde Ahmet Mutasım Şeyh tarafından bazı tavzihatlarla Arapça'ya tercüme edilmiş ve 2018 yılında Hartum Kültür ve Yayın Heyeti tarafından 70 sayfa olarak basılmıştır.

işaretlerini görmüş ve sonu belirleyici bir Hristiyan ya da İslam zaferiyle sona erecek bir savaş tahayyül etmişlerdi. Kayıp İsrail kabilelerinden gelen, zorlu çöl savaşçılarından oluşan ordusuyla Reubeni, Yahudileri Kudüs'e zorla getirmeyi ve onların şereflerini ve bağımsızlıklarını geri kazandırmayı vaat etmiştir.

Bir on yıl boyunca İtalya, Portekiz, İspanya ve Fransa'daki Avrupa hükümdarları arasında gidip gelerek, henüz bilinmeyen ama güçlü Yahudi Krallığının desteği karşılığında silah arayışına girmiştir. Ancak birçoğu, onun baskıcı Hristiyan rejimlerine karşı, nispeten hoşgörülü olan Osmanlıları tercih ettiğine inanmaktaydı. Reubeni, pek çok varlıklı Yahudi ve İberya'nın ezilen dönmeleri tarafından bir mesih olarak karşılandı, ancak büyük hırsları 1538'de Kutsal Roma İmparatoru Charles V tarafından Engizisyon'a teslim edilmesiyle Regensburg'da durdu ve muhtemelen diri diri yakılarak öldü. *Diary of a Black Jewish Messiah* (Bir Siyah Yahudi Mesihinin Günlüğü), Reubeni'nin seyahatlerini ve kişisel sıkıntılarını anlatan İbranice dilinde yazılmış günlüklerinin ilk İngilizce çevirisidir. Dönemin diğer edebi eserlerinden tamamen farklı olarak, günlük, Reubeni'nin dilinden yazılmış ve günlük konuşmadan alınmış bir İbraniceyle kaleme alınmıştır. Bu eser, Rönesans dönemi Yahudi topluluklarının dramatik umutsuzluğunu ve onları kurtarmak isteyen diplomat, hilekâr ve hayalperestin mücadelesini gözler önüne seriyor.

ifadelerine yer verilmiştir.

Theodoro Krump (1660-1724): Almanya doğumlu, Katolik Fransisken tarikatına mensup bir rahiptir. 17. yüzyılın sonunda Papa, Habeşistanlı Hristiyanları Katolik Kilisesine katılmaya ikna etmek amacıyla yeni misyonerlik çabalarını onayladıktan sonra Krump Roma'ya gitmiştir. Arapça ve tıp eğitimi aldıktan sonra, 1700 yılında Kahire'den Gondar'a doğru yola çıkan bir misyonerler heyetine katılmıştır. Gondar, o dönemde Habeşistan hükümdarının başkentiydi.

Misyonerler, Darb el-Arba güzergâhını takip ederek Selima Vahası'na, oradan 1701'de Nil Nehri'nin üçüncü Katarakt bölgesindeki Moşo'ya yönelmişlerdir. Bayuda Çölü'nü geçtikten sonra Sennar'a varılmıştır. Burada misyonerlerin çoğu Habeşistan'a doğru devam etse de Krump, heyetin liderlerinden biri olmadığı ve tıp bilgisini haiz olması hasebiyle Func Sultanı'na hizmet etmek üzere kalması emredilmiştir. Bu yüzden Krump, Habeşistan'a hiç gitmemiştir.

Func'ta bir müddet kaldıktan sonra aynı güzergâhı takip ederek Bayuda ve Eski Dongola üzerinden yola çıkmıştır. Kasım 1702'de, yaklaşık iki yıl boyunca Sudan'da yaşadıkten sonra Selima Vahası'ndan ayrılmıştır. Bu dönemdeki tüm olayların tam bir kronolojisi Crawford tarafından sunulmuştur. Günlüklerini, 1710 yılında Augsburg'da

500 sayfalık bir kitapta Almanca yayımlamıştır.³⁴ Anılanın kitabını Jay Spaulding özetleyerek İngilizce'ye çevirmiştir.

Charles-Jacques Poncet (ö.1706): Kahire'de yaşayan bir Fransız eczacıdır ve 1630'lardan sonra Avrupalılara kapalı olan Habeşistan seyahatleriyle tanınmaktadır.

Poncet, Etiyopya'nın başkenti Gonder'e, I. İyasu ve oğlunu cüzzamdan tedavi etmek için çağırılmıştır. Seyahatiyle ilgili yazdığı *A Voyage to Ethiopia in the Years 1698, 1699 and 1700* adlı eseri, bu dönemdeki Etiyopya tarihi için tek Avrupalı kaynaktır. 1687'den beri Mısır'da yaşayan Poncet, Mayıs 1698'de Etiyopya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Nil Nehri boyunca ilerleyip, Nubye Çölü'nden güneye dönerek Temmuz 1699'da Gonder'e ulaşmıştır. İmparatoru ve oğlunu tedavi etmiş ve dokuz ay süren kalışı boyunca ülkenin ayrıntılı bir tasvirini yapmıştır.

İmparator ile Fransa Kralı XIV. Louis arasında diplomatik ilişkiler kurma girişimi başarısız olmuş ve Poncet'in seyahati hakkındaki anlatıları haksız bir şekilde itibarsızlaştırılmıştır.

Frederik Ludwig/Lewis/Louis Norden (1708-1741): Danimarka donanmasında yüzbaşısıdır. 1737-1738 yılları arasında Mısır'dan Sudan'a kadar bir seyahat yaptı. Danimarka Kralı VI. Christain'ın isteği üzerine, Danimarka adına Etiyopya ile bir ticaret antlaşması yapması için bölgeye gönderilmiştir. Norden, etrafındaki her şeyi, insanlar, Mısır Firavunları dönemine ait anıtlar, mimari yapılar, tesisler ve haritalar dâhil olmak üzere bolca not alarak, gözlemler yaparak ve çizimler yaparak belgelemiştir.

Anılanın eseri 1755 yılında *Royal Danish Academy of Sciences and Letter tarafından Voyage d'Egypte et de Nubie* ismiyle Fransızca'ya, Dr. Peter Templeman tarafından 1757 yılında *Travels in Egypt and Nubia* ismiyle iki cilt halinde İngilizce'ye, 1779'da ise Almanca'ya çevrilmiştir. Konuyla ilgili 27-28 Ekim 2011 tarihlerinde Danimarka Kraliyet Bilimler ve Edebiyat Akademisi'nde düzenlenen ve Danimarka Kraliyet Seferi'nin Arabistan'a yapılan 250. yıl dönümünü anmak amacıyla gerçekleştirilen bir sempozyumdaki bildiride F.L. Norden'in eseriyle ilgili bilgiler yer almaktadır.

³⁴ Krump'ın eserinde kullandığı dilin Bavyera kökenli, İtalyanca ve Latince olması, karışıklığı, bilgi eksikliği gibi eleştirileri de içeren değerlendirmeler için bk. Rolf Herzog, "Ethnographical Notes On The Sudan in An Early Traveller's Account", *Sudan Notes and Records*, vol. 38, 1957, s. 19–29. JSTOR. (Erişim Tarihi: 29.12.2024)

“1750-1850 Arası Erken Bilimsel Keşiflerde Dünya Görüşleri ve Yerel Karşılaşmalar” başlıklı sempozyumun, Danimarka Kraliyet Seferi'ni 1750 ile 1850 yılları arasında yapılan keşifler ve bilimsel seyahatler çerçevesinde ele almak; ayrıca, bu seferlerin planlayıcılarının ve katılımcılarının dünya görüşlerini ve Avrupa dışındaki kültürlerle ve doğayla kurdukları etkileşimleri incelemeyi hedeflediği belirtilmektedir.³⁵

James Bruce (1730-1794): Etiyopya'da Mavi Nil'in kaynaklarına ulaşarak, o dönemde Nil Nehri'nin ana kaynağı olarak düşünülen yere ulaşan İskoç kâşiftir. Seyahatlerini ve gözlemlerini 1790 yılında yayımlanan *Travels to Discover the Source of the Nile* isimli birkaç ciltlik eserinde anlatmıştır.³⁶

Bruce, 1763 ve sonrasında Cezayir'de Britanya konsolosu olarak görev yaparken, kuzey Afrika'nın pek çok antik bölgelerini incelemiş ve gördüklerini çizimlerle kaydetmiştir. 1765'te Akdeniz bölgesinde, özellikle Suriye'de geniş çapta seyahat etmeye başlamış, 1768'te İskenderiye'ye ulaşmıştır. Nil Nehri'nin kaynağına ulaşmak için Kahire'den yola çıkarak Nil Nehri, Asvan, Kızıldeniz ve Mitsiwa (şimdiki Massawa, Eritre) yoluyla Etiyopya'nın başkenti Gonder'e 14 Şubat 1770'te ulaşmıştır. Mavi Nil'in doğduğu Tana Gölü'ne 14 Kasım'da ulaşmıştır.

William George Browne (1768-1813): İngiliz kâşiftir. 1792 yılında Mısır/İskenderiye'de Arapça öğrenmeye başlamıştır. 1793'te Sina'ya, ardından Darfur'a gitti. Birçok tarihçi ve etnolog, Browne'un bu bölgeye ayak basan ilk Avrupalı olduğuna ve bölge hakkında sistematik olarak bilgi toplayan ilk kişi olduğuna inanmaktadır.

Browne, 1793'te kervan yolunun tamamını geçerek Sudan'a doğru ilerleyen ilk Avrupalı oldu. Takı, cam, gümüş, pirinç, kılıç kılıfları, ateşli silahlar, halılar, pamuk ve kumaş gibi ticaret mallarını taşıyan deve kervanına katıldı. Bu yolculuk, Browne'un en önemli seyahatiydi ve orijinal bilgi toplama açısından büyük bir çeşitlilik kazandırdı. Darfur Sultanı tarafından zorla alıkonuldu ve büyük zorluklar yaşadı. Ancak Etiyopya'ya (o zamanlar Abisinya olarak biliniyordu) geri dönme amacını başaramadı.

³⁵ Bk: Ib Friis. & Michael Harbsmeier & Jørgen Simonsen. Öte yandan 1757 Londra basımlı orijinal I. cilt olduğu kaydedilen tek adet kitap Nadir Kitap internet sitesinde 28.12.2024 itibarıyla 50.000,00 TL tutarında satışta olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

³⁶ Eleştirel bir makale için bk. Malvern Van Wyk Smith, “Would the real James Bruce please stand up?” Bruce's Travels to discover the sources of the Nile (1790) in Alexander Murray's edition of 1813”, *English Academy Review: A Journal of English Studies* 23, no. 1, (2006), s. 59-83. Yazar makalesinde, Avrupa'nın Afrika hakkındaki söyleminde Etiyopya kavramının özel statüsünü incelemekte, hassaten James Bruce'un *Nil'in Kaynaklarını Keşfetmek Üzere Seyahatler* (1790) adlı eserinin üretimi ve aktarımına odaklanmakta, özellikle Alexander Murray'nin 1813 yılında bu eseri yeniden düzenleyip genişletmesine dikkat çekmektedir.

Akabinde 1796'da yaklaşık 500 deveden oluşan bir köle kervanı ile Mısır'a dönmesine izin verildi.

Browne, 1798 Eylül'ünde Suriye ve İstanbul üzerinden İngiltere'ye döndü. 1800'de tekrar İngiltere'den ayrıldı ve üç yıl boyunca Yunanistan, Küçük Asya ve Sicilya'nın bazı bölgelerini ziyaret etti. 1813 baharında Küçük Asya ve Ermenistan üzerinden seyahat ederek 1 Haziran'da Tebriz'e ulaştı ve kısa süre sonra da öldürüldü.

1799'da *Travels in Africa, Egypt and Syria, from the years 1792 to 1798* adlı eserini yayımladı. Kendisinin ayrıca *Remarks written at Constantinople* (1802) adlı eseri de bulunmaktadır.³⁷

John Lewis Burckhardt (1784-1817): İsviçre/Lozan'da doğan, 19. yüzyıl başlarında Afrika ve Orta Doğu'yu keşfeden önemli bir gezgin ve kâşiftir. Leipzig ve Göttingen Üniversitelerinde eğitim aldıktan sonra 1806'da Londra'ya gelmiş ve burada, Afrika'nın iç kısımlarını keşfetmeyi amaçlayan *Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa* üyesi Sir Joseph Banks ile tanışmıştır. Bu dernek, Burckhardt'ı Nijer Nehri'nin kaynağını araştırmak için desteklemeye karar vermiştir. Bunun üzerine Burckhardt, Londra, Cambridge ve Malta'da Arapça çalıştıktan sonra 1810 yılında Suriye'ye seyahat etmiştir. Burada, "Avrupalı gezginlerin en az ziyaret ettiği Suriye bölgelerinde" seyahatler gerçekleştirmiştir.

Dernek, Burckhardt'ın eğitimine ve yeteneklerine güvenerek, onu Arap bir Müslüman gibi konuşmayı ve davranmayı öğrenmesi için tüm zaman ve parayı harcamaya karar vermiştir. Böylece Burckhardt, Afrika iç bölgelerinde kimliğinin anlaşılmasını son derece zor hale getirebilmiştir. Burckhardt, 1812'de Mısır'a gelmiş ve Nil Nehri boyunca ilk yolculuğuna çıkmış, 1813'te Orta Sudan'daki Dongola sınırında yer alan Mahas'a ulaşmıştır. Geri dönüşünde, Abu Simbel'deki büyük tapınağı ziyaret eden ilk Avrupalılardan olmuştur. Nubye'den Şendi'ye, ardından Sevakın'e, oradan da Kızıldenizi geçip Cidde'ye gitmiştir. Cidde'de, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile görüşerek Mekke'yi ziyaret izni almış, 1814'te Medine'de Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmiştir.

1817'de İbrahim İbn Abdullah ismiyle Müslüman mezarlığına gömülmüştür. Burckhardt'ın tezimiz bağlamında faydalandığımız kitabı *Travels in Nubia*'dır.

³⁷ İlave bilgiler için bk. Wikipedia W.G. Brown maddesi (Erişim Tarihi: 29.12.2024).

Frédéric Cailliaud (1787-1869): Fransız bir doğa bilimci, mineraloji uzmanı ve konkologdu. Nantes'ta doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. 1836'dan 1869'a kadar Nantes Doğa Tarihi Müzesi'nin küratörü olarak görev yapmıştır. Mısır, Nubya ve Etiyopya'da seyahat etmiş, mineral toplayarak gözlemler yapmıştır. Hamisi Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın bölgeye gönderdiği askerî keşif seferine ve Sennar Sultanlığı'nın fethine yönelik bir vazifeye katılmıştır. Cailliaud daha da güneydeki Fazukli'ye kadar ilerlemiş, burada altın yatakları aramıştır. Modern Sudan-Etiyopya sınırı boyunca dağlarda büyük altın yatakları bulamamış olsa da bölge hakkında yeterince ayrıntılı bir anket yapmış ve bunu Fransa'ya döndükten sonra 1827'de yayımlamıştır. Fransızca eserin ismi *Voyage à Méroé, au Fleuve Blanc, au-delà de Fazoql dans le Midi du Royaume de Sennar*'dır.

Gustav Nachtigal (1834-1885): Genellikle çoğu ansiklopedide bir "Afrika Araştırmacısı" olarak anılmaktadır. Togo, Kamerun ve Alman Güney-Batı Afrika'sı (günümüz Namibya'sı) gibi bölgelerde Alman sömürge rejimlerinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Yerel halkı işbirliğine zorlamak amacıyla askerî güç kullanmış ve Togo'da yerel halkı işbirliğine zorlamak için rehineler alarak şantaj yapmıştır. Nachtigal, 1862'de sağlık sorunları nedeniyle Afrika'ya gelmiştir. Cezayir ve Tunus'ta birkaç yıl geçirdikten sonra Libya, Nijerya, Çad Cumhuriyeti, Sudan ve Mısır gibi ülkelerde uzun süre seyahat etmiştir. 1879'da üç ciltlik seyahat ve araştırma raporunun ilk cildini yayımlamış ve Berlin Coğrafya Derneğinin başkanı olarak atanmıştır. Kitabının ismi *Sahara and Sudan IV: Wadai and Darfur*'dur.

1882'de Tunus'ta Alman İmparatorluğu'nun konsolosu olarak diplomatik hizmette bulunmuştur. Zamanın Sadrazamı Otto von Bismarck'ın emirleri doğrultusunda, Batı Afrika'da Almanya'nın çıkarlarını korumak amacıyla gizli bir görevi kabul ederek *Möwe* adlı savaş gemisiyle Afrika Batı kıyısına gitmiştir. Burada, Hansa Afrika tüccarları tarafından yapılan toprak alımlarını diğer Avrupa sömürgecilerine karşı güvence altına almak için "koruma antlaşmaları" yapmıştır. Togo ve Kamerun'da Nachtigal, Alman İmparatorluğu'na ait toprakları sömürge haline getiren bu "koruma antlaşmalarını" kurmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi, şantaj yapmak bu antlaşmaları kurmanın yöntemlerinden biriydi. Örneğin Temmuz 1884'te, Batı Afrikalı G.A. Lawson III / Mlapa III adlı bir kralı, *Möwe* gemisinde iki rehin alan Gomez ve Wilson'u tutarak koruma antlaşması yapmaya zorlamıştır. Kamerun'da ise "Schutzherrschaft" (koruma

egemenliği) adı verilen rejimin kurulması, çoğunlukla askerî güç ve şiddetle bağlantılıydı. Alman İmparatorluğu'nun komiseri olarak Nachtigal, Adolf Lüderitz'in daha sonra Alman Güney-Batı Afrika'sında topraklar üzerinde hukuksuz şekilde elde ettiği hakları güvence altına almış ve meşrulaştırmıştır.

Gustav Nachtigal'ın *Sahara and Sudan: Volume Four-Wadai and Darfur* adlı eserinde, 19. yüzyıl odaklı anlatımların yanı sıra Func Sultanlığı dönemine de tarihsel bir perspektifle değinilir. Func Sultanlığı'nın 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar Nil Nehri çevresinde merkezî bir güç olarak hüküm sürdüğü belirtilir. Nachtigal, sultanlığın askerî güce dayalı bir monarşi ile yönetildiğini, Sennar merkezli yapısının Wadai ve Darfur gibi çevre bölgelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler kurduğunu aktarmaktadır. Nil Nehri, ticaret ve tarım ekonomisinin merkezi olarak sultanlığın stratejik avantajlarından biri olarak öne çıkar. Bölge halkının İslam'a olan güçlü bağlılığı, tasavvufun yaygın etkisi ve şeriat hukukunun toplumsal düzen üzerindeki belirleyici rolü de anlatıda vurgulanmaktadır.

Func Sultanlığı'nın sosyal yapısına dair Nachtigal, halkın geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle uğraştığını, kıyafet ve süslenme alışkanlıklarının kültürel önem taşıdığını belirtmektedir. Sultanlık, köle ticareti ve deve gibi ticari mallarla bölgesel ticaret ağlarında önemli bir yere sahiptir. Ancak 18. yüzyılın sonlarında sultanlığın gücünün zayıfladığı ve sonunda Mısır'ın işgaliyle yönetimden düştüğü ifade edilir. Func Sultanlığı'nın çöküşüyle oluşan güç boşluğunun Wadai ve Darfur gibi komşu bölgelerin siyasi yükselişini tetiklediği belirtilir. Nachtigal'ın eseri, bu tarihsel süreci daha geniş bir çerçevede değerlendirerek, bölgenin sosyal, kültürel ve siyasi yapısını anlamak için önemli bir kaynak sunar.

Johann Henry (Heinrich) Barth (1821-1865): Hamburg doğumlu Barth tarih, arkeoloji, coğrafya ve Arapça okumuştur. 1849'da Afrika'ya yapılan ve iç bölgelere ticaret açmayı ve köleliği incelemeyi amaçlayan James Richardson'ın seferine katılmıştır. Richardson'ın 1851'deki ve meslektaşı Overweg'in 1852'deki ölümlerinin ardından Barth, seferi tek başına yönetmeye başlamıştır. Seyahatleri doğuda Çad Gölü'ne, güneyde Kamerun'a ve batıda Timbuktu'ya kadar uzanmaktaydı.

Barth, yerel kabilelerin sözlü geleneklerini tarihî araştırmalar için ilk kullanan Avrupalıydı. Birkaç Afrika dili öğrenmiş ve karşılaştığı halkların tarihini, kaynaklarını ve medeniyetlerini incelemiştir. Barth'ın beş ciltlik eserinde levhalar, gravürler ve

detaylı notlarla işaretlenmiş haritalar bulunmaktadır. 1857-1858 yıllarında hem İngilizce hem de Almanca olarak yayımlanan *Travels and Discoveries in North and Central Africa* isimli eser, Afrika kültürü üzerine önemli bir kaynak olarak hâlâ kabul edilmektedir. H. Barth, Berlin Üniversitesinde profesörlük görevine başlamasından hemen sonra kırk dört yaşında ölmüş ve erken ölümü, onun 19. yüzyılın sonlarına doğru daha fazla etki yapabilmesini engellemiştir.

Avrupa dillerinde yayımlanan eserlerin bibliyografya kısmına bakıldığında yoğunlukla yukarıda zikredilen eserlere atıfların yapıldığı görülmektedir. 1820 öncesindeki tarihe benzer şekilde özellikle İngiliz-Mısır dönemine dair Sudan'ı gezerek seyahatlerini yazan çeşitli eserler de bulunmaktadır.³⁸

2.2.2. Geç Dönem Batılı Seyyahlar ve Eserleri

II. Yakup Paşa Artin, *England in Sudan* isimli yaklaşık 400 sayfalık eserinde İngiliz yöneticilerin izniyle bölgeye gerçekleştirdiği seyahatleri çerçevesindeki bilgileri Fransızca yazmıştır. Fransızca'dan İngilizceye çevrilen eserde Kasım 1908-Ocak 1909 tarihleri arasında Hartum, Mavi Nil, Hartum, Beyaz Nil ve İngiliz-Mısır Sudanı ile halkına dair genel bilgiler paylaşılmaktadır. Gidilen yerlere dair çok sayıda fotoğrafın yer aldığı kitap günlük şeklinde kaleme alınmıştır.

C.B.H.E. Colvile'nin *The Sudan Campaign* isimli iki ciltlik eseri The Intelligence Division of War Office (Savaş Ofisi İstihbarat Birimince) derlenmesi hasebiyle ayrı bir önem arz etmektedir. 1820 Kavalalı döneminden başlatılan iki ciltlik eserin girişinde şu ifadeler yer almaktadır:

Nüfusu yaklaşık 14,25 milyon olan, kökeni karışık bir halktan oluşan Sudan, yerli zenciler ile ülkeyi Muhammedî döneminin birinci ve ikinci yüzyıllarında istila eden Araplar arasındaki evliliklerin sonucudur. Bu melez halk, özellikle uygun bir meleziyet gibi görünüyor; ortaya çıkan ırk, Arapların tüm dışsal özelliklerini ve zihinsel niteliklerini taşıyan, aynı zamanda zencinin dayanıklılığı ve cesaretiyle birleşmiş bir ırktır.

Zencilerin, duygusal dinî inançlara karşı duyduğu yatkınlık, izlerini bırakmış ve bu özellikleri ekseriyetle Sudanlıların, Muhammed Ahmed'in³⁹ davasına olağanüstü bir şevk ve bağlılıkla sarılmalarının nedeni olmuştur.⁴⁰

³⁸ 1910 sonrası Sudan'ına dair bizzat bölgeyi dolaşarak gözlemlerini aktaran bir kitap örneği için bk. Edward S. Stevens, *My Sudan Year*, New York: George H. Doran Company, t.y.

³⁹ 1881 yılında Sudan/Dongola'da ortaya çıkan ve Mehdiliğini ilan eden Muhammed Ahmed kastedilmektedir.

Eser, yan tarafında konuyu açıklayan küçük bir başlıkla olayların kronolojik şekilde açıklandığı paragraflar şeklinde tasarlanmıştır.

Oxford, Cambridge, Routledge gibi Batı merkezli prestijli yayınlardaki üslub ve tanımlamalara dair eserlere örnekler;

Robert O. Collins, *The History of Modern Sudan* (Modern Sudan Tarihi) isimli eserinde 1 Ocak 1956'da bağımsızlıktan birkaç ay sonra araştırmalarına devam etmek için Sudan'a vardığını, sonraki elli yıl boyunca düzenli olarak gittiği Sudan'ın her köşesini gezdiğini, geniş çaplı seyahatler yaptığını, arşivlerde ve sahada tarihsel araştırmalar gerçekleştirdiğini kaydetmiştir. Bu kapsamda Sudan'daki en kapsamlı arşivleri incelediğini, Güney Sudan'daki il ve ilçe kayıtlarında kapsamlı araştırmalar yaptığını belirtmektedir. Bu zaman diliminde Sudanlı önemli siyasi figürler ve şahsiyetlerle de tanışmış, görüşmüş ve yakın ilişkiler kurmuştur. Kendi ifadesiyle “Yarım yüzyıllık deneyim, araştırma ve entelektüel meydan okumaların birikimi olan içgörülerim, yorumlarım ve anekdotlarım bir araya gelmiştir.” demektedir.⁴¹

2.2.3. Sudanlı ve Müslüman Tarihçiler

Tezimizde mümkün mertebe Sudanlı tarihçi ve akademisyenlerden istifade edilmiştir. Bu eserlerin en başında Ahmed Hac Ebu Ali'nin *El-Şune El Yazmaları*, Naum Şukayr'ın *Tarih es-Sudan*, Yusuf Fadl Hasan'ın *Mukaddima fi Tarih el-Memalik el-İslamiyye fi Es-Sudan el-Şarki ile The Arabs and the Sudan*, Muhammed Salah Muhyiddin'in *Meşihat el-Abdullah ve Eserüha fi Hayat es-Sudan es-Siyasiyye*, Mekki Şubeyke'nin *Es-Sûdân Abre'l-Kurun* ve Şatır Basili Abdulcelil'in *Mealim Tarih Sudan Vadi en-Niyl* isimli eserleri öne çıkmaktadır.

Öte yandan Arapça iki ciltlik *Es-Sudan: El-Mezak Et-Tarihi ve Afak El Müstakbel* (Sudan: Tarihi Kriz ve Gelecek Perspektifi) isimli eserin yazarı Muhammed Ebul Kasım Hac Hamad çalışmamıza önemli katkılar sağlamaktadır. Kendisi, Sudanlı araştırmacıların sadra şifa bir bibliyografyaya ulaşamadığı, siyasi kesimlerin Sudan üzerine bastığı eserlerin de sathi ve siyasi içeriklerle dolu olduğu, bunun da Sudan gerçeğini anlamaya engel teşkil ettiği yorumlarını yapmaktadır.

⁴⁰ C.B.H.E. Colville, *The Sudan Campaign*. London, Harrison and Sons, St. Martin's Lane, 1889.

⁴¹ Robert O Collins, *A History of Modern Sudan*, London: Cambridge University Press, 2008.

Kitapta Sudan'daki en büyük yayıncılardan Hartum Üniversitesinde az sayılabilecek eserlerin yayınlandığını, bunların da edebiyat, tarih, fikrî tesirleri yönüyle tasavvuf mirasına ihtimam, toplumsal ıslah edebiyatı, genel siyasi makaleler ve bazı dağınık iktisadi araştırmaları kapsadığı belirtilmektedir. Çoğu araştırmanın ise Sudan dışına çıkmadığı, güney Sudan'da İngilizce yazılan eserlerin ABD-İngiltere'deki bazı yayınevlerince basıldığı, kuzeyde ise İngilizce çok az eser yayımlandığı kaydedilmektedir.

Öte yandan, Sudan elitlerinin ise klasik İngiliz okulunun etkisinde kaldıklarına dikkat çekilmekte, İngiliz deneysel eğilimine karşın felsefî akıl yürütmeçi Alman aklı ile temelinde yaratıcılık ve acı çekme ruhuna dayanan kültürel eğilimlere sahip geleneksel Fransız zihniyeti bulunduğu kaydedilmektedir. Sosyalist ve liberal bakış açısıyla ideolojik pencereden tarih yaklaşımlarına yönelik eleştiriler de getirilmektedir. Hakeza geçmişe sadece yüzeysel siyasi bakış açısıyla yaklaşan selefî bakış açısı da yerilmektedir.

Tam da bu noktada tek yönlü ve ideolojik tarih yazımına dair eserlere dair Vladimir Borisoviç Lutskiy iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dönemi Sovyet Arap tarihçileri okulunun kurucusu olarak kabul edilen V.B. Lutskiy'nin (1906-1962) *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi* isimli kitabının Sudan bölümünün Mehdi dönemini kapsadığı, olayların doğrudan sosyalist-Leninist bakış açısıyla kaleme alındığı görülmektedir.⁴²

Benzer şekilde Hristiyan kökenli veya farklı inançlara mensup güney Sudanlı kesimlerin eserlerinde de bariz şekilde önyargılar, çarpıtılmış ve tek yönlü fikirlerin eserlere yansıdığı gözlemlenmektedir.

Sudan tarihine dair literatür araştırmasında karşımıza çıkan eserlerde, 1956 yılında modern Sudan'ın doğuşundan sonraki sürece odaklanıldığı, bunun da Batı merkezli okumaların yoğun hissedildiği şekilde “Sivil toplum, Afro-Arap aşiretler, İslamcılık, radikalizm, diktatoryal rejimler, feminizm” gibi kavramlar etrafında ele alındığı görülmektedir. Güncel konulardaki makalelerde ise yine “Darfur, Güney Sudan, iç savaş-çatışma, aktörler, açlık-yoksulluk ile sosyal-dinî yapılar” başlıklar yoğunluk taşımaktadır.

⁴² Vladimir Borisovich Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011.

Tezimizde imkânlar nispetinde internet üzerinden ulaşılabilen nitelikli eserler incelenmiş ve imkânlar ölçüsünde kaynak niteliği taşıyan eserlerin çoğu okunup taranmıştır. Ayrıca Sudan ile doğrudan komşuluk ve tarihsel irtibatı vesilesiyle Mısır, Libya, Etiyopya ülkelerine dair de genel okumalar yapılmıştır. Böylelikle mevcut güncel gelişmelerde ülkeler arası münasebetleri karşılaştırmalı analiz yapmaya yetecek derecede veriye ulaşılmıştır. Yakın tarihte Sudan ismiyle yan yana anılan “çatışma bölgeleri” kavramı çerçevesinde de özellikle uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanına giren eserler mümkün mertebe incelenmiştir. Böylelikle tarihî kırılma noktalarının günümüze uzanan boyutları anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.3. Antropoloji ve Etnoloji

Sudan’ın etnik çeşitliliği ve kimlik dinamikleri üzerine yapılan araştırmalar, antropolojik ve etnolojik çalışmalarla desteklenmiştir. Sudan, Afrika’nın en çeşitli etnik gruplarına sahip ülkelerinden biridir. Bu etnik grupların tarihsel süreçteki etkileri ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Araplaşma ve İslamlaşma süreçlerinin, bu etnik grupların sosyal yapılarını nasıl etkilediği, birçok araştırmacının üzerinde durduğu bir konudur.

Antropolojik çalışmalar bağlamında, Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology bölümünce yayınlanan *Religion and Custom in a Muslim Society: The Berti of Sudan* başlıklı kitap incelenmiştir. Eserin yazarı Ladislav Holy çalışma için bizzat bölgede bulunarak 1961 yılından 1986 yılına kadar veri toplamıştır. Bu kapsamda 1965, 1970 sonu ve 1980 başında eşiyile birlikte bir köyde yaşamıştır. Köy halkının kuraklık nedeniyle bölgeyi terk etmesi üzerine kendisi de buradan farklı bir köye taşınmak zorunda kalmıştır.

Çalışma kapsamında Sudan/Darfur’daki seyahatlerinde, Czechoslovak Academy of Sciences, the International African Institute, the Queen's University of Belfast, the Carnegie Trust and the Social Science Research Council gibi kurumlara sponsorluğundan dolayı teşekkür etmektedir. 255 sayfalık eserinde Kuzey Darfur’daki Berti halkının din ve gelenek bağlamında günlük yaşamlarına dair detaylara yer vermiştir. Berti halkının günlük ibadetleri, tasavvufi akımlar ile bağlantıları, gelenek ve görenekleri, örf ve adetleri, batıl adetleri, cemaatle kılınan vakit namazları, kurban kesimi, gelin alımı ve düğünleri, evlerin fiziksel özellikleri, bitki ekimi ve buğday

hasadı, sünnet ve sünnet töreni, temizlik, parfüm/güzel koku, köyde âlimlerin ve önde gelenlerin konumu, doğum ve ölüm ile bunlara yönelik yapılanlar gibi hayatın farklı vechelerine, ilişkiler ağına dair inanılmaz detaylara yer verilmektedir. Eserde çok sayıda fotoğraf da yer almaktadır.

Yazar çalışmasında Berti halkı özelinde Sudan'da iman, ibadet ve cinsiyet üzerine bir etnografik inceleme değil, aynı zamanda ibadetlerin ve kullanılan sembollerinin yorumlanması ve anlamı üzerine mevcut antropolojik tartışmalara önemli bir katkı sunmaktadır.⁴³

Func Sultanlığı'nın kökenlerine dair tartışmalar bağlamında ismi geçen Şilluk ile ilgili etnografik çalışmalar da yapılmıştır.⁴⁴ Benzer şekilde A.H. Kehane'nin *Ethnology of Egyptian Sudan* isimli 32 sayfalık makalesinde de Nil/Dongola ve Kordofan'daki dört farklı bölgede Nube Dağı, Kolaji Dağı, Kulfan Dağı, Kargo Dağı'nda dilin aynı olduğu, farklı telaffuzlarla kelime örneklerine ve detaylara yer vermektedir.⁴⁵

Tezimizde yer verilen eski dönem Batılı antropologların çoğunun Sudan üzerine çalışmaları, Nil Nehri, Sevakın Adası, Func Sultanlığı, Sinnar, Darfur ve Kordofan gibi yerel yapı ve bölgeler üzerinden şekillenmiş, ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı Batı merkezli ve oryantalist bir bakış açısıyla sınırlı kalmıştır. Özellikle Nil Nehri'nin stratejik ve ekonomik önemi, bölgenin kültürel yapısı ve tarihsel dinamikleri genellikle Batılı güçlerin çıkarlarını vurgulayan bir çerçevede ele alınmıştır. Sevakın Adası gibi Osmanlı'nın bölgedeki siyasi ve ticari etkisinin somut örnekleri bu çalışmalarda ya sömürgecilik öncesi “eksik bir tarih” olarak ya da Batı'nın “medenileştirici” misyonuna uygun bir zemin olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶

Func Sultanlığı, Sinnar ve Darfur gibi yerel güçlerin bölgedeki tarihsel etkileri, James Bruce ve William George Browne gibi Batılı araştırmacılar tarafından sıklıkla egzotikleştirilmiş, halkın kendi tarihsel özelliklerine ve işlevlerine yeterince yer verilmemiştir. Nil Nehri'nin ticaret yollarındaki merkezî rolü ve İslam'ın Sudan'daki toplumsal yapılar üzerindeki etkisi, çoğunlukla indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmış;

⁴³ Ladislav Holy, *Religion and Custom in a Muslim Society: The Berti of Sudan*, New York: Cambridge University Press, 1991.

⁴⁴ E.E. Evans-Pritchard, *The divine kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan: The Frazer Lecture, 1948*. HAU: *Journal of Ethnographic Theory*, 1(1), (2011), s. 407-422.

⁴⁵ A.H. Kehane, *Ethnology of Egyptian Sudan*, The Journal of the Anthropological Institute, Londra 1884.

⁴⁶ Sudan'ın Mavi Nil bölgesinde yer alan Ingessana topluluğu ve onların tarihsel bağlamı, özellikle Func Sultanlığı'nın mirası ve Osmanlı-Türk fethinin bölge üzerindeki etkileri açısından ele alındığı etnografik makale için bk. M.C. Jedrej, “Ingessana and the Legacy of the Funj Sultanate: The Consequences of Turkish Conquest on the Blue Nile”, *Africa*. 70(2), (2000), s. 278-297.

Sevakin Adası'nın bölgesel ticaret ve kültürel bağlantılar açısından önemi ise Batı'nın ekonomik çıkarlarına uyacak şekilde çerçevelenmiştir.

Bu çalışmalar, Sudan'ın zengin kültürel mirasını ve halkının aktif tarihsel rollerini ikinci plana itmiş; Kordofan gibi bölgelerdeki etnik ve kültürel çeşitlilik, çoğu zaman yalnızca etnografik bir veri olarak görülmüştür. Func Sultanlığı'nın dinî ve siyasi yapısının yerel halkın ihtiyaçları ve toplumsal dinamikleri doğrultusunda şekillendiği gerçeği genellikle ihmal edilmiştir. Nil Nehri, Sevakin Adası ve Sudan'ın diğer kritik unsurları, Batılı antropologlar tarafından çoğunlukla sömürgeci söylemin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve bu da Sudan tarihine dair daha dengeli ve gerçekçi bir anlatının oluşmasını engellemiştir.

Sudan tarihine dair bu çalışmaların eleştirel bir analizle yeniden değerlendirilmesi, yalnızca tarihsel gerçekliklerin daha doğru anlaşılmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Batılı antropologların bölgeye yönelik söylemlerindeki sömürgeci ideolojik bağlantıların açığa çıkarılmasına da olanak tanıyabilecektir.

2.4. Çatışma Bölgeleri ve Küresel Kriz

Tezimiz bağlamında 17. ve 18. yüzyıllardaki zaman aralığını incelediğimiz Sudan, 2025 Şubat ayı itibariyle yaşadığı iç savaşlar ve bölgesel çatışmalarla, küresel krizler bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle Darfur, Kordofan ve Güney Sudan gibi bölgelerde yaşanan çatışmalar, Sudan'ın sosyo-politik yapısını derinden etkilemiştir. Tıpkı Func Sultanlığı'nın hükümferma olduğu zaman dilimindeki gibi yine şimdi Sevakin Adası ve Nil Nehri gibi stratejik öneme sahip bölgeler, bu çatışmaların ekonomik ve jeopolitik boyutlarını belirleyen unsurlar arasında yer almıştır. Sudan'ın etnik, dinî ve kültürel çeşitliliği bir yandan zengin bir miras oluştururken, diğer yandan küresel güçlerin çıkar çatışmalarına da zemin hazırlamıştır. Func Sultanlığı özelinde zamanın Sudan'daki etkin devletlerine karşı kurulan bölgesel ve kısmen küresel ittifak halkalarının, bugün de farklı şekillerde yeniden tesis edildiği, ülke üzerinde plan ve projelerin yürütüldüğü gözlenmektedir.

Darfur'daki etnik temelli çatışmalar, uluslararası kamuoyunda soykırım tartışmalarını gündeme getirirken, bölgedeki insani kriz milyonlarca insanın mülteci durumuna düşmesine neden olmuştur. Bu durum, küresel güçlerin müdahalelerini artırmış ve Sudan, Birleşmiş Milletler, ABD, Avrupa Birliği ve çeşitli insani yardım

kuruluşlarının dikkatini çeken bir kriz merkezi haline gelmiştir. Nil Nehri boyunca yer alan yerleşimler ve tarım alanları, bölgedeki doğal kaynaklara dayalı çatışmaların temel nedenlerinden biri olmuştur. Sudan'ın su kaynakları üzerindeki hâkimiyeti hem iç politikada hem de komşu ülkelerle olan ilişkilerinde gerilim yaratmıştır.

Güney Sudan'ın bağımsızlık süreci, Sudan'ın çatışma bölgeleriyle özdeşleşmesinin bir başka boyutunu oluşturmıştır. Etnik ve dinî ayrışmalar, iç savaşlar ve dış müdahalelerle şekillenen bu süreç, Sudan'ın modern tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu çatışmalar, yalnızca bölgesel istikrarsızlık yaratmakla kalmamış, aynı zamanda küresel enerji ve su güvenliği tartışmalarında Sudan'ı merkezî bir aktör haline getirmiştir.

Sevakin Adası'nın stratejik önemi, özellikle Kızıldeniz'in kontrolü açısından bölgedeki çatışmaların uluslararası boyut kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı döneminden itibaren askerî ve ticari bir merkez olarak kullanılan ada, modern dönemde Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi aktörlerin ilgisini çekmiştir. Bu durum, Sudan'ın tarihsel olarak küresel güçler için stratejik bir çatışma alanı olduğunu göstermektedir.

Sudan'daki çatışmalar, aynı zamanda küresel krizlerin yansımalarını da taşımaktadır. Açlık, yoksulluk, zorunlu göçler ve insani yardıma duyulan ihtiyaç, yalnızca Sudan'ın iç sorunlarını değil, uluslararası toplumun bu sorunlara yaklaşımındaki eksiklikleri de gözler önüne sermektedir. Çeşitli küresel aktörlerin Sudan'daki çatışma dinamiklerine müdahil olması bu krizleri daha da derinleştirmiştir. Sudan örneği, yerel çatışmaların küresel boyut kazanabileceğini ve bu bağlamda çözüm arayışlarının yerel unsurlarla uluslararası iş birliğini dengelemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Giriş'te de bahsedildiği üzere Sudan ismi zikredildiğinde konu doğrudan çatışma bölgeleri, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi, küresel aktörler çerçevesinde ele alınmakta ve öne çıkmaktadır. Bu bağlamda devletin çöküşü ve modern çatışmaların anlaşılması noktasında konu Batı Yarımküre'de Haiti'den Avrupa'da Almanya'ya, Afrika'da Somali, Sudan ve Liberya'dan Güney Asya'da Kamboçya'ya kadar geniş bir küresel bağlamı kapsadığına dikkat çekilmektedir.

Verilen örnekler, uluslararası topluluğun bir üyesi olarak varlığını sürdüremeyen başarısız ulus-devletlerin (failed-state) yükselmesini göstermektedir. Bu olgu, 1990'ların

başlarında Gerald Helman ve Steven Ratner tarafından yayımlanan etkili bir makalede geniş bir şekilde incelenmiş ve devlet çöküşü üzerine küresel politikadaki doğası ve etkileri üzerine süregelen bir tartışma başlatmıştır. Helman ve Ratner'in 1992'deki çalışması, devlet başarısızlığının küresel politika üzerindeki etkilerini inceleyen akademik bir tartışmanın başlangıcını işaret etmektedir ve Somali, sıklıkla devlet çöküşünün paradigmatik bir örneği olarak gösterilmektedir.⁴⁷

2.5. Devletler Arası Münasebetler ve Dış Politika

17. ve 18. yüzyıllarda Sudan, Func Sultanlığı'nın liderliğinde bölgenin en güçlü siyasi yapılarından biri olarak uluslararası ilişkilerde önemli bir aktör haline gelmiştir. Func Sultanlığı, bu dönemde hem bölgesel hem de küresel güçlerle etkileşimde bulunmuş, Hristiyan sömürgeci güçlerden Portekiz ve Habeşistan ile mücadele ederken, Osmanlı ve diğer Müslüman devletlerle stratejik ittifaklar kurmuştur. Osmanlı ile kurulan bu bağ, sultanlığın dış politikasında hem askerî destek hem de ticari ilişkiler açısından kilit bir rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı sultanı ile yapılan yazışmalar, iki güç arasındaki karşılıklı saygı ve iş birliğini yansıtarak, Sudan'ın İslam dünyasındaki konumunu pekiştirmiştir.⁴⁸

Func Sultanlığı'nın dış politika stratejisi, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Avrupa güçleriyle de temasları içermiştir. Fransız General Napolyon Bonapart ile yapılan resmî yazışmalar, Func Sultanlığı'nın küresel düzeydeki diplomatik girişimlerini gözler önüne sermektedir. Napolyon'un Mısır Seferi sırasında, bölgedeki stratejik üstünlüğünü artırmak için Sudan'la iş birliği arayışına girdiği; ancak Func Sultanlığı'nın bağımsız politikalarını koruma konusundaki kararlılığı dikkat çekmiştir. Bu tür yazışmalar, Sudan'ın yalnızca bölgesel bir güç değil, aynı zamanda küresel politik dengelerde de önemli bir aktör olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Nil Nehri ve Sevakın Adası, Func Sultanlığı'nın devletler arası münasebetlerinde önemli stratejik unsurlar olmuştur. Nil Nehri, tarım, ticaret ve ulaşım

⁴⁷ Michael S. Goodman, Rachel Kerr, and Matthew Moran (eds.), *An Introduction to War Studies* (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2024), s. 44.

⁴⁸ Func İslam Sultanlığı'nın dış politikasına dair Arapça makale için bk. Zahra Gebril Hilow Adam, "El-Alakat el-Hariciyye li-Memleket el-Func el-İslamiyye", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, S. 125, (Şubat 2022), s. 239-253. Makalede Func Sultanlığının Hicaz, Mısır, Mağrib el-Arabi, Batı Afrika ve Osmanlılar ile ülkelerle münasebetlerine dair sınırlı bilgiler yer almaktadır.

açısından sultanlığın ekonomik gücünün temelini oluştururken, Sevakın Adası ise Kızıldeniz üzerinden gerçekleştirilen uluslararası ticaretin merkezi haline gelmiştir. Osmanlı'nın Sevakın'deki varlığı, Func Sultanlığı'nın Portekiz ve Habeşistan gibi Hristiyan sömürgeci güçlere karşı direnişini güçlendirmiş, aynı zamanda Kızıldeniz ticaret yollarında Müslüman devletler arasındaki iş birliğini artırmıştır.

Func Sultanlığı'nın bölgesel ve küresel bağlamdaki etkisi, Sudan'ın dış politikasına da uzun vadeli bir yön vermiştir. Sultanlık, Portekiz ve Habeşistan gibi güçlere karşı mücadele ederken, Osmanlı ile geliştirdiği güçlü ittifak sayesinde İslam dünyasındaki prestijini korumuştur. Aynı zamanda Napolyon Bonapart ile yapılan yazışmalar gibi diplomatik girişimler, Sudan'ın dış ilişkilerde bağımsız ve dengeli bir politika izlediğini göstermektedir. Benzer şekilde, güç mücadeleleri kapsamında bazen Hristiyan Habeşistan ile veya bölgedeki Portekiz otoriteler ile gizli/açık ittifaklar kurulabilmiştir. Bu bağlamda Func Sultanlığı, Sudan'ın tarihsel dış politika stratejilerinin bir prototipi olarak hem yerel hem de uluslararası düzeyde iz bırakan bir aktör olarak öne çıkmıştır.

Bu dönem, Sudan'ın hem İslam dünyası içindeki yerini hem de Avrupa güçleriyle ilişkilerindeki karmaşık dengeleri anlamak açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Func Sultanlığı'nın diplomatik manevraları, Sudan'ı küresel güç dengelerinde önemli bir aktör haline getirmiş, bölgesel etkisini küresel sahnede hissettiren bir siyasi yapı olarak tarihteki yerini sağlamlaştırmıştır.

Modern Sudan devleti, 1.000.000 mil kareyi aşkın bir alana yayılmakta olup, Afrika'nın en büyük ülkesi olarak coğrafi açıdan oldukça büyük bir öneme sahiptir. Sudan, saat yönünde sırasıyla, kuzeyde Mısır, doğuda Etiyopya, Kenya, Uganda, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Libya ile kara sınırına sahiptir.

Mısır, Etiyopya, Libya, belli ölçülerde Uganda ve Çad, Sudan ile olan ilişkilerini, siyasi partiler ya da nüfus hareketleri aracılığıyla geliştirmiş ya da zayıflatmışlardır. Stratejik önemi arttıran bir diğer durum ise 1993'te Eritre'nin Etiyopya'dan bağımsızlığını kazanmasıdır. Bu durum, Sudan ile Eritre'yi doğrudan komşu yapmış ve iki ülke arasındaki nüfus hareketleri, özellikle kıtlık ve iç savaş nedeniyle zor durumda olan insanların göçleriyle birbirini etkileme olasılığını artırmıştır.

Sudan ayrıca Kızıldeniz boyunca 309 mil uzunluğunda bir kara sınırına sahiptir. Kızıldeniz, dünya ticaretinin yaklaşık %10'unun geçtiği bir güzergâhtır. Sudan, aynı zamanda Suudi Arabistan ile de bu deniz üzerinden bağlantıya sahiptir. Suudi Arabistan, dünyanın en büyük petrol üreticisi olup, dünya petrol rezervlerinin dörtte birine sahiptir. Bölgedeki istikrarsızlık ve stratejik önemin artması, özellikle petrolün Kızıldeniz üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmaya başlamasıyla birlikte, Basra Körfezi'nin güvenliğinin Sudan'ın güvenliğiyle sıkı bir şekilde bağlantılı hale gelmesine yol açmıştır.

2.6. Kolonyalizm, Din, Kimlik, Etnisite ve Irkçılık

Sudan'ın tarihsel sürecinde kolonyalizm, din, kimlik, etnisite ve ırkçılık konuları, bölgenin sosyal, kültürel ve siyasi yapısını derinden şekillendirmiştir. Osmanlı ve Mısır yönetimi, Sudan'ın İslamlaşma sürecine katkıda bulunurken, İngiliz sömürge yönetimi döneminde bölgenin Afro-Arap kimliği çatışma unsuru haline gelmiştir. Etnik farklılıklar, özellikle Darfur ve Güney Sudan'da toplumsal ayrışmalara ve çatışmalara neden olmuş, Hristiyanlık ve İslam arasındaki dinî farklılıklar, Sudan'ın iç dinamiklerini uluslararası bir krize dönüştürmüştür. İngiliz yönetimi, etnik ve dinî ayrışmaları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış, bu durum ırk temelli ayrımcılığı derinleştirmiştir. Günümüzde de Sudan'ın kimlik ve etnik çeşitliliği, tarihsel kolonyal etkilerin bir mirası olarak sosyo-politik gerilimlerin kaynağı olmaya devam etmektedir.

Bu konularda kaleme alınan eserlerin birçoğunun doğal olarak yanlış olduğu gözlenmiştir. Örneğin *Conflict and Politics of Identity in Sudan*, Amir H. İdris, Palgrave Macmillan, 2005 isimli eser incelendiğinde;

Yazar, 1980'lerden beri sivil savaş ve Sudan konuları üzerine çalışmakta ve kişisel anlamda 1980'lerin ortasında hayatında ilk defa teyzesiyle görüştüğünü belirtmektedir. Teyzesi 20 yıl önce Güney Sudan'a yönelik baskılar nedeniyle ülkesinden ayrılmıştır. Yazarın ailesi, çok kimlikli ve tarihî geçmişe sahip bir aile olup 1990'dan beri sürgün durumundadır. Yeni kitabı, Sudan'daki rakip siyasi kimlikler, Afrikalılık ve Araplık inşası ile sömürgecilik ve kölelik ilişkilerine dair geçmiş kitaplarında dile getirdiği tartışmalara dayanmaktadır. Yazar, Sudan'da sivil savaş ve sömürge sonrası vatandaşların geleceği konusundaki tartışmaları siyaseti ve tarihi

gündeme geri getirmeyi hedeflemektedir. Görüşmelerinde, Güney ve Batı Sudan halkının tecrübelerinden çıkarılacak anlayışları tanımlamaktadır.

İki bölgenin tarihî ve siyasi farklılıklarını bildiğini ifade eden yazar, Sudan'da post kolonyal/sömürge sonrası vatandaşlık krizinin merkezinde kölelik ve kolonyalizm/sömürgecilik tarihinin bulunduğu inanmaktadır. Kitap, Sudan'daki anlaşmazlık, kimlik siyaseti ve tarih arasındaki ilişkiyi keşfetmektedir. Sudan, en temelde etnik ve dinî terimlerle algılanmaktadır; kuzeyli Arap Müslüman Sudanlılar ile güneyli Afrikalı Hristiyan Sudanlılar arasında bir ayrım vardır. Yazar, Sudan'daki şiddet içeren siyasi anlaşmazlığın derin nefret ve etnik aşiret sadakatine dayandığı tezlerine karşı çıkmaktadır. Aksine, kolonyal öncesi ve sonrası içerikte kolonyal mirası yerli yerine oturtmakla, Sudan'daki siyasi şiddet yayılımının ve devleti inşa projesinin ayrıştırılmasına yönelik alternatif bir yaklaşım sergilenmektedir. Yalnızca bu şekilde anlaşılabilirliğini kaydetmektedir.

Özellikle, tarihi inşa edilmiş ve siyaseti kurumsallaşmış Güney Sudan halkı için bir boyunduruk statüsü kararlaştıran hiyerarşinin ideolojisini şekillendirmeye yönelik bir çaba içindedir. Sudan'daki postkolonyal vatandaşlık krizinde, kolonyalizm ve köleliğin tarihî mirasının merkeziliğini kabul etmek amaçlanmaktadır. Devlet teşkili ve ulus oluşumu sürecinde karşılıklı etkileşimi anlamak, Sudan'daki kölelik mirası, köle ticareti ve kolonyalizm açısından önemlidir. Aynı zamanda, demokratik vatandaşlık krizi ve şiddet etkileşimine vurgu yapılmaktadır. Sudan'da etnikleştirilmiş ve despotik devletlerin, Güney Sudan'da ve daha çok son dönemlerde Darfur'un batı bölgelerinde şiddetin yayılmasında kritik tarihî roller oynamıştır. Kuzey Afrika bölgesinde Araplarca köle ticareti ve uzun tarihî kölelik mirasına rağmen bu miras âlimlerce hak ettiği dikkati çekmemiştir. Özellikle de Müslüman âlimler bu insani drama çok az değinmişlerdir.

Buna karşılık, bölgedeki şiddet ve acıklı kölelik tarihi, özellikle Sudan özelinde, postkolonyal devlette demokratik vatandaşlık ve siyasi istikrarın cesaretlendirilmesindeki zorlukları göstermektedir. 1930'lardaki milliyetçi harekete tüm Sudanlılar katılmamıştır; Sudan Devleti bünyesinde şiddete maruz kalan ve vatandaşlık kapsamı dışında tutulmuşlardır.

Kitabın dördüncü bölümünde, Mısır'daki Güney Sudanlıların durumuna değinilmektedir. Bunun yanı sıra siyasi reform ve kimlik dönüşümlerindeki etkileri ele alınmaktadır. Beşinci bölümde, Sudan hükûmeti ile Sudan Halkının Kurtuluş Ordusu

Hareketi arasındaki barış görüşmeleri ele alınmaktadır. Altıncı bölümde ise kimlik siyaseti, çatışma ve barış alternatif perspektifler sunulmakta; tartışmalı tarihler ve kimlikler bağlamında vatandaşlık, güç, siyasi katılım diskurunu eleştiren bir inceleme yapılmaktadır. Hedef ise etnisite ve ırk gibi kadim tuzaklarının ötesine geçerek, demokratik vatandaşlığı kapsayacak alternatif bir tartışma oluşturmaktır. Aslında Sudan, Darfur, Güney Sudan, Ayrımcılık, Etnisite konularında yazılan onlarca farklı kitabın üslup ve içeriğiyle taşıdığı benzerliğin ortaya koyulması açısından bu kitaptan geniş alıntı yapılmıştır.

Benzer şekilde Mark Fathi Said de *Law's Fragile State* isimli kitabında ailesinin 1983 yılında çocuk yaştayken Sudan'dan kaçtığını, ilk defa ülkesine 2005 yılında Birleşmiş Milletlerin kalkınma programı çerçevesinde gittiğini, halkını daha iyi tanımak, kanun ve kanunsuzluk mefhumunu daha iyi anlamak gibi maksatları olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, Güney Sudan diye yeni bir devleti kuran siyasi-silahlı elitlerin söylemleri incelendiğinde aşağıdaki ifadelerin neredeyse aynen tekrarlandığı görülecektir:

Sudan'da tarih ve kimlik siyaseti, devlet gücüyle derinden bağlantılı hale gelmiştir. Tarihin kullanımı ve suiistimali, Sudan'da oldukça yaygın bir uygulamadır. Bunun bir örneği, İslam'ın ve Araplığın çağdaş yükselişi olup, bu yükseliş, Sudan'daki Ulusal İslami Cephe'nin (NIF) güç kazanmasıyla pekişmiştir. Bu süreç, Sudan'ın tarihinin belirli bir şekilde yazılmasına ve özellikle Arap kimliğini savunarak tek bir ulusal kimlik oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu kimlik içinde tartışmalı olan bazı yönler bulunmaktadır. Birincisi, çağdaş siyasi ideoloji ve dini bir sloganla politik olarak mobilizasyon yapma amacıdır. Sudan örneğinde, merkezi iddia, Sudanlı kimliğinin mutlaka Arap/İslami bir kimlik olması gerektiğidir. Bu görüşü savunanlar, Sudanlı kimliğinin tarihsel olarak her zaman Arap/İslami olduğunu, bu kimliğin Sudan tarihinin temeli olup günümüze kadar devam ettiğini iddia ederler. Sadece tarihsel olarak doğrusal bir kimlik, bugün İslam ve Araplık adına yapılanlara tarihsel meşruiyet kazandırabilir ve diğer grupları, özellikle Arap olmayanlar ve Müslüman olmayanlar gibi grupları dışlayabilir.⁴⁹

Diğer bir yön ise, Güney Sudanlı elitlerin bazı eserlerinde tarih kullanımını noktasında kendilerini Müslüman-Arap bir Sudan kimliğinden ayırtırmayı tercih ettikleri görülmektedir. Güney elitlerinden bazıları eserlerinde Sudan'ın tarihini, iki monolitik, düşman dini ve ırksal topluluk -Araplar ve Afrikalılar- olarak, yaklaşık bin yıl süren bir prekolonyal dönemde gördüklerini ileri sürmüşlerdir.

⁴⁹ A.H. Idris, "Reconceptualizing History, Identity, and Conflict.", *Conflict and Politics of Identity in Sudan*, Palgrave Macmillan, New York 2005, s. 1.2

Tarih boyunca, Araplar ve Avrupalılar, Sudan halkı hakkında birçok şey yazmışlardır. Bu yazılarda, Sudanlı halk, tarih ve kültür açısından iki farklı bölgesel ve ırksal kategori olarak sunulmuştur. Sudan'ın kuzey bölgesi "doğulu" olarak görülürken, güney bölgesi "tarihi olmayan insanlarla" dolu olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, kuzey Sudanlılar "Arap," "Müslüman" ve "medeniyeti," güney Sudanlılar ise "siyah," "gavur/putperest" ve "bedevi/ilkel" şeklinde etiketlenmiştir.⁵⁰

Tıpkı diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi, Sudan da geçmişe dair rekabet eden milliyetçilik söylemlerinin çatıştığı bir toprak olmuştur; bu söylemler, Sudan'ı farklı şekillerde inşa etmektedir. Kuzey merkezli milliyetçilik, kendine, İslami Arap geçmişine uzanan bir soyağaç oluşturmuş ve kuzey Sudan içinde yaşayan herkesin, etnik, ırksal ve kültürel yönelimlerine bakılmaksızın, ortak bir kimliği paylaştığını öne sürmüştür.⁵¹

Sonuç olarak, Araplaşmış kuzey Sudanlıların kültürü ve bölgenin İslamlaşması, Sudan'ın birleşmiş bir kimliğe sahip olduğunu iddia eden, tüm "ilkel" kabile gruplarını ortak bir kimlik altında toplayan bir birleştirici güç olarak sunulmuştur. Bu anlamda Araplaşma ve İslamlaşma, devlet politikası tarafından onaylanmış bir durum olmuştur. Ancak, bu yeni ulusal kimlik dayatmasına, egemen olmayan gruplar karşı çıkmışlardır.

Ulusal kimliklere dair diğer söylemler ise bu görüşü sorgulayarak, bu birleşik ulusal kimliklerin aslında Arap şovenizminin ifadeleri olduğunu savunmaktadır. Güney Sudanlılar, örneğin, dayatılan ulusal kimlik vizyonunu reddetmiş ve bunun yerine kendi kimlik anlatılarını savunmuşlardır. Bu yeni söylem, yerli kültürel uygulamaların önemini ve bu uygulamaların belirginliğini vurgulamaktadır.⁵²

Güney Sudan literatür araştırmaları esnasında öne çıkan şahsiyetlerin Youtube ve farklı platformlardaki konuşmaları dinlenmiştir. Örneğin Güney Sudan Cumhuriyeti'nin kurulmasında başat rol oynayan Sudan Halk Kurtuluş Hareketi isimli silahlı yapının lideri Dr. John Garang'ın Etiyopya'daki silahlı kalabalık militan grubuna hitaben yaptığı konuşma dinlenmiştir. İngilizce ve merkezi Sudan yönetimi ile görüşmelerde, Arapça konuşan anılanın farklı coğrafyalardaki kabilelere hitap ettiği zaman konuşmasının yerel dillere çevrildiği görülmektedir.⁵³

⁵⁰ A.H. Idris. *age.*, s. 13.

⁵¹ Milliyetçilik bağlamında değerlendirmeler yapan Muhammed Ebul Kasım Hac Hamad şunları söylemektedir: "Bize göre, sorunları çözmek için bireysel çözümlere başvurma eksikliği, Sudan'da Nil vadisinin kökleriyle derinden büyüme ve Afrika'nın stratejik yol ayrımını temsil eden bir konumda yer alması, gelişim ve inşa mücadelesini tamamlamak için doğal, insani ve kültürel tercihlere sahip olmayan bir topluluk gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, milliyetçiliği yeniden inşa etme yolunda kültürel bir paradigma ile ilerlemeye yönelik daha kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır." Muhammed Ebul Kasım Hac Hamad, *Es-Sudan: El-Me'zak Et-Tarihi ve Afak El Müstakbel*, International Studies & Research Bureau, British West Indies, Cockburn House, 1980. s. 18.

⁵² A. H. Idris. *age.*, s. 16.

⁵³ <https://www.youtube.com/watch?v=D0jXiUIAcIg> (Dr. John Garang speaking to Jech Amer - Dima Ethiopia – 1988 başlıklı Erişim: 02.11.2024)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Yöntem

3.1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel bir literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, Sudan'a dair yapılan akademik araştırmaların içeriklerini analiz ederek, bu alanda var olan bilgi boşluklarını belirlemek ve bölgenin toplumsal yapısını daha derinlemesine anlamaktır. Bu bağlamda, nitel veri analizi yöntemi kullanılarak, farklı dillerdeki kaynaklar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

3.1.2. Sistematik Araştırma Protokolü ve İnceleme Kriterleri

Araştırma, literatürdeki çeşitli kaynakları sistematik bir şekilde taramak için belirli bir protokol takip edilerek yapılmıştır. Bu protokol, her bir kaynağın içeriğinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi, kaynakların metodolojik yaklaşımları ve kullanılan veri toplama araçlarının karşılaştırılması adımlarını içermektedir.

Örneğin Abdel Rahman El Nasri tarafından derlenen *A Bibliography of the Sudan, 1938–1958* adlı eser, Sudan ile ilgili kaynakların kapsamlı bir listesini sunar. Bu bibliyografya, 1938 ile 1958 yılları arasında yayınlanmış eserleri içerir ve tarih, kültür, sosyoloji gibi birçok disiplini kapsayan kaynakları bir araya getirir. Arapça ve İngilizce dillerindeki eserleri içermektedir.

Sudan'ın kültür ve geleneklerini kapsamlı şekilde ele alan *Culture and Customs of Sudan* isimli eser de incelenmiştir.⁵⁴ 205 sayfalık eserde giriş, din ve dünya tasavvuru, edebiyat ve medya, sanat ve mimari, iskân, mutfak ve geleneksel kıyafet, cinsiyet rolleri, evlilik ve aile, gelenek görenekler ve hayat tarzı, müzik ve dans gibi konu başlıklarında oldukça detaylı bilgiler mevcuttur. Eserde Sudan'daki tarihî dönüm noktalarına dair güzel bir kronoloji mevcuttur.

Sudan'a dair ülkemizde en son yapılan akademik çalışmalardan biri de Neval Milanlıoğlu'nun *Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)* isimli doktora tezidir. Mezkûr tezde, literatüre dair araştırma yapacak kişiler için dipnotlar özelinde Sudan'a dair başlıca eserlere yer verilmiştir.

⁵⁴ Kingsley Essien & Temidayo Falole, *Culture and Customs of Sudan*, Westport, CT: Greenwood Press, 2009.

Tezimizin bibliyografya kısmında, özellikle 17. ve 18. yüzyıllar başta olmak üzere sonraki zaman dilimlerini de içerecek şekilde Sudan'ın geçmiş ve modern tarihini araştıraraklar için Türkçe dışında İngilizce ve Arapça önemli eserler paylaşılmıştır.

3.1.3. Veri Kaynaklarının Belirlenmesi (Tarama Stratejisi)

Araştırmada, çeşitli akademik veri tabanlarından ve sitelerden faydalanılmıştır:

- Scopus Veri Tabanı
- Archive.org sitesi
- Web of Sciences Veri Tabanı
- Yöktez Veri Tabanı ve Yerli Yabancı Üniversitelerin Veri Tabanları
- TR Dizin Veri Tabanı
- Alnoor Kütüphane Sistemi (Sudan Tarihiyle ilgili araştırmalarda yüzlerce kaynak niteliğindeki yüzlerce Arapça esere ulaşılabilir.)
- Sudan Notes and Records (1918-1998 yılları arasında yayınlanan ve Sudan ile ilgili hemen her konuda alanında uzman kişilerin kaleme aldığı makaleleri havi akademik dergi)
- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALID) tüm sayıları ve öne çıkan makaleler

3.1.4. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanma Süreci

Veri toplama süreci, dijital kaynaklar üzerinden tarama yapılarak gerçekleştirilmiştir. Kitaplar, makaleler ve tezler gibi kaynaklardan edinilen veriler, içerik analizi yöntemiyle detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu kapsamda, tez başlığımızla ilgili olarak ilk aşamada farklı bilim dallarında yapılan “sistemantik literatür analiz veya incelemesine” dair aşağıdaki tezler ve makaleler incelenmiştir:

★ A. Yıldız, “Bir araştırma metodolojisi olarak sistemantik literatür taramasına genel bakış”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), (2022), s. 367-386

★ Şuayp Ömer Öztürk, *Mısır ve Sudan'ın Çözülemeyen Problemi: Hala'ib Üçgeni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2021.

★ Şerife Nur Akdeniz, *Sosyal Bilgilerde Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Sistematik Bir Literatür İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2023.

★ Erol Işıldak, *IX.-XIX. Yüzyıl Edvârlarında Müzik-Sağlık Konusuna İlişkin Bir Literatür Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2022.

★ Gülnihal Ütnü, *Turizm ve Yabancı Dil Bağlamında Hazırlanan Akademik Yayınların Sistematik Literatür Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Batman 2023.

★ Mert Gültekin, *Fen Laboratuvarı Konulu Tezlerin Sistematik Literatür İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yozgat 2023.

★ Sohib Malkawi, *Thesis for the Degree of Master of Business Administration in English Business Program*, Istanbul Okan University Institute of Graduate Sciences, Istanbul 2023.

3.1.5. Verilerin Analizi

Veriler, içerik analizine dayalı olarak kategorize edilmiş ve her bir kaynağın literatürdeki yeri ve önemi tartışılmıştır. Analiz sürecinde, araştırma konusu ile ilgili ana temalar belirlenmiş ve bu temalar doğrultusunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda incelenen sistematik literatür analizi başlıklı Yüksek Lisans çalışmalarının çoğunlukla mühendislik, sağlık bilimleri ve fen bilimleri gibi alanlarda yapıldığı, bunların da niceliksel, rakamlara ve tablolara dayalı çalışmalarla verileri tahlil ederek elde ettikleri bilgileri sundukları görülmüştür.⁵⁵ Her ne kadar araştırılan alana dair derli toplu bilgiyi sunmuş olsa da bu tür çalışmaların tarih özelinde sosyal bilimler alanında literatürü çok sağlıklı şekilde analiz etmeye yetmeyeceği, içeriğe dair detayları tam anlamıyla aksettiremediği kanaati hasıl olmuştur.

⁵⁵ Sudanla ilgili tıp alanında yapılmış sistematik literatür taramasına dair bir makale örneği için bk. Mohamed DM, SalahEldin MA, Idris AB, Idris EB, Mohamed SG, Badawi MM, *Pneumonia in Sudan: Systematic and Scoping Review of the Literature and Meta-Analysis*, Cureus. 2023 Oct 4;15 (10).

Bu bağlamda ülkemizde literatür araştırmaları alanında önemli bir boşluğu dolduran *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi (TALİD)*, literatürde öne çıkan eserlerin incelendiği, bunların içeriğine dair gerektiği yerde detaylı bilgilerin verildiği, eserdeki ana konunun belirlendiği, ilmî yeterliliğinin mukayese ile ortaya konulduğu, yerine göre konu veya tarih bazlı incelemelerle eserlerin ele alındığı bir dergidir.

Örneğin “19. Yüzyıl Osmanlı Tarımına İlişkin Çalışmalar” başlıklı çalışmasında Ahmet Uzun, mezkûr alanda yapılan çalışmalara dair tek tek kitap isimlerini vererek bunlara dair detayları paylaşmıştır.⁵⁶

TALİD’in Türk İktisat Tarihi sayısında Fahmeddin Başar’ın “Osmanlı Devletinin Yükseliş Dönemi Siyasi Tarihi Üzerine Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışmalar” başlıklı makalesinde de tek tek eserler incelenmiş, kısaca kitapların içeriğinden bahsedilmiştir. Makale bünyesinde değinilen kitaba dair bir paragrafı aşan bilgiler verilmiş, ilaveten dipnotla konuya dair makaleler ve kitap isimleri de paylaşılmıştır. Ardından seçilmiş bibliyografya başlığıyla alanında önemli eserler listelenmiştir. Çalışma, konuya dair okuyucuya o tarih itibarıyla yeterli ve kapsamlı yönlendirmeler yapacak bilgiler vermektedir.⁵⁷

TALİD, Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: “III. Selim ve II. Mahmud Dönemi” başlıklı Mehmet Ali Beyhan’ın makalesinde araştırmalar ve telif eserler başlığı altında kaynakça şekliyle kitap isimleri, sonrasında kitaba ait uzun bilgileri havi detaylar ve çok geniş bir kaynakça verilmiştir.⁵⁸

TALİD, Erhan Afyoncu, “Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler” başlıklı makalesinde, literatürde yer alan kitabın yazarının geçmişi, konumu, eserin isimleri ve içeriğine dair bilgiler vermiş, sonrasında bu kitapları takip eden eser isimlerini paylaşmıştır. Çok zengin dipnotlarla makalesinde muhtemel sorulara cevaplar vermiştir.⁵⁹

Asıl dikkatimizi çeken oldukça uzun ve kapsamlı bir nitelik taşıyan makale ise “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar” isimli

⁵⁶ Ahmet Uzun, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarımına İlişkin Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 1, (2003), s. 205-18.

⁵⁷ Fahmeddin Başar, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Ve Yükseliş Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 2, (2003), s. 25-56.

⁵⁸ Mehmet Ali Beyhan, “Islahatlar Ve Buhranlar Literatürü: III. Selim Ve II. Mahmud Dönemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 2, (2003), s. 57-100.

⁵⁹ Erhan Afyoncu, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 2, (2003), s. 101-172.

Hüseyin Yılmaz'ın TALİD'de yayınlanan makalesidir. Bu makalede; Siyaset düşüncesini inceleyen kitap ve makaleler ara başlığı, genel tarihler ara başlığı, bibliyografik ve historiografik çalışmalar, kaynak eserler, siyaset düşüncesinin kaynakları başlıkları altında kitap isimleri, eserler ve eserlerin içeriklerine dair kaliteli yorum ve değerlendirmeleri havi bilgilerden sonra her bir alt başlıkta verilen kitaplardaki “hâkim temalar” ele alınmıştır. Bahsekonu temaları Resmî Düşünce, Gerileme Düşüncesi, İbni Haldunizm, Mehdiyet-Kutbiyet ve Kıyamet Beklentileri, Muhtelif Konular ve Yeni Açılımlar gibi alt başlıklarla sınıflandırmıştır. Sonrasında da her alt başlıkta öne çıkan eserleri kısa kısa ele almıştır. Makalenin Felsefi Perspektifler ve Metodolojik Yaklaşımlar bölümü altında Metodolojik Yaklaşım başlığı altında Siyaset Düşüncesinin İşlevi, Osmanlı Tarihi ve Siyaset Düşüncesi konusu, Felsefi Perspektifler başlığı altında ise Avrupa merkezci Yaklaşım-Ulus Devletçi Yaklaşım-Marksist Yaklaşım-Osmanlıcı Yaklaşım alt başlığıyla konu ele alınmıştır. Metodolojik çerçeve ve kültürel sınırlar, siyaset düşüncesinin kapsamı, kültürel coğrafya ve genel değerlendirme: Osmanlı tecrübesi ve dünya tarihi ile kaynakça verilmeden makale bitirilmiştir.

Konularımız bağlamında, alanında mütebahir ilim adamlarından Ahmet Kavas'ın TALİD'de yayınlanan “Türkiye’de Osmanlı Afrikası Araştırmaları” makalesi de bu alana dair yazıları derli toplu ele almaktadır.⁶⁰

Doğrudan 17. ve 18. yüzyılları inceleyen eser sayısının azlığı da dikkate alındığında, Sudan başlıklı kitapların tamamının hızlıca irdelenmesi, içeriğinde ilgili kısımlara dair okumaların yapılması, sonrasında kaynakçaya bakılması, ardından kaynakçalar üzerinden temel başvuru eserlerine gidilerek bunların okunması gibi bir yol takip edilmiştir.

3.2. Araştırma Sonuçları ve Değerlendirmeler

Araştırma, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarına dair incelenen Türkçe, Arapça ve İngilizce eserler üzerinden önemli tespitlere ulaşmıştır. Sudan, tarihsel olarak Afrika'nın hem Arap hem de yerel Afrikalı kültürlerin kesişim noktasında yer alması sebebiyle, farklı güçlerin ve ideolojilerin etkisine maruz kalmıştır. Özellikle Osmanlı

⁶⁰ Ahmet Kavas, “Türkiye’de Osmanlı Afrikası Araştırmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I, 2, (2003), s. 513-528.

İmparatorluğu'nun Sudan üzerindeki yönetim politikaları, bölgedeki dinî ve idari yapıların şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı belgeleri ve Evliya Çelebi gibi seyyahların anlatıları, bölgenin dinî, kültürel ve sosyal yapısına dair kayda değer bilgiler sunmaktadır.

Araştırmada dikkate alınan Arapça eserler, Sudan'ın Afrika ve Arap dünyasındaki yerini vurgulamaktadır. Örneğin Sudanlı tarihçiler Ahmed Hac Ebu Ali, Naum Şukayr ve Yusuf Fadl Hasan gibi isimlerin eserleri, bölgedeki etnik ve dinî yapıların tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir kaynak sunmuştur. Bu eserler, Sudan'daki Sufî tarikatlarının ve yerel dinî liderlerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca, Sudan'da Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren bölgeye giden Müslüman Araplar vesilesiyle İslam'ın yayılışı ve sosyal yapının dönüşümü gibi konular bu eserlerin temel odak noktalarından biridir.

İngilizce kaynaklar ise genellikle sömürgecilik öncesi bir nevi hazırlık babında Sudan'a dair detaylı perspektifler sunmaktadır. *Sudan Notes and Records* gibi dergilerde yer alan makaleler, Batılı seyyahların Sudan'a dair gözlemleri ve yorumları üzerinden bölgeye dair önemli bilgiler sağlamıştır. Ancak bu kaynakların çoğunun sömürgeci bir bakış açısıyla yazılmış olması, Sudan'ın gerçek sosyo-kültürel dinamiklerini eksik yansıtmaya riskini taşımaktadır. Özellikle İngiliz yönetimi altındaki Sudan'a dair yazılan eserlerde, bölgenin sadece ekonomik kaynaklarının sömürülmesiyle ilgilenildiği görülmüştür. Bununla birlikte, ilk dönem Batılı seyyahların gözlemleri, Func Sultanlığı özelinde yerel dinamikleri anlamada değerli birer kaynak olmuştur.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, Sudan'ın tarihine dair yazılmış eserlerde yerel ve Batılı yaklaşımlar arasındaki belirgin üslup ve bakış açısı farklılıklarının varlığıdır. Yerel kaynaklar, Sudan'ın Müslüman ve Arap kimliğini yüceltirken, Batılı kaynaklar genellikle Sudan'ı egzotik, geri kalmış veya sömürgeleştirilmesi gereken bir bölge olarak ele almıştır. Bu durum, Sudan tarihine dair objektif bir perspektif geliştirilmesinde zorluk yaratmaktadır.

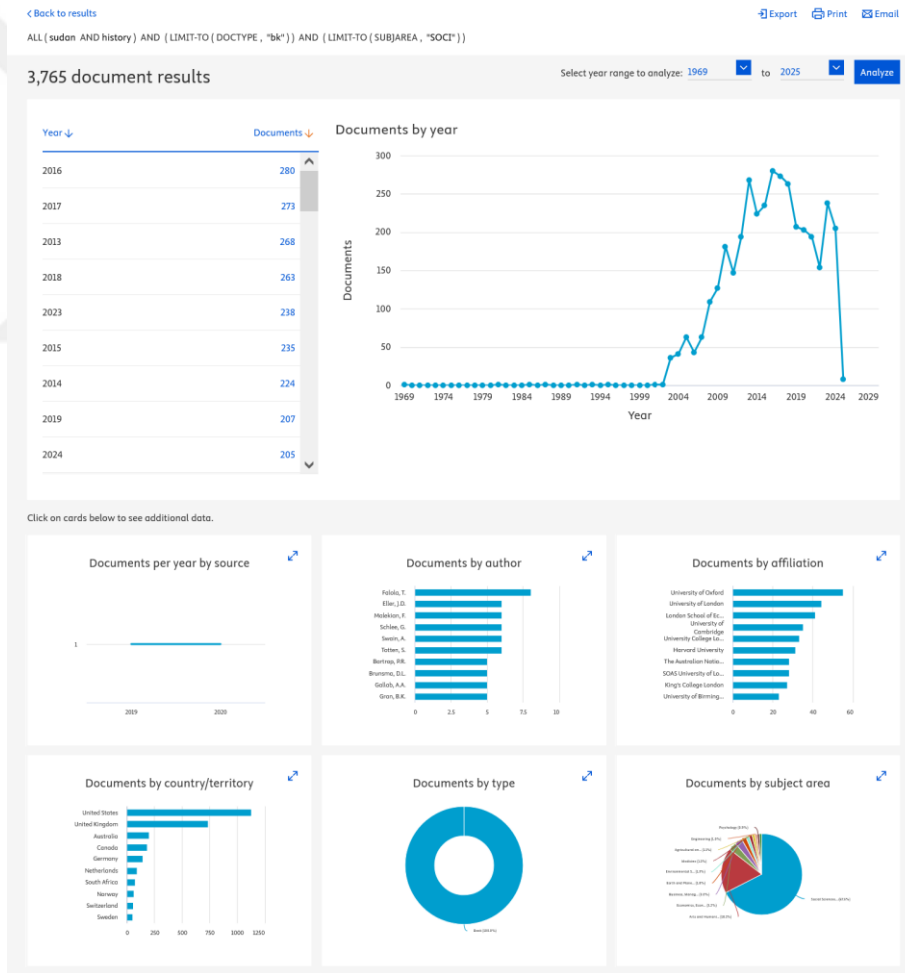
Sonuç olarak, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarına dair yapılan bu araştırma, bölgenin siyasi, sosyal ve dinî yapısının modern Sudan kimliğini derinden etkilediğini göstermektedir. Sudan'ın Osmanlı dönemi politikaları ve Batılı sömürgecilik faaliyetleri arasındaki geçiş süreci, bölgenin tarihsel olarak şekillenmesinde kritik bir rol

oynamıştır. Sudan'ın tarihine dair daha kapsamlı ve dengeli bir yaklaşım geliştirilmesi, yalnızca bölgenin geçmişini anlamada değil, aynı zamanda güncel sorunlarına çözüm üretmede de önemli bir adım olacaktır.

3.2.1. Türkçe-Arapça-İngilizce Tarama Verileri

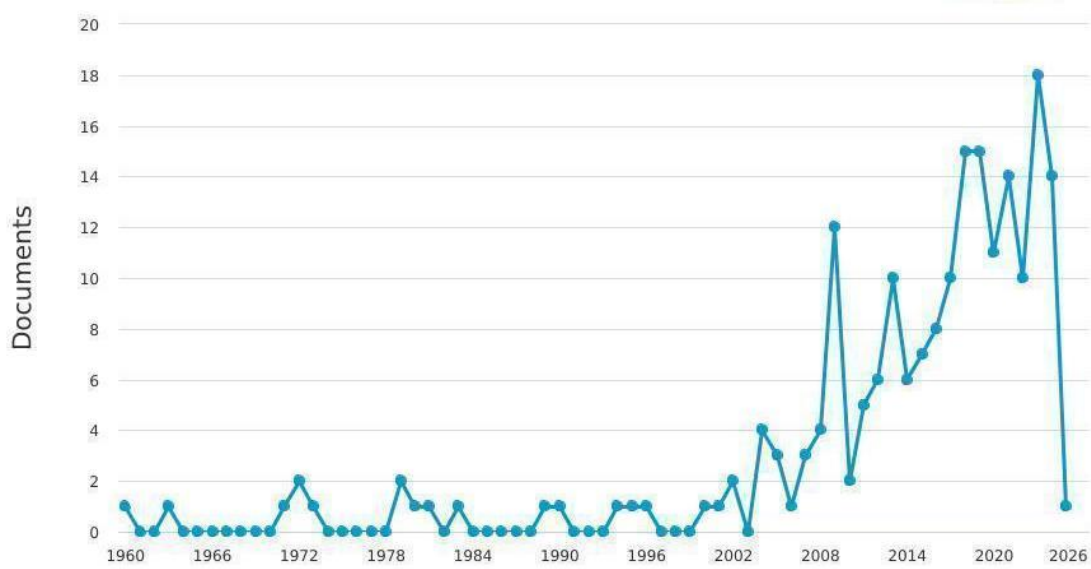
Scopus veri tabanında öncelikle İngilizce “Sudan” and “History” kelimeleriyle sosyal bilimler alanında araştırma yapılmıştır. Araştırmaya göre 2016 tarihinde 280 adetle en fazla eser kaleme alınmıştır. En fazla eser Oxford Üniversitesi tarafından basılmıştır.

Grafik 1. Sudan and History arama sonuçları

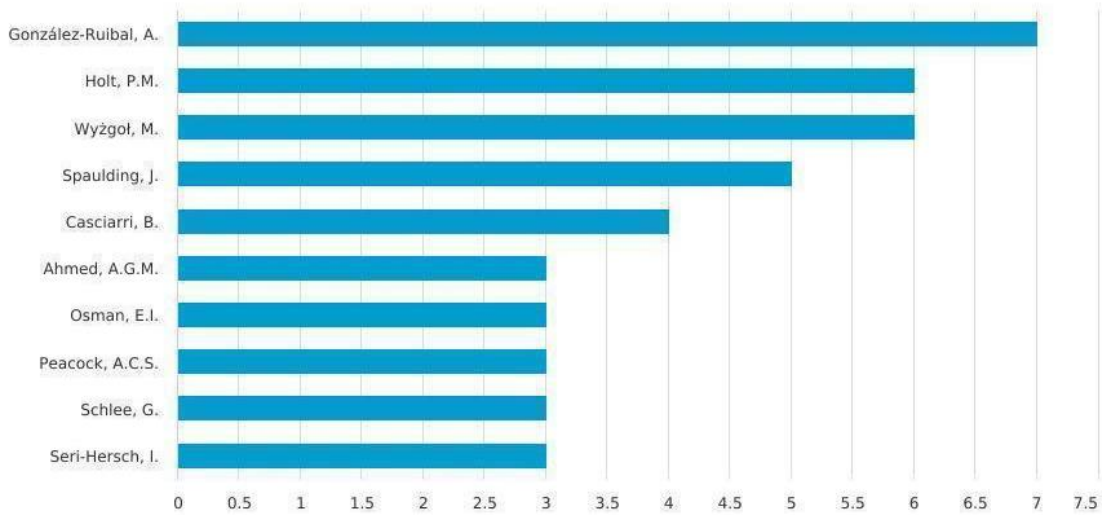

16. ve 17. yüzyıllarına dair sonuçlarda öne çıkan Func Sultanlığı üzerinden İngilizce “Funj” kelimesi ile yapılan araştırma neticesindeki bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Grafik 2. Belgelerin yayınlanma yılları

Grafik 3. Yazarların isimlerine göre dağılım

Burada en çok ismi zikredilen A. Gonzalez-Ruibal'ın çalışmaları Func Sultanlığı/Dongola özelinde bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışma ve bilgileriyle ilgilidir.⁶¹

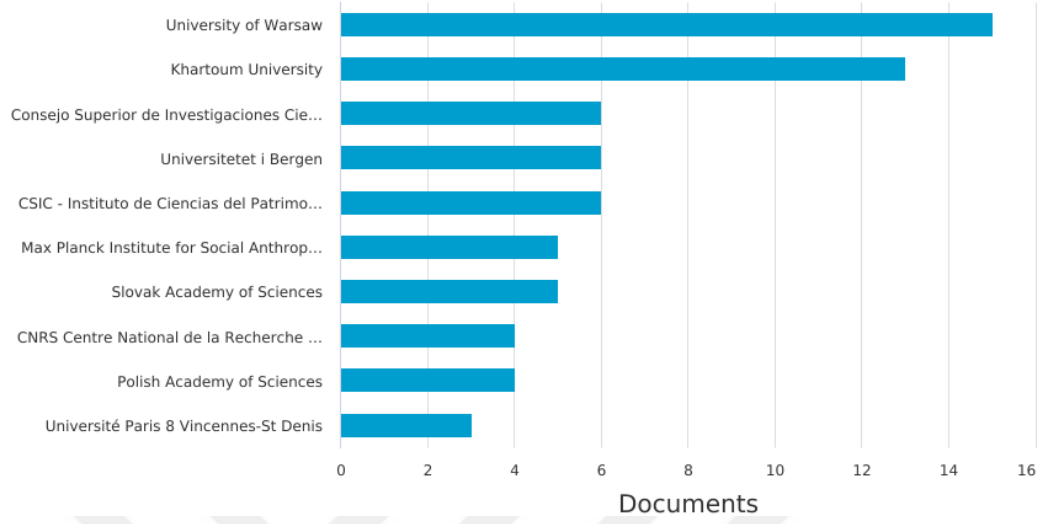
⁶¹ M. Wyżgol, “Households in Transition: Persistence and Change of Dwellings in the City of Old Dongola (Sudan, 14th–17th Century)”, *Afr Archaeol Rev*, 41, (2024), s. 293–315.

Grafik 4. Kuruluşa göre dağılım

Documents by affiliation

Scopus

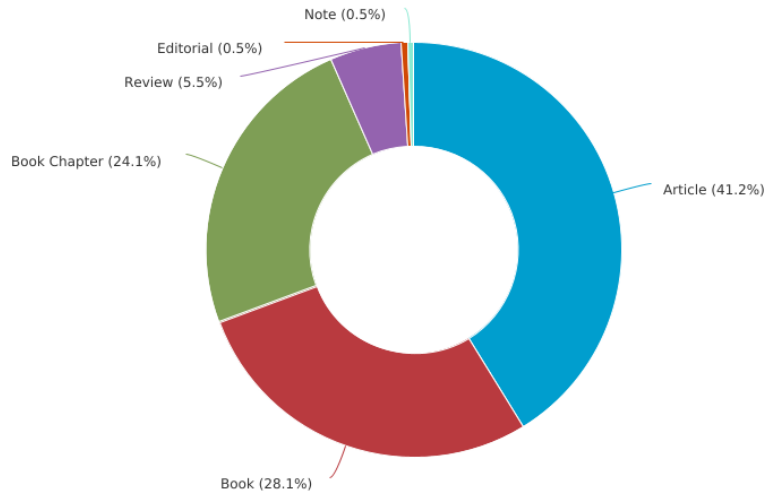
Compare the document counts for up to 15 affiliations.

Grafik 5. Belgelerin nevine göre dağılım

Documents by type

Scopus

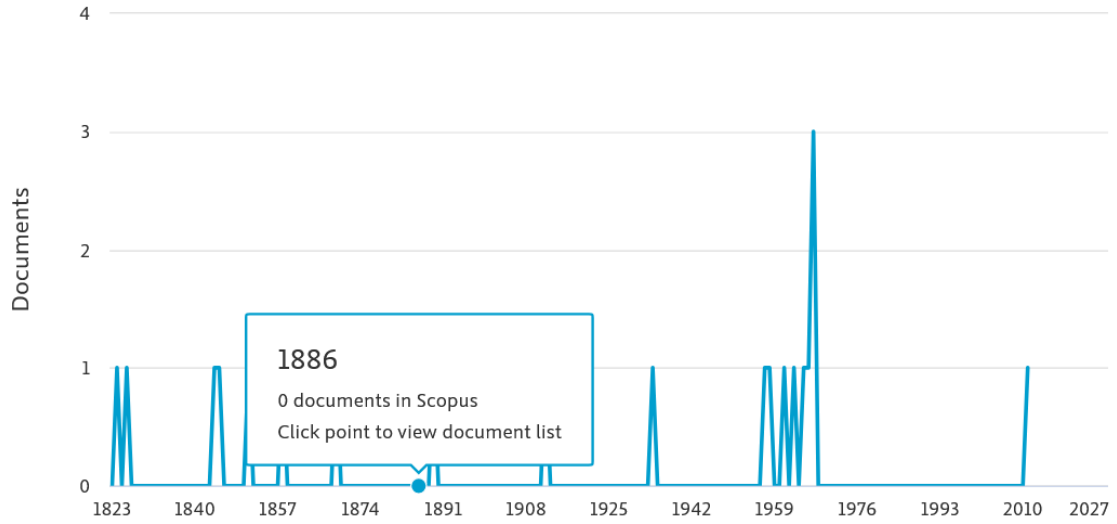

Copyright © 2025 Elsevier B.V. All rights reserved. Scopus® is a registered trademark of Elsevier B.V.

En çok atıf alan yazarlar ve eserleri:

Grafik 6. P.M. Holt, *The History of the Sudan* isimli eseri

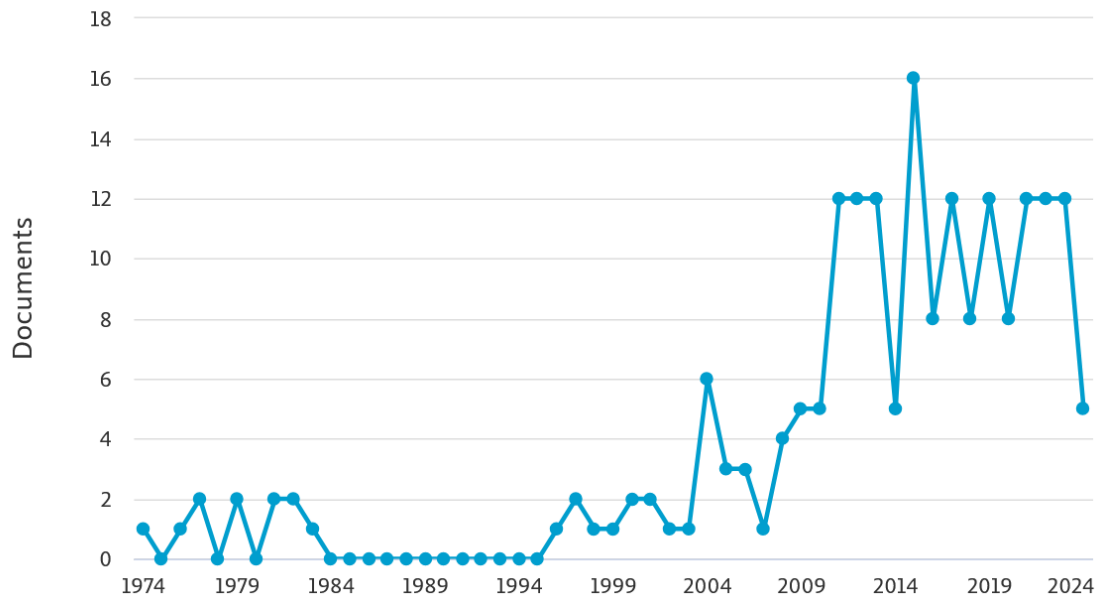
Documents by year

P.M. Holt'un *The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle* isimli eseri 23 atıf almıştır.

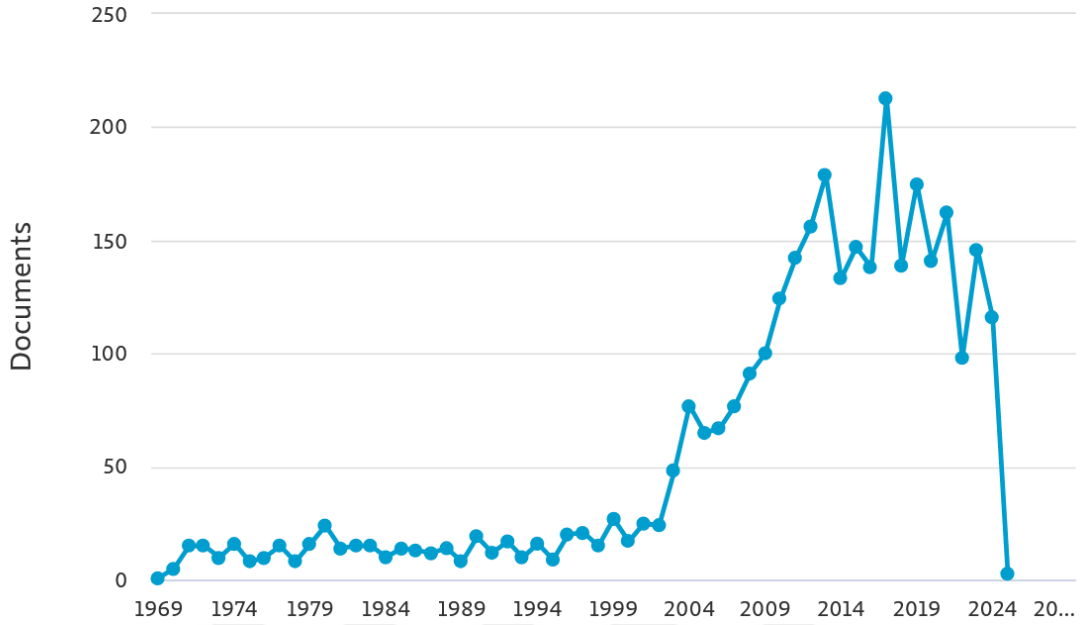
Grafik 7. James Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile in the Years* isimli eseri 195 atıf almıştır. En çok atıf 2015 yılında yapılmıştır.

Documents by year

Grafik 8. R.S. O’Fahey-J. Spaulding, *Kingdoms of Sudan* isimli eseri 3.227 referans almıştır. Yıllara göre dağılımı:

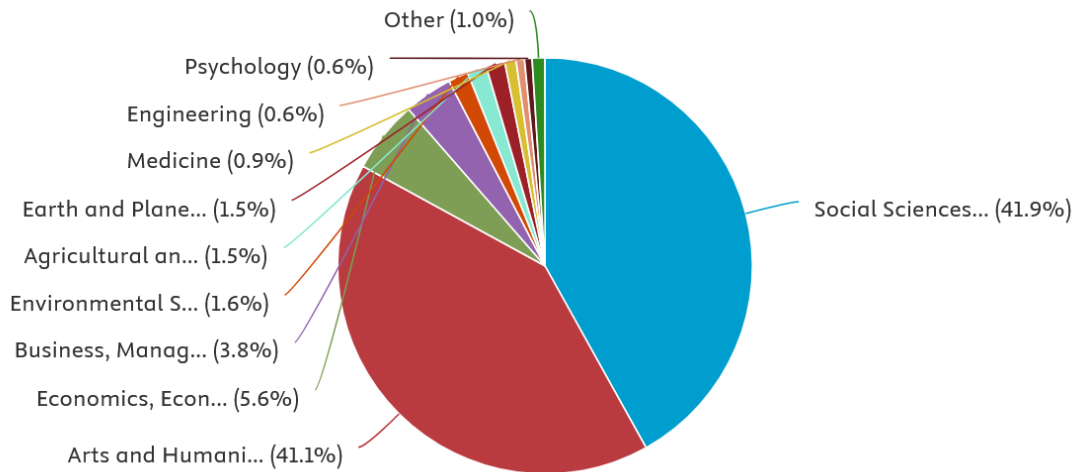
Documents by year

Grafik 9. İlim dallarına göre dağılım

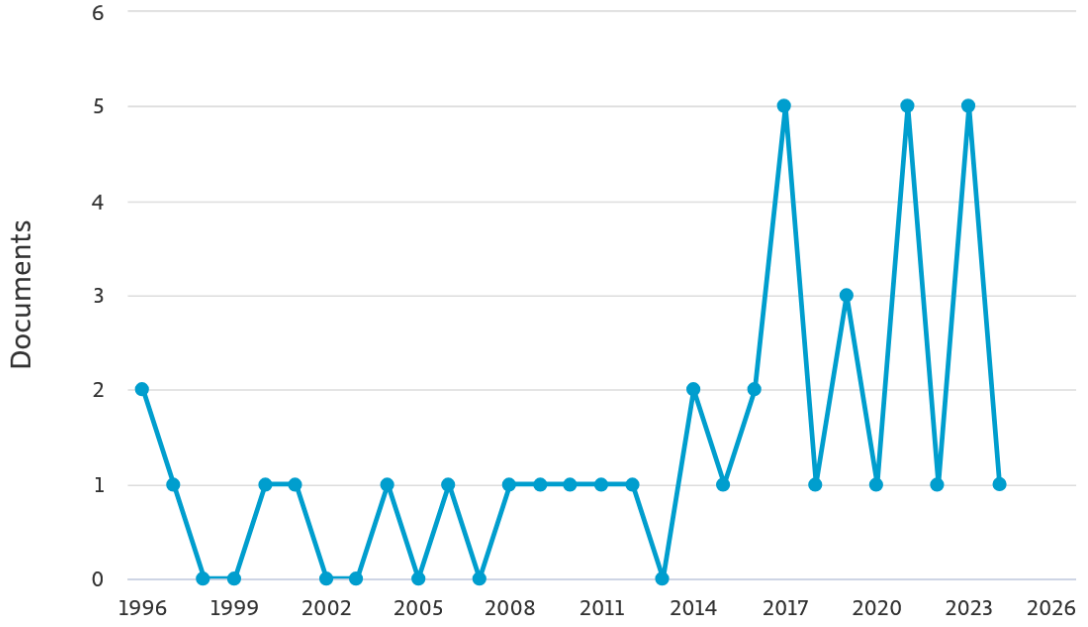
En fazla 213 referans 2017 yılında yapılmıştır. Dağılımda yoğunluk sosyal bilimler alanındadır.

Documents by subject area

Grafik 10. F. Caillud'un *Voyage à Méroé* isimli eseri 39 atıf almıştır.

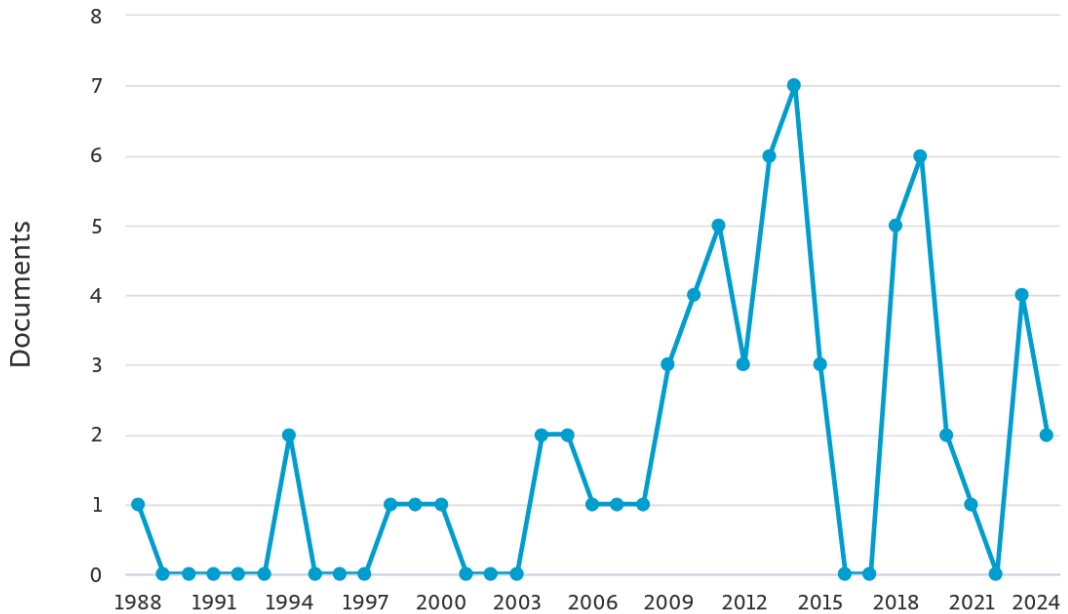
Documents by year

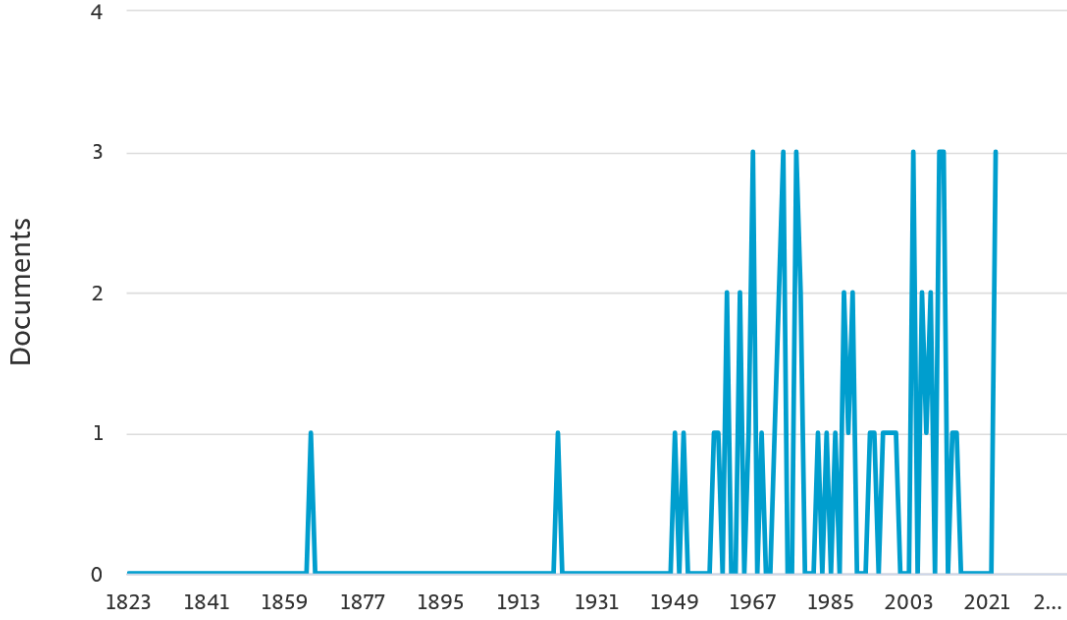
Jay Spaulding, Func Sultanlığı ve Sennar ile ilgili konuya dair en fazla makale, kitap bölümü ve eser kaleme alan kişidir.

Grafik 11. J. Spaulding'in *The Heroic Age in Sennar* isimli eseri 64 atıf almıştır.

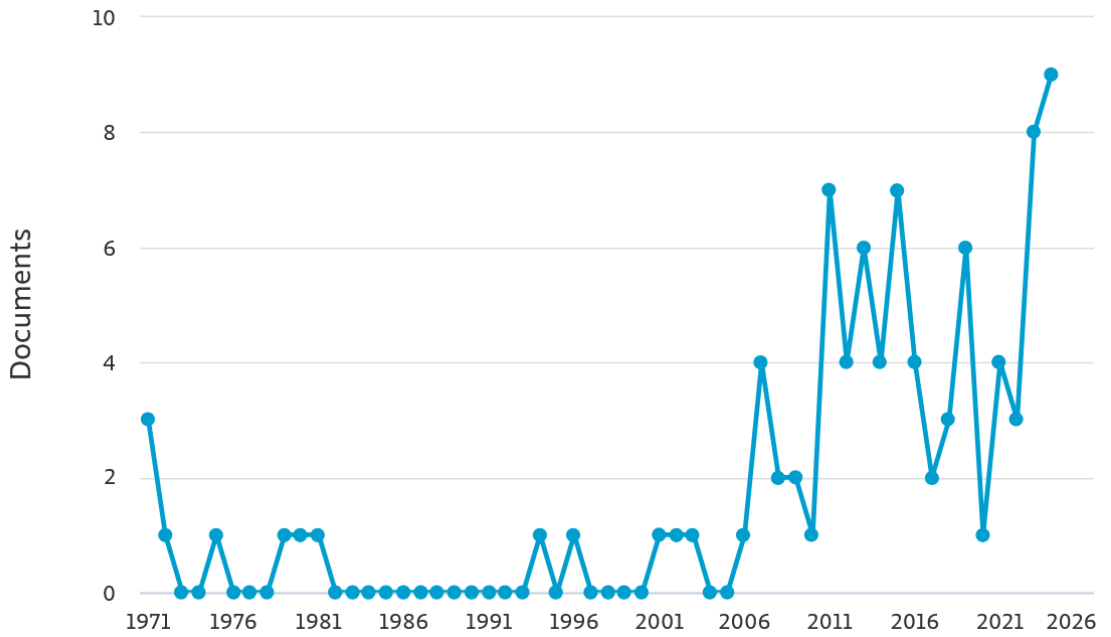
Documents by year

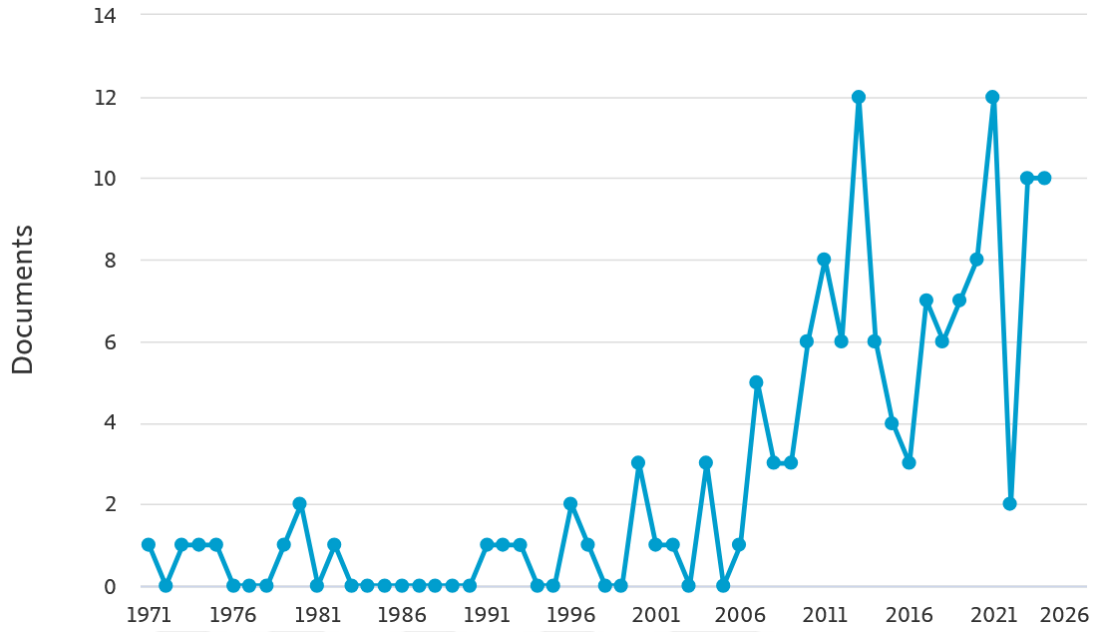
Grafik 12. J. Spaulding'in *Islamic Nubian Kingdoms* isimli kitap bölümü 63 kez atıf almıştır. Neredeyse Sudan'a dair konuyla ilgili başlıca eserlerin çoğunda yazara atıfta bulunmaktadır. Yıllara göre atıf:

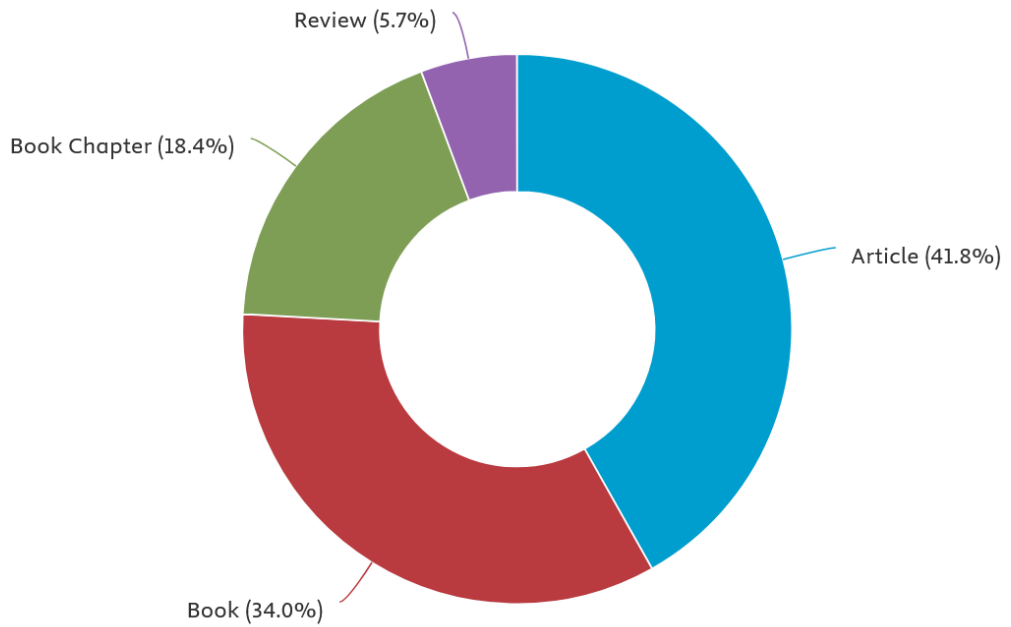
Grafik 13. G.W. Brown'in *Travels in Egypt, Syria and Africa* başlıklı eseri 90'ın üzerinde atıf almış olup yıllara göre dağılım:

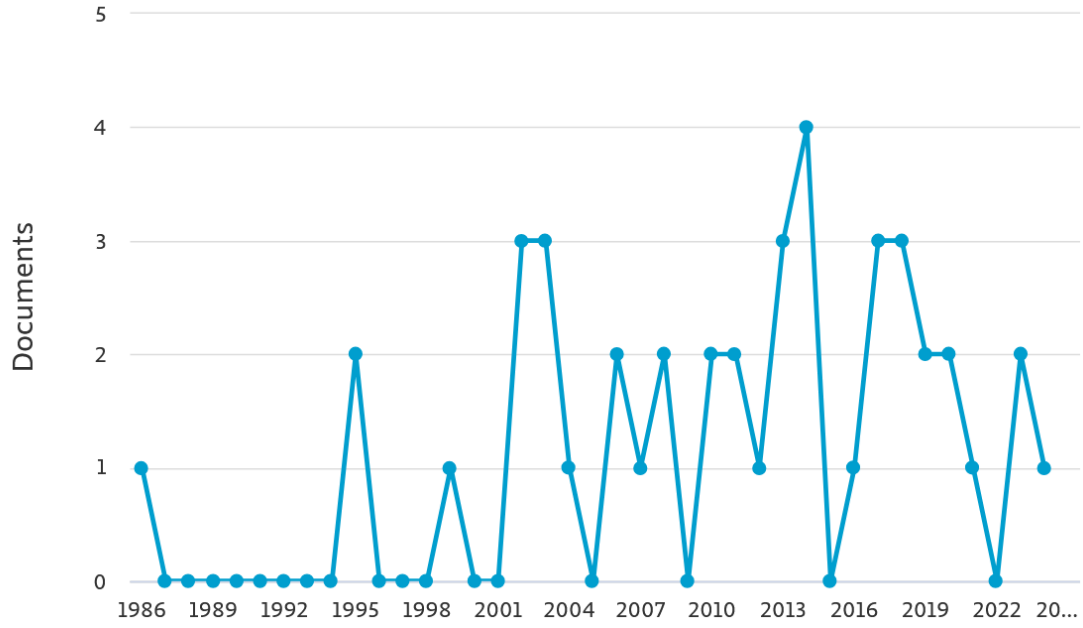
Grafik 14. J. L. Buckhardts'ın *Travels in Nubia* isimli eseri 141 atıf almış olup yıllara göre dağılımı:

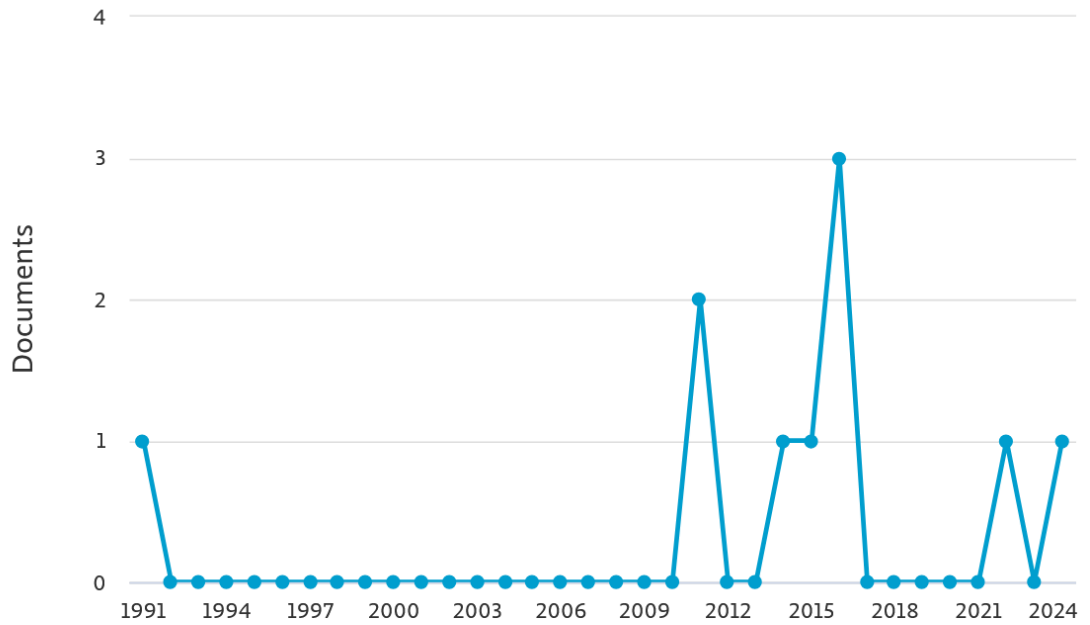
Grafik 15. 2013 ve 2021 tarihlerinde en çok atıf ve alan dağılımı

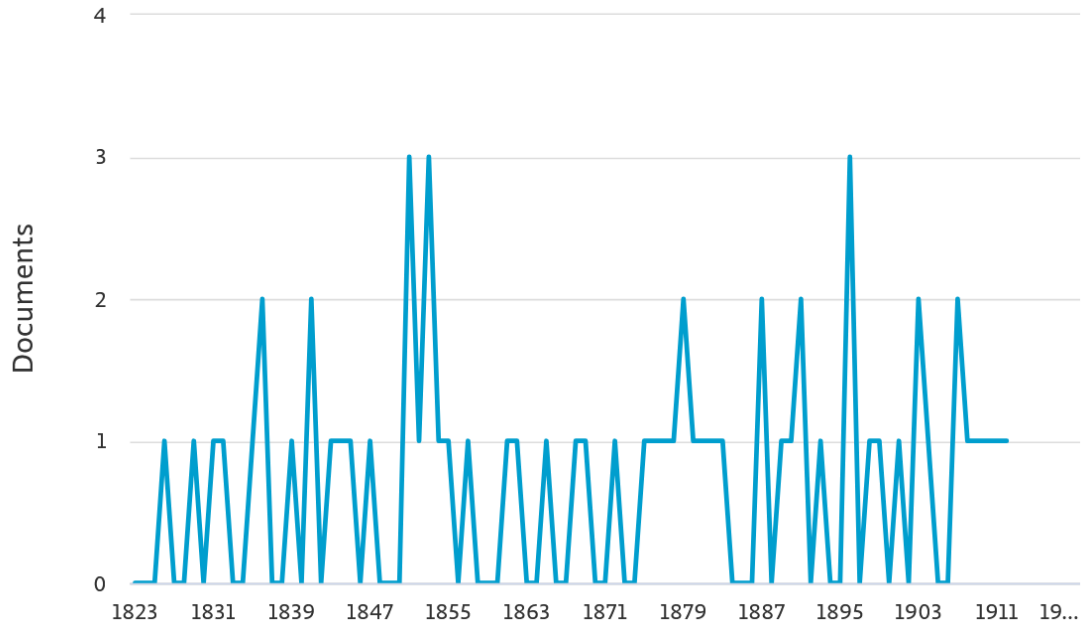
Grafik 16. G. Nachtigal'ın *Sudan and Sahara* isimli eseri 43 atıf almıştır.

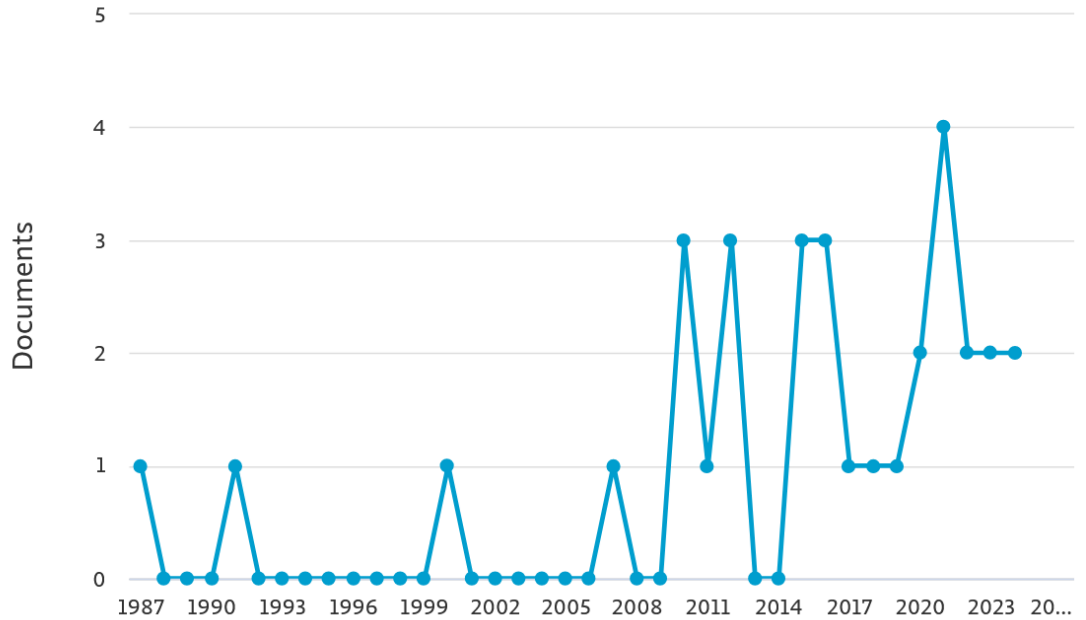
Grafik 17. F.L. Norden'ın *Travels in Egypt and Nubia* isimli eseri 10 atıf almıştır.

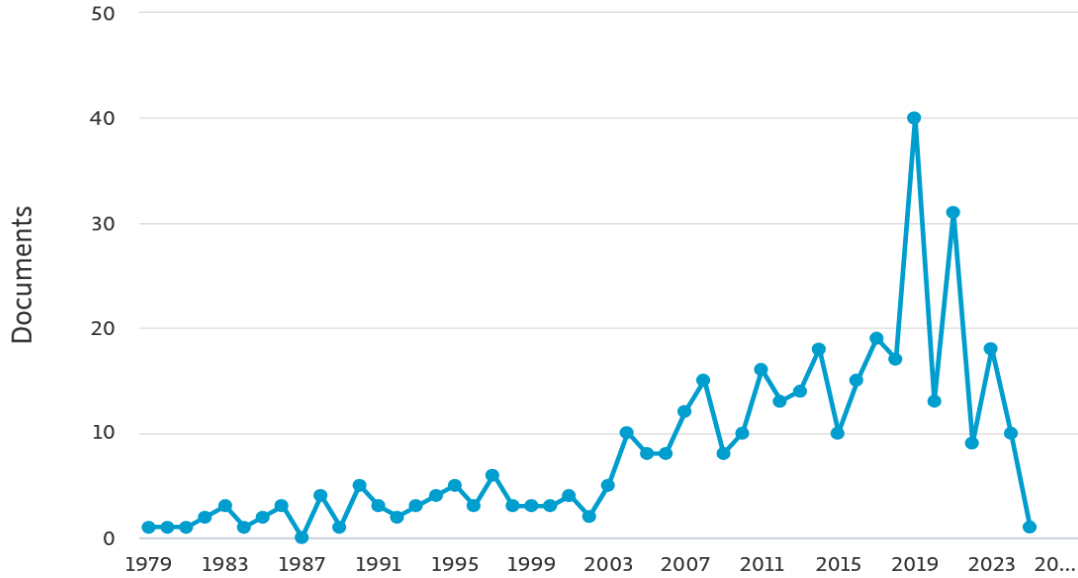
Grafik 18. H.A. McMichael'in *A History of Northern and Central Kordofan* isimli eseri 85 atıf almıştır.

Grafik 19. C. Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti* isimli eseri 32 atıf almıştır.

Grafik 20. William Adams'ın *Nubia: Corridor to Africa* isimli eseri 300'ün üzerinde atıf almış olup en fazla 2019'da 40 atıf yapılmıştır. Yıllara göre dağılım:

Marmara Üniversitesi Piri Keşif Aracında “Sudan Tarihi” başlığıyla Tarih, Sosyal Bilimler, Siyaset Bilim ve Uluslararası İlişkiler alanlarındaki aramada konularımız bağlamındaki örnek sonuçlar;

* İdris, Abdalla Gabreel T., *Mühimme defterlerine göre Osmanlı hakimiyetinde Sudan*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017.

* Cemaldağ A., *Tarih içinde Sevakin Adası*, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2020.

* Basili, Abdülcelil Ş. Mealimu, *Tarihi Sudan va'di'n-nil mine'l-karn 19 ila 20 el-miladi* Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1967.

YÖK Tez aramasında 23.01.2025 itibariyle yapılan aramada Tarih alanında Sudan konulu çalışmalardan ilkinin 1993 tarihinde yapılan, Veysel Akdoğan'ın *Sudan Mehdisi'nin isyanına dair bazı Osmanlı vesikaları (1881-1855)* isimli Yüksek Lisans tezi olduğu görülmektedir.

Konularımız bağlamındaki tarih aralığına en yakın ve en kapsamlı çalışmanın Yunus Ballı tarafından 2019 tarihinde yapılan, *Nilotik Sudan'da kurulan bir İslam devleti: Fûnc Sultanlığı (1505-1821)* başlıklı Yüksek Lisans tezi olduğu anlaşılmaktadır. İsa Gökgedik tarafından 2014 tarihinde, *Afrika (Bilâdüssûdan)'da*

kurulmuş bir İslam devleti: Kânim-Bornu ve Osmanlı ile münasebetleri isimli Yüksek Lisans tezinde de doyurucu bilgiler yer almaktadır.

Google Akademik'te "Sudan History and book" başlıklı aramada 809, Türkçe "Sudan tarihi ve kitap" başlıklı aramada 25, Türkçe "Sudan ve doktora" aramasında ise Yüksek Lisans tezlerinin de yer aldığı 16 sonuç çıkmaktadır.

Google Akademik "Func Sultanlığı" kelimesiyle yapılan araştırmada 39 sonuç çıkmıştır. Bunlardan 16. ve 17. yüzyılları ele alan doğrudan çalışma bulunmamaktadır. Çoğunlukla Osmanlı-Türk idaresi veya 1820-1881 dönemleri üzerinde yapılan çalışmalara yer verilmektedir. "Func" ve "Sudan" kelimeleriyle yapılan araştırmada ise 239 sonuç çıkmıştır, benzer şekilde doğrudan eser sayısı yoktur.

Google Books aramasında Sudan, Tarih, Func Sultanlığı, Darfur Sultanlığı, Sennar Sultanlığı ve Fur Sultanlığı gibi başlıklarla yapılan aramada tamamına yakını tez çalışmamızda faydalandığımız, çoğu İngilizce 38 eser çıkmaktadır. "Sudan ve tarih" başlıklı aramada ise kitap, kitap kısmı, herhangi bir alanı kapsayacak şekilde onbinlerce sonuç yer almaktadır.

Açık kaynak tetkiklerinde, İngilizce özelinde farklı dillerde Sudan tarihine dair yüzlerce pdf ve elektronik kitaba ulaşılmaktadır. www.researchgate.net/ sitesinde "Sudan history" başlıklı aramada yüzlerce eser yer almaktadır.

Digital access to knowledge about "Sudan" başlıklı İngilizce *Sudan Open Archive* (www.sudanarchive.net) isimli internet sitesi de taranmıştır. Kenya ve İngiltere merkezli Rift Valley Institute tarafından kurulan, UNICEF, UNEP ve Southern Sudan Centre for Census, Statistics and Evaluation tarafından da desteklenen, 1.307 belge bulunan site, konularımız bağlamında özellikle *Sudan Notes and Records* isimli derginin PDF nüshalarını paylaşmaktadır. (Erişim Tarihi: 28.12.2024)

Global Etd Search (ndltd.org) sitesinde İngilizce "Sudan" ve "History", terimleriyle aramada 36 sonuç çıkmıştır. Bunlar da İngiliz Gordon dönemi, Sudan kimliği, Sufilik, Şariat bağlamında Sudan, İngiliz-Mısır-Sudan münasebetleri, Mehdilik, Darfur, Misyonerlik başlıklarını içermektedir. Öte yandan araştırmanın kapsamı Sudan ve tarihin yanı sıra "Africa", "Political", "Social" ile genişletildiğinde ise 400'ün üzerinde eser çıkmaktadır.

Oxford Research Encyclopedia'da (<https://oxfordre.com>) 12.11.2024 tarihli araştırmada "Sudan" aramasında 811, "Funj" aramasında ise 20 sonuç çıkmaktadır.

“Sudan” aramasında antropoloji, ticaret, ulaşım yolları, kadının konumu gibi hemen her konu başlığında eser yer alırken, “Funj” aramasında çoğunlukla kölelik başlığı ve antropoloji alanında eserler bulunmaktadır. Tez konu aralığımızla ilgili çalışma, Bogdan Zurawski’nin *Christian and Islamic Nubia, 543-1820* isimli çalışmasıdır.⁶²

DigitalCommonNetworks aramasında Sudan ve Funj ile ilgili birkaç eser dışında kayda değer sonuç çıkmamaktadır.

JSTOR taramasında (www.jstor.org) İngilizce dilinde “Sudan” başlıklı book kategorisinde İngilizce 172 kayıt, “Funj Sultanate” aramasında 25 kayıt bulunmaktadır.

Project Muse (<https://muse.jhu.edu>) isimli internet sitesinde İngilizce tarih kategorisinde “Sudan” taramasında 1132 esere ulaşılmaktadır. Bunların irdelenip ayıklanması neticesinde konularımız bağlamında üyelik ile pdf formatta ulaşılabilecek çeşitli eserlerin yer aldığı görülmüştür.

Punctum Book (<https://punctumbooks.com>) sitesinde “Sudan” aramasında da Nubye ile ilgili nitelikli eserlere ulaşılmaktadır. Pdf indirilip incelenen *The Old Nubian Texts from Attiri*, 2016 tarihli eserde Nubye’de yayınlanan yerel dillerde taşlara ve farklı eserlere işlenen yazıların İngilizce transliterasyonlara yer verilmektedir.

500.000 doktora tezinin yer aldığı Hindistan üniversiteleri altyapısı sistemi taramasında (<https://shodhganga.inflibnet.ac.in>) İngilizce “Sudan” başlıklı taramada yüzlerce tez mevcuttur. 1950-2024 tarih aralığındaki “Sudan” aramasında en çok tezin 2010-2019 yılları arasında yazıldığı dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki ise 1956 yılında Abid Raza KHAN’ın, *Development of Nationalism in Egypt 1870-1914* (Aligarh Muslim University) isimli tezidir. Mezkûr internet sitesinde ulaşılan 263 sayfalık tezin tetkikinde, kaynakça kısmında İngilizce 110 eserin, Arapça ise 61 eserin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca dergi ve gazetelere de yer verilmiştir.

Open Access Theses and Dissertations (<https://oatd.org>) sitesinde “Sudan” başlıklı 26.01.2025 tarihli genel araştırmada İngilizce tarih alanında 18, siyaset bilimi

⁶² Kitabın tanıtım kısmında özetle 6. yüzyılda Hristiyan misyonerlerin gelişiyle Nubye’nin Bizans kültürünün Afrika’daki en güneydeki karakolu olduğu, Hristiyanlıkla birlikte Yunanca’nın kutsal dil haline geldiği, Greko-Bizans etkileri ile yerel Afrika geleneklerinin birleşerek özgün bir kültür oluşturduğu, mezkûr kültüre de Hristiyan krallıklarının 14. ve 15. yüzyıldaki çöküşüne kadar sürdüğü kaydedilmektedir. 9. yüzyıldan itibaren Nubye’nin Arap etkisi altına girdiği, Memlük sultanlarına bağımlı hale geldiği ve iç karışıklıklarla zayıfladığı, 14. yüzyıldaki veba salgınının tarımı mahvettiği ve toplumu daha da çökerttiği belirtilmektedir. 15. yüzyılda Nubye küçük krallıklara bölünmüştür. Yukarı Nubye Func Sultanları, Aşağı Nubye ise Osmanlı kontrolüne geçmiştir. 18. yüzyılda Şaikyye kabilesi İslamlaşmış bir güç olarak Orta Nil’e hâkim olsa da Osmanlı yönetimi altında bölge, Mısır eyaletine dâhil edilmiştir. Bahsekonu süreçte Nubye, Hristiyanlıktan İslam’a geçiş ve Bizans’tan Osmanlı’ya uzanan kültürel ve siyasi dönüşümler yaşamıştır.

33, antropoloji 13, varış ve çatışma araştırmalarında ise 10 sonuç çıkmıştır. Türkçe konumuzla ilgili çalışmaya rastlanılmamıştır. İngilizce tarih alanındakiler:

* Herron, L. B., *Borderlands: The British Empire and the Negotiation of Englishness, 1864-1914*, (Doctoral Dissertation). The Ohio State University, 2014.

* Kelly, C. B., *British Imperialism in the Anglo-Egyptian Sudan 1883-1899*, (Thesis), Loyola University Chicago, 1957.

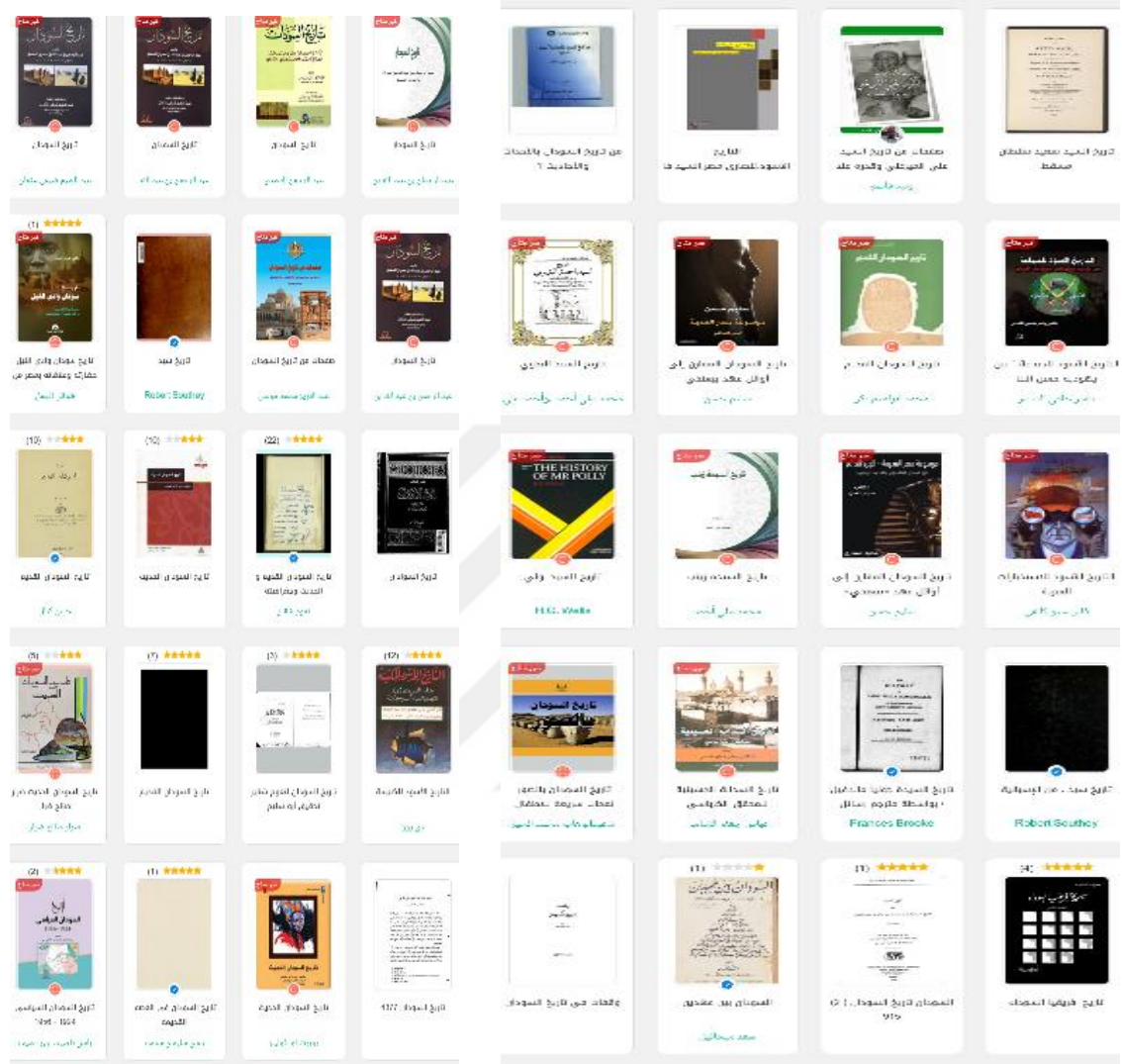
* Bassil, N. R., *The crisis of the Sudanese post-colonial state and conflict in Darfur*, (Thesis), Macquarie University, 2022.

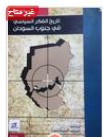
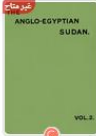
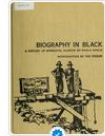
* Sternehäll, T., *Understanding State Fragility through the Actor-Network Theory: A Case Study of Post-Colonial Sudan*, (Thesis), Linnaeus University, 2016.

* Tshibangu, R., *Religion and its relationship to conflict; The case of South Sudan: To what extent do South Sudanese still experience religious oppression post-independence?*, (Thesis). Linnaeus University, 2020.

gibi başlıklar taşımakta olup tezimizdeki zaman aralığının dışında kalmaktadır.

Güncel yayınların takibi bağlamında Noor-Book.Com sitesinde Arapça “Sudan Tarihi” başlıklı aramada, tezimiz kapsamında da istifade ettiğimiz yüzlerce esere ulaşılmıştır. Örnekleri aşağıda verilmiştir:

 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v. in 1 2 باها ابراهيم فوزي	 تاريخ اللغة الإنجليزية في السودان Abdelrahman	 السودان بين يدي غردون وكنتشر إبراهيم فوزي
 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v. in 1 2 باها ابراهيم فوزي	 تاريخ مصر والسودان إبراهيم فوزي	 تاريخ السودان إبراهيم فوزي
تاريخ مصر والسودان (History of Egypt and Sudan) by إبراهيم فوزي	تاريخ مصر والسودان (History of Egypt and Sudan) by إبراهيم فوزي	تاريخ مصر والسودان (History of Egypt and Sudan) by إبراهيم فوزي	تاريخ مصر والسودان (History of Egypt and Sudan) by إبراهيم فوزي
 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.2 إبراهيم فوزي	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.1 إبراهيم فوزي	 رحلة مصر والسودان محمد مهدي
 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.2 إبراهيم فوزي	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.1 إبراهيم فوزي	 رحلة مصر والسودان محمد مهدي
 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.2 إبراهيم فوزي	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.1 إبراهيم فوزي	 رحلة مصر والسودان محمد مهدي
 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.2 إبراهيم فوزي	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.1 إبراهيم فوزي	 رحلة مصر والسودان محمد مهدي
 التنوع في السودان (تاريخ السحانات، مفاهيم والتنوع و عمر محمد عباس محجوب	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.2 إبراهيم فوزي	 السودان بين يدي غردون وكنتشر v.1 إبراهيم فوزي	 رحلة مصر والسودان محمد مهدي

Cambridge University Press internet sitesinde 25.01.2025 tarihli araştırmada Sudan ile ilgili 98 kitap yer almaktadır. Kitaplar arasında en g¼nceli şubat 2025 tarihinde basılması planlanan Nicki Kindersley'in (Cardiff University) *New Sudans: Wartime Intellectual Histories in Khartoum* isimli eseridir. Kitabın tanıtımında;

1980'ler, 1990'lar ve 2000'lerdeki savaşlar ve kıtlıklar sırasında bir milyondan fazla G¼ney Sudanlı Sudan'ın başkenti Hartum'a kaçtı. Bu kitap, uzun bir çatışma d¼nemi boyunca savaş nedeniyle yerinden edilmiş bu işçi sınıfı insanların politik örg¼tlenme çabalarının ve eleştirel teorilerinin entelekt¼el bir tarihini sunmaktadır. Bu erkek ve kadınların kendi durumlarını nasıl d¼ř¼ndüklerini, olası siyasi topluluklar inşa etmeye nasıl çalıştıklarını ve m¼mk¼n gelecekleri nasıl hayal ettiklerini keşfetmektedir.

G¼ney Sudan'da on yıllık bir araştırmaya dayanan "New Sudans" kitabı; kişisel hikâyeler, özel arşivler, şarkılar, şiirler, fotoğraf alb¼mleri, kendi yazdıkları tarih metinleri, şakalar ve el yapımı yeni ders kitapları gibi kaynakları kullanarak, d¼řman bir şehrin kenar mahallelerinde iki on yılı aşkın bir s¼re boyunca radikal, muhafazakâr ve yaratıcı projeleriyle idealleri ve pratikleri arasında gidip gelen bireylerin yaşamlarını takip etmektedir.

Nicki Kindersley, uzun bir iç savaşta Siyahlık, özg¼rl¼k ve eğitim üzerine geliştirilen g¼ndelik teoriler aracılığıyla, Afrika'daki işçi sınıfının s¼m¼rge sonrası entelekt¼el tarihlerinde yeni olasılıkların kapısını aralıyor.

ifadelerine yer verilmektedir.

Bir diğer eser ise Temmuz 2024'te yayınlanan *Second-Generation Liberation Wars: Rethinking Colonialism in Iraqi Kurdistan and Southern Sudan*, Yaniv Voller, University of Kent, Canterbury, 285 sayfalık eserdir. Bu eserin tanıtımında ise;

Afrika ve Orta Doğu'daki postkolonyal devletlerin oluşumu, uzun s¼ren ayrılıkçı savaşlara yol açtı. Bu ayrılıkçı savaşların evrimini inceleyen Yaniv Voller, hem h¼k¼metlerin hem de isyancıların kullandığı stratejileri, bu stratejilerin Avrupa kolonizasyonuna karşı verilen m¼cadele ile nasıl şekillendiğini ve sonraki d¼nemde ortaya çıkan uygulama ve rolleri araştırmaktadır. Bu s¼reç, postkolonyal h¼k¼metlerin ve ayrılıkçı isyancıların kimliklerini, hedeflerini ve stratejilerini biçimlendiren unsurlardır. Bir dizi birincil kaynağa dayanan Voller, iki postkolonyal ayrılıkçı savaşa odaklanmaktadır; Irak K¼rdistanı'nda K¼rt ayrılıkçılar ile Bağdat h¼k¼meti arasındaki savaş ve G¼ney Sudan'da siyah Afrikalı isyancılar ile Hartum h¼k¼meti arasındaki savaş. Her iki çatışmayı ele alarak, Voller, s¼m¼rgecilik, dekolonizasyon ve postkolonyal d¼nyanın uluslararası politikasına dair yeni bir anlayış sunmaktadır.

ifadelerine yer verilmektedir.

Cambridge University Press “Funj” aramasında 13 sonuç yer almakta olup bunlar arasında J. Spaulding, P.M. Holt, Heather J. Sharkey, M.C. Cedrej gibi isimlerin çalışmaları bulunmaktadır.

Öte yandan, Routledge Francis Taylor Yayınevinde “Sudan” başlıklı taramada Sosyal Bilimler alanında 247 eser, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında 527 eser yer almaktadır.

3.2.2. Türkçe-İngilizce-Arapça Kitap İçerik Analizlerine Dair Bilgiler

Bu bölümde, Sudan üzerine yapılan araştırmalar, Arapça, İngilizce ve Türkçe literatürlerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu eserler üzerinde gerçekleştirilen kapsamlı içerik analizine dayalı olarak önemli bilgiler ortaya koyulmaktadır. Bu analiz sürecinde, her üç dildeki literatürün Sudan’ın tarihine, sosyal yapısına, dinî ve kültürel dinamiklerine, ayrıca bölgedeki yerel ve uluslararası güç dengelerine dair sunduğu farklı perspektifler dikkatlice değerlendirilmiştir. Arapça eserlerde Sudan’ın Müslüman ve Arap kimliğine vurgu yapılırken, İngilizce literatür genellikle Batılı sömürgeci bir bakış açısıyla bölgeyi ele almakta ve Sudan’ı kaynaklarıyla birlikte değerlendirmektedir. Türkçe kaynaklar ise çoğunlukla Osmanlı’nın Afrika kıtasındaki politikaları ve Sudan üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu literatürün karşılaştırmalı analizi, Sudan tarihinin 17. ve 18. yüzyıllardaki siyasi, sosyal ve kültürel yapısına dair derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak sağlamış, aynı zamanda bölgenin modern dönemine dair tarihsel bir perspektif sunmuştur.

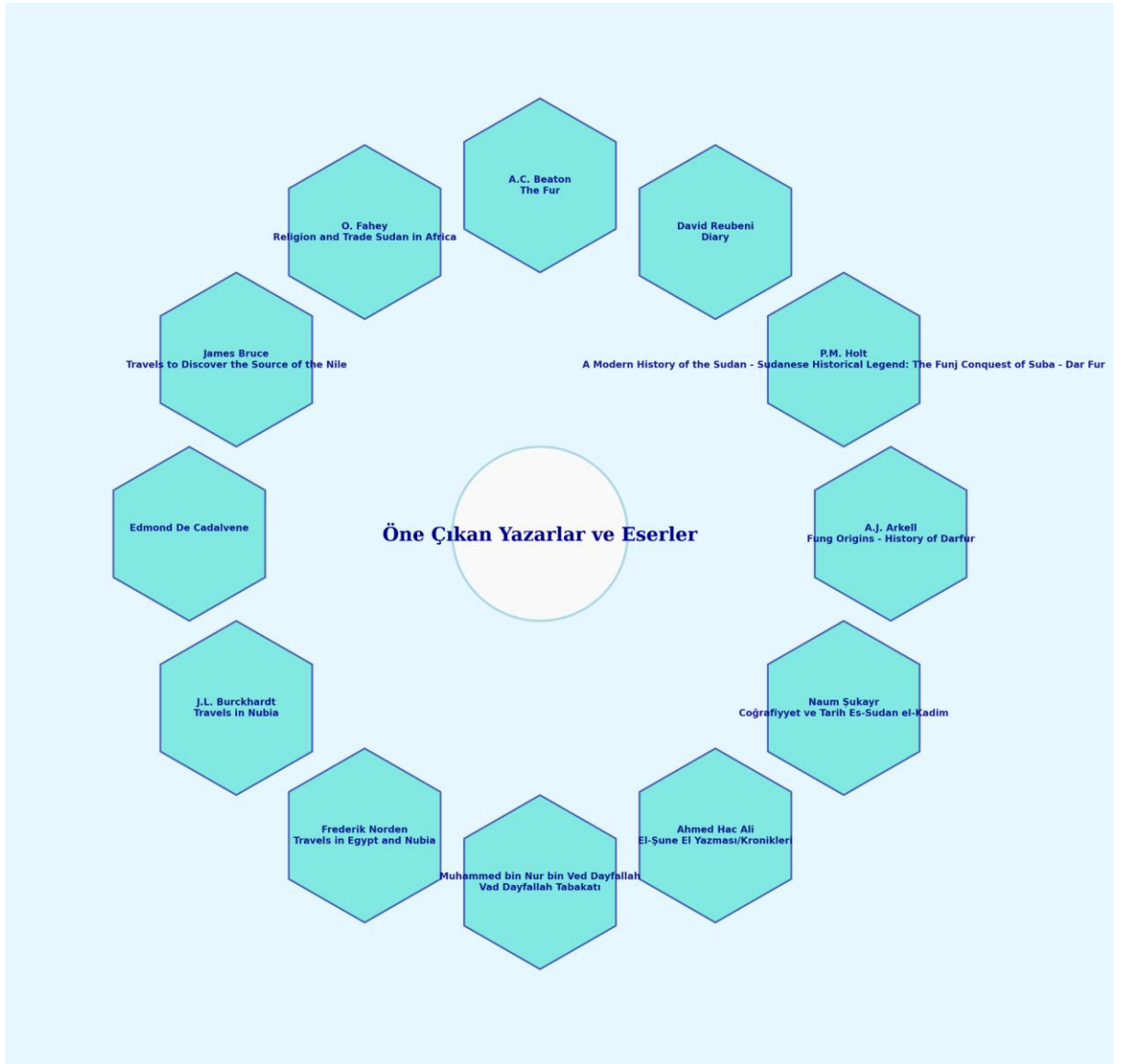
3.2.3. Öne Çıkan Yazarlar ve Eserleri

17. ve 18. Yüzyıllar Sudan tarihi ile ilgili araştırmalarda Türkçe literatüre katkı sağlayan isimler arasında Ahmet Kavas, Abdullah Özdağ, İsa Gökgedik, Cengiz Orhonlu, Yunus Ballı isimleri öne çıkmaktadır. Sudan özelinde Libya, Mısır ve Afrika ile ilgili çeşitli makaleler kaleme alan Abdullah Özdağ’ın çalışmaları 1850 sonrası yıllara odaklanması hasebiyle çalışma dışında tutulmuştur. Arapça ve İngilizce eserlerde ise en çok atıf yapılan yazarlar ve eserler şunlardır:

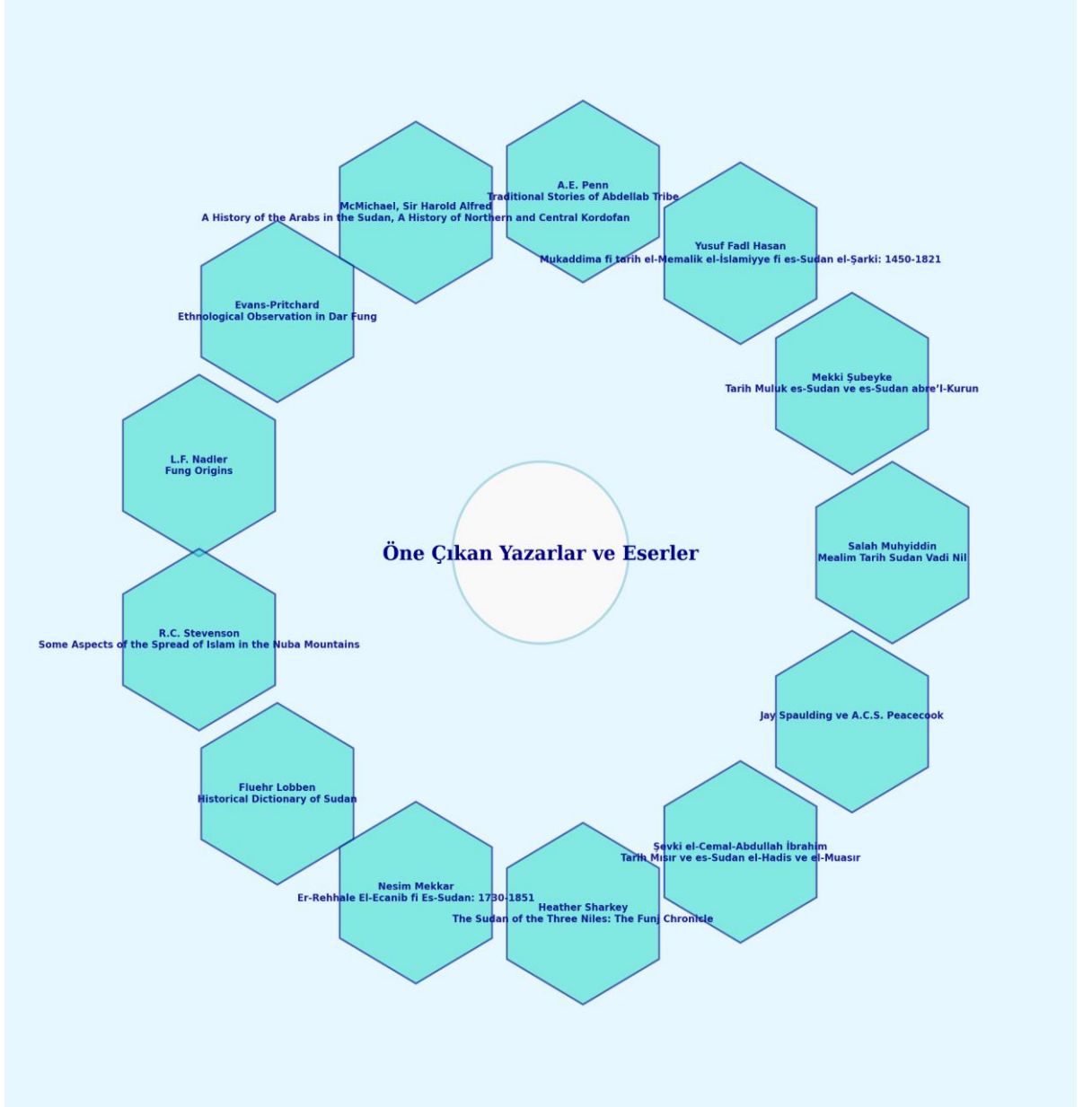
*A.J. Arkell, *Fung Origins-History of Darfur*, * P.M. Holt, *A Modern History of the Sudan-Sudanese Historical Legend: The Funj Conquest of Suba-Dar Fur*, *David

Reubeni, *Diary*, * A.C. Beaton, *the Fur*, *O. Fahey, *Religion and Trade Sudan in Africa*, *James Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile*, *Edmond De Cadalvene, *J.L. Burckhardt, *Travels in Nubia*, *Frederik Norden, *Travels in Egypt and Nubia*, *Muhammed bin Nur bin Ved Dayfallah, *Vad Dayfallah Tabakatı*, *Ahmed Hac Ali, *el-Şune El Yazması/Kronikleri*, *Naum Şukayr, *Coğrafiyyet ve Tarih Es-Sudan el-Kadim*, *Abdulcelil Şatır Basılı, *Mealimu Tarih Sudan Vadi Nil*, *Mekki Şubeyke, *Tarih Muluk es-Sudan ve es-Sudan abre'l-Kurun*, *Yusuf Fadl Hasan, *Mukaddima fi tarih el-Memalik el-İslamiyye fi es-Sudan el-Şarki: 1450-1821*, *A.E. Penn, *Traditional Stories of Abdellab Tribe*, *McMichael, Sir Harold Alfred, *A History of the Arabs in the Sudan, A History of Northern and Central Kordofan*, *Evans-Pritchard, *Ethnological Observation in Dar Fung*, *L.F. Nadler, *Fung Origins*, *R.C. Stevenson, *Some Aspects of the Spread of Islam in the Nuba Mountains*, *Fluehr Lobben, *Historical Dictionary of Sudan*, *Nesim Mekkar, *Er-Rehhale El-Ecanib fi Es-Sudan: 1730-1851*, *Heather Sharkey, *the Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle*, *Şevki el-Cemal-Abdullah İbrahim, *Tarih Mısır ve es-Sudan el-Hadis ve el-Muasır*.

Grafik 21/A. Öne çıkan yazarlar ve eserleri

Grafik 21/B. Öne çıkan yazarlar ve eserleri

Tablo 3. Literatürde öne çıkan yazarlar, eserleri ve katkılarına dair özet bilgiler

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
Ahmed İbnul Hac Ebu Ali	<i>Func Kronikleri / El-Mahtutat el-Şune</i>	Tam ismi <i>Tarih es-Saltanat es-Sennariyye ve İdaret el-Mısriyye</i> isimli eserde 17. ve 18. Yüzyıl Sudan ülkesi ve Func Sultanlığına dair geniş bilgiler yer almaktadır. Anılan Saray Divanı'nda üst düzey görevler üstlenmiş, gördüklerini, işittiklerini ve devlet görevinde yaptıklarını kaleme almıştır. Yazar, eserinde tarihi sıralamayla genellikle kısa özetler şeklinde sultanlardan, tarikat şeyhlerinden, bazen geniş künyesiyle bazen kısa isimleriyle öne çıkan kişilerden, bunların yaptığı işlerden, ikili münasebetlerden, diğer ülkelere yönelik esir almayla neticelenen olaylardan ve farklı konulardaki gelişmelerden kısa kısa geçmiş zaman diliyle bilgiler aktarmaktadır.
Juliet Adly Gabbiot	<i>Alakat Devletil Func bi Bilad el Arab</i>	Yazar, Func İslam Sultanlığı'nın komşu Arap ülkeleriyle ilgili konularda yapılan çalışmaların eksikliğine dikkat çekmekte, kitabı bu gayeyle yazdığını kaydetmektedir. Hristiyan Nube Devleti'nin ve Alve Memleketi'nin yıkılması, ardından 1504'te Func Sultanlığı'nın kurulması, Arap devletleriyle siyasi münasebetler, Sudan'da ilmi faaliyetlerin tahkimi (ilmi okullar ve merkezler, kitaplar, ilmi başarılar, Ezher'in oynadığı rol, Hac ve Umre seyahatleri), ilmi uyanışta Mısır-Hicaz'ın rolü (mutasavvıflar, fakihler, yöneticiler, tasavvufi akımlar), ticari münasebetler (ticari merkezler, çarşılar, ticaret yolları, vergi ve haraclar) başlıkları altında detaylara yer verilmiştir. Kitapta Func Sultanlarından her birinin ismi ve hükümferma olduğu dönemler ile bu zaman aralıklarında geliştirilen mevzulara dair bilgiler paylaşılmaktadır. Yaklaşık 230 sayfalık kitapta Arap kabilelerin Mısır'a ardından Sudan'a hicreti, Arapların Nube'de toprak satın alması, bir âlimin talebesine icazet vermesi, 1795 tarihinde Sennar'dan Mısır'a gıda ithalatı gibi başlıklar altında ek bilgiler, sonrasında Func Sultanlığına ait çeşitli tarihi, dini eserlere (cami, mescit, saray gibi) ait fotoğraflar sunulmaktadır.
Anthony John Arkell	<i>A History of the Sudan: From the Earliest Times to 1821</i>	Yaklaşık 300 sayfalık eserin Func Sultanlığıyla ilgili kısmı "the Era of Firearm ve the Decline of Monarchies" başlıklı bölümlerde 203-225 sayfaları arasında ana hatlarıyla ele alınmıştır.
William Y. Adams	<i>Nubia: Corridor to Africa</i>	Yaklaşık 800 sayfalık eser Nubye'nin kadim tarihinden başlayıp günümüze kadar gelmektedir. 1959-66 tarihleri arasında UNESCO projesi çervesinde bölgede arkeolojik çalışmalar yapan yazar, eserinde tezminin ilgili tarih aralığına dair Func Sultanlığı, Osmanlı-Mısır idaresi dönemlerini ele almıştır. Poncet, Krump, Bruce gibi erken dönem Batılı seyyahlar ile Mehmet Ali sonrası dönemde bölgeyi dolaşan seyyahlara atıflar vardır. Irk, kabile, yerleşim yerleri, kültürel durum, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri gibi Nube'ye dair arkeolojik kazı neticesindeki fotoğraflar ve bilgiler paylaşılmıştır. Kitabın ikinci bölümünde Nube'deki hanedanlıklar ve imparatorluklar ele alınmış, bu bağlamda Mısır iktidarı altındaki dönem, Kush ve Napata İmparatorlukları, Meroi

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
		dönemi ile Meroi’lerde günlük hayat, kullanılan mutfak malzemeleri, tarım, piramitler, yazılar, tapınaklar, mezarlar gibi kültürel-sosyal-dini hayata ait Bilgiler gibi bilgiler paylaşılmaktadır. Üçüncü bölümde Nube’nin Hristiyanlaştırılması ve İslam dünyası ile karşılaşması, Hristiyan monarşilerin zayıfması ve düşüşü, Arap göçleri ve Nube’nin Araplaşma/İslamlaşma süreci, Func Sultanlığı’nın tarih sahnesine çıkması, Sennar Konfederasyonları, Şaikiye Ayaklanması ve çöküş süreci konularında detaylara yer verilmiştir. Bölgedeki Osmanlı varlığına dair de yine Burckhardt ve W.G. Browne’dan çeşitli alıntılar yapılmaktadır.
Frederik Norden	<i>Travels in Egypt and Nubia</i>	İki ciltlik eserin, bir Avrupalı tarafından Mısır’a dair yapılan ilk kapsamlı inceleme kabul edilen <i>Description de l’Égypte</i> ’ten önceki en önemli eser olduğu değerlendirilmiştir. 1737’de İskenderiye’ye ulaşan Norden, Nil Nehri’nin ilk Katarakt altındaki kısmını incelemiş ve piramitler üzerinde ayrıntılı gözlemler yapmıştır. Özellikle Norden, Avrupa’dan Nubye’ye kadar ilerleyip Derr’e ulaşan ilk kişi olmuş ve Nubye’deki tapınaklara dair yayımladığı tasvirlerle ve tanımlamalarla bölgenin kadim yapılarına ve coğrafyasına dair erken dönem Avrupa anlayışında önemli bir yer edinmiştir.
Naum Şukayr	<i>Et-Tarih es-Sudan</i>	1.000 sayfalık kitapta, 1505 yılında kurulan Sennar’daki sultanlıklarla ilgili bilgiler 100. sayfadan sonra verilmektedir. Alanındaki en derli toplu eserlerden birisidir.
İbrahim Fevzi Paşa	<i>Sudan Beyne Yedey Gordon ve Kitchener</i>	800 sayfalık eser Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi’ye hediye edilmiştir. Kitap daha çok Naum Şukayr’ın <i>Sudan Tarihi</i> isimli Arapça eserindeki Func Sultanlarına, hükümlerine dönemlerine dair bilgilere dayanmaktadır. Kitabın beşinci bölümü Fur Memleketi ve Fur Sultanları hakkındadır. Sultan I. Süleyman’ın 1445-1576 yılları arasındaki 31 yıllık saltanatının ardından 1715 yılına kadar hüküm süren 16 Sultanın isminden ve kısaca zamanlarından bahsetmektedir. Ardından gelen Sultanların dönemi ise daha geniş şekilde incelenmiştir. Napolyon Bonapart ile yazışan Func Sultanından Osmanlı dönemine kadar bilgiler de ayrıca yer almaktadır.
Yusuf Fadl Hasan	<i>Mukaddima fi tarih el-Memalik el-İslamiyye fi es-Sudan el-Şarki: 1450-1821 (Doğu Sudan’daki İslam Emirlikleri Tarihine Giriş)</i>	2003 itibarıyla dört baskı yapan ve ilk 1971’de yayınlan 166 sayfalık kitap mezkûr döneme ait en derli toplu bilgileri havi bir eserdir. Kitapta yazar Func Sultanlığı’na dair ilk rivayetlerin yer aldığı Ahmet Kâtip eş-Şevne’nin kitabında Alve memleketinde meskûn el-Anec kabilesi ile Arapların savaştığına, bölgenin idaresinde Abdullab ailesinin öne çıktığına değindiğini ama 16. yüzyıl başlarında Erbeci’de Func tarafından yenilgiye uğratıldıklarını yazmadığını eleştirel şekilde dile getirmektedir. Eser tezminin tarih aralığına dair oldukça geniş ve detaylı bilgiler vermektedir. Ayrıca Türk Seyyahlar başlıklı ek kısmında Osmanlı/Türk askerlerinin

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
		Nube'ye ilerlemesi ve yaşananlara dair detayları paylaşmaktadır.
Yusuf Fadl Hasan	<i>The Arabs and the Sudan</i>	320 sayfalık eser Müslüman Arapların Sudan'a ilk girişi, Nube özelinde bölgedeki çatışmalar, yaşanan göçler, Arap ve Müslüman/Afrika kökenli kabileler, Fatımi ve Memlûklüler dönemindeki ilişkiler, Müslüman Arapların Sudan'daki iktisadi faaliyetleri başlıkları altında geniş bilgiler vermektedir. Ekler kısmında El-Marıs, Mukurra ve Alva'daki Hristiyan Devletlerine ilişkin tarihi kayıtların Nubi, Kıpti ve Yunanca yazılması, çoğunun dini konuları içermesi hasebiyle zamanın anlaşılmasında zorluklar ve müphemlikler taşıdığına işaret etmektedir. Döneme dair kroniklerden "İbni Abdulhakim, Tabari, İbni Müyesser, El-Makrizi", biyografilerden üç Memlûk Sultanının hayatını yazan "İbni Abdulzahir", biyografik ansiklopediler, seyyahların eserleri, coğrafi çalışmalar, Arap aşiretleri ile yapılan anlaşmalar, sonrasında kronolojik bir şekilde bölgeye dair eserleri detaylı açıklamalarla geniş bir şekilde yazmaktadır. Ayrıca notlar kısmında kitaptaki her bir bölümde bahsedilen hususlara dair ilgili eserlere referans verilmekte ve gerektiği yerde ilave açıklamalar da yer almaktadır. Bibliyografya kısmında Arapça el yazmaları, basılı kitaplar, batı dillerinde (İngilizce-Fransızca) kitaplar ve en son da periyodik yayınlara yer verilmiştir. Kitabın bibliyografya kısmı, ilgili konuda ana kaynakların çoğunu derli toplu barındırması hasebiyle önemlidir.
P. M. Holt	<i>The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle 910-1288/1504-1871.</i>	Eser Mahtutat eş-Şüne/Şune El Yazmaları/Kroniklerinin farklı nüshalarını ele alarak, mukayeseli, tetkik tahkik yaparak gayet geniş şekilde, gerektiğinde tavzihatlar yaparak sunmaktadır.
P.M. Holt	<i>Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922</i>	P.M. Holt'un <i>Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922</i> isimli 337 sayfalık kitabında, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarına dair bilgiler daha geniş bir tarihsel bağlamda ele alınmaktadır. Func Sultanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'a yönelik genişleme politikalarından doğrudan etkilenmemiş olsa da Osmanlı'nın Nil Vadisi üzerindeki etkisini dolaylı yoldan hissetmiştir. Holt, Func Sultanlığı'nın siyasi gücünü, ekonomik yapısını ve İslam'a dayalı yönetim sistemini vurgular. Sultanlık, Nil Nehri çevresinde yoğunlaşan tarım ve ticaretle güçlü bir ekonomik temel oluşturmuş, aynı zamanda İslam hukukunu uygulayarak toplumun düzenini sağlamıştır. Kitapta, Func Sultanlığı'nın 18. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasına da değinilmektedir. Dâhili çatışmalar, kabileler arası çekişmeler ve dış baskılar Sultanlığın gücünü azaltmış, bu da 19. yüzyılın başlarında Mısır Hidivliği'nin Sudan üzerindeki işgaline zemin hazırlamıştır. Holt, bu süreci Sudan'ın geniş bir tarihsel çerçevede Osmanlı, Arap ve Afrika etkilerinin bir birleşimi olarak değerlendirir ve bu dönemden itibaren bölgenin sosyo-ekonomik dönüşümünü ele almaktadır. Bu anlatım, Sudan'ın modern öncesi dönemdeki kimliğini anlamak için önemli bir bağlam sunmaktadır.

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
P. M. Holt	<i>A History of the Sudan from the Coming of Islam to the Present Day</i>	17. ve 18. yüzyılları çalışan neredeyse tüm eserlerde atıfta bulunulan kitapta Sudan'ın İslamiyet'in etkisi altında gelişen sosyal ve kültürel yapısı ele alınmaktadır. Arap ve Afrikalı kimliklerinin nasıl harmanlandığı ve bunların tarihi süreçte nasıl şekillendiği incelenmektedir. Ayrıca, Mehdi hareketinin İngiliz sömürge yönetimine karşı verdiği direnişin toplumsal ve dini boyutları üzerinde durulmaktadır.
Neil McHugh	<i>Holymen of the Blue Nile: The Making of an Arab-Islamic community in the Nilotic Sudan, 1500-1850</i>	Mavi Nil ve Beyaz Nil arasındaki coğrafyada yaşayan nüfusu şekillendiren kültürel kimlik, Yazar eserinde Func Sultanlığı döneminde bu topraklardaki çeşitli etnik ve dini toplulukların sosyal-dini gelişiminin izlerini sürmektedir. Bunun sadece Arap kabilelerini göçü veya İslamileşme süreciyle olmadığını belirtmekte ve detaylara inmektedir. Burada halve denilen İslami eğitim sisteminin Cezira bölgesindeki çoğu topluluğun ekonomik ve idari faaliyetlerindeki merkezi konumuna, gelişimine dikkat çekmektedir. Ticaret, aile ilişkileri, aşiretler, sosyal münasebetler, sağlık ve eğitim gibi alanlarda Halve sisteminin yürütücüsü İslam âlimi Faki yani Fakih'in bulunduğu merkezi konuma değinmektedir. Bu durum bizlere Selçuklu ve Osmanlı ile coğrafyamızdaki medrese-tarikat-tekke üçgenindeki yapı ile fakih-derviş-sufi üçlemesinin kendi dönemindeki dini, sosyal, iktisadi, askeri ve idari ilişkiler ağındaki rollerini hatırlatmaktadır.
Sir Harold Alfred McMichael	<i>A History of the Arabs in the Sudan and Some Account of the People Who Preceded Them and the Tribes Inhabiting Darfur</i>	İki ciltlik eser bölgede yaşayan Arap kabileler ve insanlar özelinde kullanılan dil başta olmak üzere bölgenin demografik, sosyolojik, kültürel ve antropolojik haritasını çıkartan, gerektiğinde Arapça kelimelerin ve cümlelerin de yazılması dair titiz ve hassasça hazırlanmış bilgileri içermektedir.
Richard S. O'Fahey	<i>Kingdoms of the Sudan</i>	İlk olarak 1974'te yayımlanan bu kitap, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Sudan'ın kuzey ve batı bölgelerinde egemen olan iki devleti incelemektedir: Sinnar'ın Funj Krallığı ve Darfur'un Keira Sultanlığı. Şimdiye kadar, bu iki devletin tarihi, Sudanik Kuşağı'nın batıdaki devletleriyle karşılaştırıldığında ihmal edilmiştir. Yazarlar, dönemin belgelerini araştırmak için yıllar harcamış ve bu kitap, bilgilerinin özlü bir incelemesini sunmaktadır. Kitap, tarih, edebiyat, siyaset, ekonomi, ticaret ve din konularını kapsamaktadır.
O.G.S. Crawford	<i>The Fung Kingdom of Sennar: with a geographical account of the middle Nile region</i>	O.G.S. Crawford (1886–1957), sosyalist ve Marksist ideolojilere sahip İngiliz bir arkeologdur. 1950'lerde, Sudan hükümetinin daveti üzerine Sudan'ın Sennar bölgesine odaklanarak, bölgenin arkeolojik geçmişine dair derinlemesine çalışmalar yaptı. Özellikle Func Sultanlığının başkenti Sennar'daki tarihî yapıları ve kalıntıları inceledi. Crawford, Sennar'daki kaleleri, camileri ve diğer önemli yapıları fotoğraflayarak bu yapıları belgelerle kaydetti. Bu çalışmalar, Sudan'ın tarihî mirasını koruma adına önemli bir adım olarak kabul edilir. 1953'te yayımladığı <i>Castles and Churches in the Middle Nile Region</i> adlı eseriyle, Sennar ve çevresindeki yapıları ve bu yapıların bölgedeki kültürel ve dinî rolünü

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
		incelemiştir. Crawford'un araştırmalarının, Sudan'daki arkeolojik çalışmaların gelişimine katkı sağladığı düşünülmektedir. Sennar'daki yapılar ve kalıntılar üzerinden, Sudan'ın Orta Çağ'daki siyasi yapıları, kültürel etkileşimleri ve dini özellikleri üzerine önemli veriler toplanmıştır. Bu çalışmalar, yalnızca arkeolojik değil, aynı zamanda tarihî ve kültürel açıdan da Sudan'ın geçmişine dair önemli bir kaynak oluşturmıştır. Yaklaşık 350 sayfalık kitapta Sennar bölgesinin Meroi dönemi, Hristiyan Krallıklar dönemi, kuzey Func bölgesinde Dongola, Şayiga, Manasır ve Rubatab'ın coğrafi özellikleri, önemli mekânlar, kaleler, saraylar, mevcut aşiretler, liderleri ve kökenleri, güney Func bölgesinde Berber, Damer, Şendi, Gerri, Sennar, Fazukli ve Beyaz Nil bölgesine dair detaylar, Meroe Adası, Becce toprakları gibi coğrafyadaki öne çıkan yerlere dair bölüm bölüm arkeolojik verilerle detaylı bilgiler yer almaktadır.
E.A. Wallis Budge	<i>The Egyptian Sudan: Its History and Monuments</i>	İki ciltlik eserin 700 sayfalık birinci cildinde yazar 1897 yılında British Museum'un düzenlediği arkeolojik çalışma çerçevesinde gittiği Sudan'daki antik Meroe kenti yakınlarında bulunan piramitler ve tarihi eserlere dair çalışmalarından bahsetmektedir. Burada kendisinden önce bölgeyi dolaşan batılı seyyahların isimlerini zikretmektedir. Yavuz Selim'le birlikte bölgenin tamamen İslamlaştığı, Hristiyanların ortadan kaldırıldığı ve Sudan coğrafyasında Muhammediler ve Paganistlerin kaldığını belirten yazarın cümlelerinde inanılmaz ölçüde ötekileştirici, aşağılayıcı ve "ilk doğan fırsatta birbiriyle savaşan, olabileceği kadar çok kadın köle almak, altın kazanmak, düşmanını ve ülkesini yok etmek" isteyen bir tipolojiden bahsetmekte, uygulamaların da her zaman tekerrür ettiğini ve bunun da ırkın kalıtsal özelliği olduğunu öne sürmektedir. Kitabın ilerleyen safhalarında Sudan halkının kendi kendini yönetemeyeceğini, bunu gelecek birkaç nesil boyunca da yapamayacaklarını, bu esnada eğer ülkeleri geliştirilmek isteniyorsa sert ve yumuşak bir şekilde yönetilmeleri gerektiği cümleleri kullanılmaktadır. Kitapta bölgeyi gezen batılı seyyahlara geniş yer verilmektedir.
Şatır Basili Abdulcelil	<i>Mealimu Tarih Sudan Vadi en-Nil minel karn el-aşir ila tarih el-tasi aşer el-miladi (Sudan Tarihi Eserleri ve Nil Vadisi: Miladi 10. Yüzyıldan 19. Yüzyıla)</i>	348 sayfalık eserde 10. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan tarih incelenmiştir. Func Sultanlığına dair detaylı ve kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Yazar son derece ciddiyetle, gerektiğinde alıntı yapılan konuyu ele alan yazarın kitabını başka bir kitapla mukayese ederek yanlışları ortaya koymakta, değerlendirmeler yapmaktadır.
Sir Harold Alfred McMichael	<i>The Tribes of Northern and Central Kordofan (Merkezi Kordofan ve Kuzeyin Aşiretleri)</i>	320 sayfalık eser, Kordofan bölgesine dair gayet geniş bilgiler içermekte, bu çerçevede konuyla ilgili J. Bruce, F. Cailliaud, Nachtigal, Burckhardt, Browne gibi önemli isimlerin verdiği bilgileri dipnotlarda mukayeseli şekilde bazen eleştiri yöneltmek ve doğrusunu ortaya koyarak paylaşmaktadır.
Neval Milanlıoğlu	<i>Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)</i>	Sudan'a dair ülkemizde yapılan güncel doktora çalışmalarından birisidir. Çalışmada literatüre dair

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
		araştırma yapacak kişiler için dipnotlar özelinde Sudan'a dair öne çıkan eserler yer almaktadır.
Nesim Makar	<i>Er-Rehhalet el-Ecanib fis-Sudan: 1730-1851 (Sudan'daki Seyyahlar) Yabancı</i>	215 sayfalık eserin başlığındaki tarihler arasında bölgeyi gezen Batılı seyyahların eserlerinden geniş alıntılar yapılmaktadır. Browne'nın 1893-1896 tarihleri arasındaki Darfur seyahatinin önemine dikkat çeken yazar o dönem Darfur Sultanlarının ülkelerinin bağımsızlığına düşkünlüğü, düşman saldırısı ihtimaline karşın tetikte olmaları, casusluk faaliyetleri icrasından korkmaları hasebiyle hassaten Avrupalı, misyoner gibi yabancı seyyahlara karşı son derece temkinli davrandıklarına değinmektedir. Dolayısıyla da 18. yüzyıl Darfur'u çalışacaklar açısından Browne'nın eserinin tarihi-coğrafi açıdan ehemmiyet taşıdığını kaydetmektedir. Anılan eserindeki bilgilerin müteakip yazarlar ve eserlerle doğrulandığını vurgulamaktadır.
W.G. Browne	<i>Travels in Africa, Egypt, and Syria from the year 1792 to 1798 (1792'den 1798'e Africa, Mısır ve Suriye'de Seyahatler)</i>	Yaklaşık 500 sayfalık eserde yazarın Afrika, Mısır ve Suriye gibi çeşitli bölgelerdeki geniş çaplı seyahatlerini belgeleyerek, bu yolculuklar sırasında karşılaştığı coğrafya, kültür ve gelenekler hakkında bilgiler sunmaktadır. Kitapta gezilen bölgelerdeki önemli coğrafi ve kültürel keşiflerin yanı sıra, topraklar ve halklar hakkında o dönemdeki büyük jeopolitik ilgiye değinilmektedir.
John Lewis Burckhardt	<i>Travels in Nubia (Nubye'de Seyahatler)</i>	Yaklaşık 500 sayfalık eserde yazar Nil Nehri boyunca Asvan'dan Mahas'a ve Dongola önlerine kadar uzanan bölgeyi dolaşmıştır. Sonrasında Nubye Çölü aracılığıyla yukarı Mısır'dan Berber ve Sevakine, oradan da Arabistan'da Cidde'ye uzanan yolculuğunu tanımlamaktadır. Ekler kısmında "Bornou Sınırlarından Bahr Gazel ve Darfur'dan Şendi'ye Rota", "Darfur'un Batısındaki Sudan Ülkeleri Hakkında Sözlüklerle İlgili Bazı Bildirimler: Borgo ve Bornu Dilleri", "Makrizi Tarihçesi'nde yer alan Nubye ve El Hatat diye isimlendirilen Mısır'ın tanımına dair Bildirimler" ayrıca kitapta geçen ifadeler ve ilave detaylara dair de madde madde geniş açıklamalı, Arapça kelime veya bazen cümleleri de havi notlar kitapta bulunmaktadır.
Mekki Şubeyke	<i>Es-Sudan Abrel Kurun</i>	1964'te yazılan 560 sayfalık eserde Func Sultanlığının kökenlerine, kuruluş dönemine dair işin aslını öğrenmede ve araştırmacıların kaynaklara ulaşmakta zorlandığını itiraf etmektedir. Bu konuda iki başvuru eseri ve temel kaynak olduğunu kaydetmektedir. Bunlardan ilki; Func Sultanlığı son dönemi ve Türk iktidarının ilk döneminde yaşayan Şeyh Ahmed Kâtip eş-Şevne/Şune'nin eseridir. Hartum'da yaşayan ve eserine eş-Şevne ismi koyan yazar, kuruluşundan itibaren Func Sultanlığına dair sultanlar ve gelişmeleri detaylarıyla ele almıştır. İkinci eser ise 1521'de Sevakın adasından başlayarak doğu Sudan'ı gezen Yahudi seyyah David Reubenî'dir. Anılan, Func Sultanlığı'nın ortaya çıkışı esnasında savaşan kabilelere dair gözlemlerini ve detayları paylaşmıştır. Yazar eserinde Sennar'ı gezen David Reubenî, Theodoro Krump ile François Janus Le Noir Du Roule'nun seyahatlerine değinilmektedir.

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
Muhammed İbrahim Bekir	<i>Medhal lit-Tarih es-Sudan el-Kadim (Kadim Sudan Tarihine Giriş)</i>	136 sayfalık eser bir nevi literatür incelemesi yapan kitap hüviyetindedir. 750-653 miladi yıllarını inceleyen yazar kitabın ilk 20 sayfasında ilk araştırmacılar başlığıyla Sudan konusunda eser kaleme alan ve öne çıkan isimlere yer vermiştir. Sudan'ı dolaşan seyyahların kitaplarına değinmekte, kadim Mısır ile Sudan ilişkilerine yer vermektedir. Kitabın tamamında sürekli ilgili yazarlara ve eserlere atıflar yapılmaktadır.
Muhammed İbrahim Ebu Selim	<i>Buhus fit-Tarih es-Sudan</i>	191 sayfalık eserde Func Sultanlığı ve Fur Sultanlığı'nın takip ettiği siyaset, resmi evrakların niteliği, yazışmaların dili, İslamlaşma ve eğitim faaliyetleri, ticari münasebetler gibi farklı alanlara dair titiz çalışmalarla dolu bilgiler verilmektedir. Vad Dayfallah Tabakatı ve el-Şune Kroniklerine atıf yapılmaktadır. Kaynakça yoktur.
İbrahim, Abdullah Abdurrazık ve Şevki el-Cemel	<i>Tarih Mısır ve es-Sudan el-Hadis ve el-Muasır, Kahire, Daru's Sekafe lin-Neşr vet Tevzi, 1997</i>	İki ciltlik kitabın 364 sayfalık ilk cildinde Mısır ile etrafını çevreleyen coğrafyada 16. yüzyıl başlarındaki gelişmelere değinilmiş, bu bağlamda Osmanlı-Safevi ve Osmanlı-Memlûklülük münasebetlerine, Memlûk iktidarının zayıflaması ve sonraki sürece dair kısa bilgiler verilmiştir.
Muhammed bin Nur bin Ved Dayfallah	<i>Dayfallah Tabakatı</i>	Hicri 1224 senesinde tamamlanan eser 1504 ila 1821 yılları arasında Func Sultanlığı döneminde Sudan'da yaşayan öne çıkan kişilere dair biyografik bilgileri havi en önemli eserler arasında yer almaktadır. 160 sayfalık eserin ilk bölümü Func Memleketi başlığı taşımaktadır. Sonrasında Elif harfinden başlayıp Vav harfinde biten her bir harf altında mezkûr dönemde tasavvuf, dini, sosyal ve kültürel hayatta önemli şahsiyetlere dair bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte eserde Func Sultanlarına ikincil derecede ve daha önemsiz şekilde yer verildiği yönünde eleştiriler yapılmaktadır.
James Bruce	<i>Travels to Discover the Source of the Nile in the Years 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, and 1773</i>	Beş ciltlik eserin 678 sayfalık ilk cildinde Bruce, gezdiği yerlere dair serencamını eski İngilizce ile anlattığı yaklaşık 100 sayfalık bir giriş yazısı yazmıştır. Sonrasında Nube başta olmak üzere gittiği yerlerde yaşayıp gördükleri, muhatapları ile konuştukları dâhil detaylı bir şekilde gün, tarih ve yıl şeklinde eserinde yazmıştır.
Jay Spaulding	<i>The Heroic Age In Sinnar</i>	Bu kitap, Sinnar'daki Func Sultanlığı'nın özellikle 1650-1750 yılları arasındaki iktidar yapılanmasına, bölgenin tarihine odaklanır. Func Sultanlığına yönelik 13 yıllık araştırmasının neticesinde eserini ortaya koyan Spaulding, Sinnar'ın tarihi, kültürel ve toplumsal yapısını ele alırken, bu dönemde hassaten ticareti elinde tutan zümreyi, önemli figürleri ve olayların toplum üzerindeki etkilerini de irdeler. Merkezi otorite ile taşradaki güç odakları arasında yaşanan nüfuz mücadelelerinin arttığı, neticede Func hanedanlığının alaşağı edilerek 1762'de Hamac iktidarının kurulduğuna dikkat çekilir.
Charles-Jacques Poncet	<i>A Voyage to Ethiopia in the Years 1698, 1699 and 1700</i>	Eski İngilizce ile yazılmış 138 sayfalık eserin ilgili kısmında şunlar yer almaktadır: Func Sultanlığı, Sennar'ı başkent yaparak Nil Vadisi boyunca geniş bir etki alanı oluşturmuş ve bu bölgeyi tarım, ticaret ve İslam hukukuna dayalı bir sistemle yönetmiştir. Sultanlık, Mavi ve Beyaz

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
		Nil'in birleştiği verimli toprakları kullanarak, özellikle tahıl üretimi ve hayvancılık üzerinden ekonomik bir güç haline gelmiştir. Ticaret yollarının kesişim noktasında bulunan Sennar, köle ticareti ve egzotik malların değiş tokuşu için önemli bir merkez haline gelirken, aynı zamanda İslam kültürünün yayılmasında kilit bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, 18. yüzyılın sonlarına doğru, iç çekişmeler ve dış tehditler nedeniyle Sultanlık zayıflamış; özellikle Mısır'dan gelen baskılar sonucunda bölgenin siyasi dengesi değişmiştir.
Theodoro Krump	<i>Günlükler</i>	Alman Fransisken keşiş Theodor Krump'un 1700-1702 yılları arasında Sudan'a seyahat etmiştir. Katolik misyoner olarak Habeşistan'a gitmek üzere yola çıkmış ancak Func Sultanlığı/Sennar'da kalıp Sultan'ın hizmetinde doktor olarak çalışırken, sultanlığın yönetim yapısını, halkın yaşam tarzını ve dini geleneklerini detaylı bir şekilde kaydetmiştir. Sultanlığın otoritesinin çevredeki bölgelerde güçlü olduğu, ancak yönetimde keyfiyet ve zaman zaman halkın sömürülmesi gibi sorunların görüldüğü belirtilmiştir. Krump, halkın genellikle tarım ve hayvancılıkla geçindiğini, Nil Nehri'nin ticaret yolları üzerindeki stratejik önemini ve sultanlığın dış dünyayla ilişkilerinde bu avantajı kullandığını aktarır. Ayrıca, yerel halkın İslam'a bağlılığı, kıyafet ve süslenme gelenekleri, toplumsal değerleri ve dini törenleri hakkında da ayrıntılı betimlemeler verir. Günlüğü, dönemin Sudan'ına dair nadir birinci elden bilgiler sunmasına rağmen, karmaşık dili ve bilimsel olmayan tarzı nedeniyle uzun süre unutulmuştur. Eser yalnızca tarihçiler için değil, antropologlar için de önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.
David Reubeni	<i>Günlükler</i>	1521'de Sevakin Adası'ndan başlayarak doğu Sudan'ı gezen Yahudi seyyahın günlüklerinde Func Sultanlığı'nın ortaya çıkışı esnasında savaşan kabilelere dair gözlemler ve detaylar paylaşılmaktadır. Yazdıkları Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethi ve o dönemdeki gelişmelerle paralellik taşımakta, Mısır tarih kitaplarına bakıldığında günlükte zikredilen hususların tarihi gerçeklerle örtüştüğü kaydedilmektedir.
Frederik Cailliaud	<i>Voyage à Méroé, au Fleuve Blanc, au-delà de Fazoql dans le Midi du Royaume de Sennar</i>	Cailliaud, 1820'lerin başında Meroe'ye yaptığı keşif gezisi sırasında yazdığı 400 sayfalık Fransızca eserinde, Meroe'nin tarihi, kültürü ve arkeolojik kalıntıları hakkında kapsamlı bilgi verir. Meroe, bugünkü Sudan'ın kuzeyinde, Nil Nehri'nin doğu kıyısında yer alan eski bir Krallık'tır ve antik Mısır'a benzer bir kültüre sahipti. Meroe Krallığı, MÖ 800 ile MS 350 yılları arasında hüküm sürmüştür ve bu dönemde önemli bir kültürel ve ticari merkezdi. Func Sultanlığıyla ilgili hususlarda ise sultanlığın tarihsel kökeni, siyasi yapısı ve bölgesel etkileri özellikle 1504'teki Erbeci Savaşı'ndan başlayarak detaylandırılır. Bu savaş Sultanlığın Arap kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmasıyla sonuçlanmıştır. Sultanlık, Nil Vadisi boyunca tarımsal üretim ve ticaretle zenginleşmiş, Sennar şehri merkezli bir yönetim ile İslam hukukuna dayalı bir düzen benimsemiştir. 18. yüzyılda Func Sultanlığı'nın gücü, iç çekişmeler ve dış

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
		baskılar nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dolaylı etkisi ve Kordofan gibi batıdaki yeni toprakların köle ticareti için kullanılması, bu dönemin önemli unsurları arasındadır. Func Sultanlığı'nın çöküşüyle birlikte kuzeydeki Şaygiya kabilesinin isyanı gibi olaylar, bölgedeki gücün parçalanmasına yol açmıştır. Eserin ilk 50 sayfasındaki sonraki kısımlarda 1819-22 tarihleri arasında gidilen her bir mekâna ait coğrafi işaretleme, paralel/meridyen, meteorolojik veriler, barometre, ayrılış tarihi gibi tek sayfalık standart fişteki boşluklara çok detaylı bilgilerin girildiği dosyaları içermektedir.
Frederik Norden	<i>Sahara and Sudan IV: Wadai and Darfur</i>	Func Sultanlığı'nın 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar Nil Nehri çevresinde merkezi bir güç olarak hüküm sürdüğü belirtilir. Nachtigal, sultanlığın askeri güce dayalı bir monarşi ile yönetildiğini, Sennar merkezli yapısının Wadai ve Darfur gibi çevre bölgelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler kurduğunu aktarır. Nil Nehri, ticaret ve tarım ekonomisinin merkezi olarak sultanlığın stratejik avantajlarından biri olarak öne çıkar. Bölge halkının İslam'a olan güçlü bağlılığı, tasavvufun yaygın etkisi ve şeriat hukukunun toplumsal düzen üzerindeki belirleyici rolü de anlatıda vurgulanır.
Johan Henri Barth	<i>Travels and Discoveries in North and Central Africa (Including accounts of Tripoli, the Sahara, the Remarkable Kingdom of Bornu, and the Countries around Lake Chad)</i>	1857'de Almanca ve İngilizce dillerinde 5 cilt olarak eser basılmıştır. 1980 basımlı 440 sayfalık İngilizce eserin Stay in Fasher başlıklı bölümünde Darfur'un tarihçesine, sultanlarına, fiziki, siyasi, dini ve beşerî özelliklerine değinmektedir. Organisation of the Fur State başlıklı beşinci bölümde yöneticiler başta olmak üzere Fur devleti özelinde detaylı bilgiler verilmektedir.

Tablo 4. Tez araştırması kapsamında incelenen eserler

Tezimizin tarihsel aralığında yeterli bilgi bulunmayan Sudan tarihiyle ilgili eserler:

Yazar	Eser	Literatüre Katkısı
Abdullah Hüseyin	<i>Es-Sudan min Et-Tarih El-Kadim ila Rihlat El-Bisa El-Misriyye</i>	Üç ciltlik eserin 350 sayfalık ilk kısmında kısa bölümler halinde Sudan'ın kadim tarihinden başlayarak Mısır-Firavun, Roma dönemi, Nube tarihi, İslam ve Arap iktidarları, Abbasiler-Fatımiler-İhşitler-Melikler dönemi, Sennar Memleketi, Türkler ve Türk seyyahlar, Fur Sultanlığı, Mehmet Ali Paşa fethi ve dönemi başlıkları altında kısa ve genel geçer bilgiler bulunmaktadır. İlgili yerde varsa şahıslara ve yerlere ait fotoğraflar paylaşılmıştır.
El Fehl El Fekki Et Tahir	<i>Tarih ve el-Usul-Arabi bis es-Sudan</i>	144 sayfalık eser, önde gelen şahıs isimleri ve şecerelerini vermektedir. Kaynakça ve ilmi açıdan yetersizdir.
Halid Mansur	<i>Es-Sudan: Ahval'ul Harb vet-Tumuhat Es-Selam: Kıssatu Beledeyn</i>	1.090 sayfalık eser Sudan'ın içinde bulunduğu bölünmüş, siyasi ve iktisadi tikanıklığa dair eleştirel girişin ardından mevcut tabloyu 1820 yılından alarak yorumlamaktadır. İngiliz-Mısır yönetimi altında iki ülkenin Sudan topraklarının idaresinde yaşanan çekişmelere işaret edilmektedir. Türklerin idaresi altında ülkenin devlet görünümüne kavuştuğu, Mehdi dönemi ile milli-dini kimliğin öne çıktığı hususlarına değinilmektedir. 1952 sonrası süreçte kimlik ve devlet inşası, devlet ve birey, kurumsal yapılar, siyaset, devlet düzeni, yasalar ve hukuk, soykırım, Nil Vadisi, Güney'deki silahlı ve siyasi ayrılıkçı hareketler, topluluklar gibi kavramlar üzerinden geniş dipnotlar vererek 2015 tarihine kadar Sudan'ın yakın geçmişini ele almaktadır. Tezimizin tarih aralığına dair bilgi neredeyse bulunmamaktadır.
Muhammed Şakir	<i>Es-Sudan</i>	135 sayfalık eserin ilgili tarih aralığına dair bilgiler son derece yüzeyseldir. 1276 yılında Zahir Baybars'ın Nube'deki Hristiyan Kralların cizye vermek istememesi ve Mısır'daki Müslümanlara tecavüzleri üzerine bölgede bir kısım toprağı ele geçirdiği kaydedilmektedir. Func Sultanlığının kuruluşu, Osmanlı-Portekiz mücadelesi bağlamında kısa bilgiler paylaşılmaktadır. Sonrasında doğal yaşam, coğrafya, bölgedeki kabileler gibi ansiklopedik bilgilere yer verilmektedir.
İmam Bedrettin	<i>Es Sudan ve İşkaliyyet el-Bina ve Adem el-İstikrar</i>	128 sayfalık eser ilgili tarih aralığına dair bilgi içermemektedir. Darbeler, askeri yönetimler ve ülkenin idaresindeki sıkıntılar, yaşanan iç çatışmalar, din-devlet münasebetleri gibi güncel konulara değinilmektedir. Konular çoğunlukla 1920 ve 1950 sonrası dönemi kapsamaktadır.
Ahmet Şevki Abdusselam Dayf	<i>Asrū'd-Düvel ve'l-İmarat el-Cezayir, El-Mağrib El-Aksa, Moritanya, Es-Sudan</i>	713 sayfalık eserde Sudan ile ilgili kısım 615. sayfadan sonradır. Coğrafi bilgiler, Func Sultanlığı, 1504-1820 aralığındaki gelişmelere sadece bir sayfa ayrılmıştır. Ayrıca Sudan'da önde gelen âlimler ve şahsiyetlere dair şecerelere yer verilmiş, bazılarının yazdığı şiirlerden

		uzun alıntılar yapılmıştır.
Abdulgaffar Muhammed Ahmed	<i>Afrikaviyye ve Arabiyye Beyne Es-Sudan</i>	164 sayfalık eserde Afrika kıtasına yönelik ilk Müslüman hicretinden, bölgenin İslamlaşmasından, kuzey Sudan kavramının ortaya çıkmasından bahsetmektedir. 1987'den sonra çeşitli gazete ve dergilerde yazılan makalelerden derlenmiştir, akademik derinlik yoktur.
Abdurrahman bin Abdullah bin Umran Es Saadi	<i>Tarih es-Sudan</i>	910 sayfalık eserde Sudan'da hüküm süren devletleri yöneten Sultanların isimleri, öne çıkan şahıslar, onların şeceresi, coğrafi mekânlar gibi çok fazla detayı havi bilgi yer almaktadır. Hikâye tarzı bir anlatım tercih edilmiştir. Yeterli ve kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır, fihrist yer almaktadır.
Saad Mikhael	<i>Es-Sudan Beyne Ahdeyn İttifakiyye 1899 ve Muahede 1936</i>	520 sayfalık kitabın girişinde Kral Faruk'un gençlik dönemine ait boydan bir fotoğrafına, sonrasında Sultanların dostu tavsifiyle Ömer Tosun'a ve dönemin çeşitli aktörlerine, yazarın kendisine ait fotoğraflar yer almaktadır. 1889-1939 yıllarını kapsayan tarihi kitabı çerçevesinde yazar o dönemin Mısır ve İngiliz yöneticilerine kitabına katkı için fotoğraf ve bilgiler göndermelerini istemiştir. Bu yönde yazıp gönderdiği mektupları da kitabına eklemiştir. Ayrıca Sudan'da dönemin öne çıkan siyasi, ilmi, hukuki, ticari, askeri erbaba yönelik fotoğraflarla birlikte detaylı bilgiler paylaşmıştır. Benzer şekilde gemiler, trenler, araçlar, çocuklar, kadınlar, yaşlılar, yarı çıplak yabani kavimler, hayvanlar, tabiat, turistik mekânlara dair çok sayıda fotoğraf vardır. Kitapta din, diyanet, edebiyat, kültür, örf, adet, folklor, kullanılan alet edevatlar gibi bölüm başlıkları ile bunlara ait bilgiler paylaşılmaktadır.
Salah Muhyiddin	<i>Vakafat fit-Tarih es-Sudan</i>	160 sayfalık eserde 17. ve 18. yüzyıllar kısmına dair bilgiler sınırlıdır. Daha çok yazarın muhtelif gazete veya dergilerdeki köşe yazılarından toplanarak yazılan, milliyetçi tarih söylemini yansıtmaktadır. Sudanlı önemli bazı şahsiyetlere dair müstakil bölümler vardır. Mesela Şeyh El-Emin Ved Mismar başlıklı bölümde el-Şune Kroniklerine değinilmektedir. Yine N. Şukayr, Şeyh Abdullah Şaverin de Abdullah Kroniklerine de atıf yapılmaktadır.
Derleme	<i>Türkiye-Sudan İlişkileri</i>	250 sayfalık eser; "Sudan'da Geçiş Süreci ve Türkiye-Sudan İlişkileri" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan tebliğlerin geliştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kitapta yer verilmeyen diğer metinlerin de yer aldığı ikinci bir kitabın basılmasının planlandığı kaydedilmektedir. Eserde Kavalalı Mehmet Ali Paşa Döneminde Osmanlı-Sudan İlişkileri, Sudan Kültüründe Türk Kültürel Mirasından Esinlenmeler: Antropolojik ve Analitik Bir İnceleme gibi alt başlıklar yer almakta olup doğrudan tezimizin zaman aralığını ele alan bilgileri havi makale bulunmamaktadır.
Yervant P. Artin	<i>England in Sudan</i>	400 sayfalık eserinde İngiliz yöneticilerin izniyle bölgeye gerçekleştirdiği seyahatleri çerçevesindeki bilgileri Fransızca yazmıştır. Fransızca'dan İngilizceye çevrilen eserde Kasım 1908-Ocak 1909 tarihleri arasında Hartum,

		Mavi Nil, Hartum, Beyaz Nil ve İngiliz-Mısır Sudanı ile halkına dair genel bilgiler paylaşılmaktadır. Gidilen yerlere dair çok sayıda fotoğrafın yer aldığı kitap günlük şeklinde kaleme alınmıştır.
C.B.HE. Colvile	<i>The Sudan Campaign</i>	İki ciltlik bu eser the Intelligence Division of War Office (Savaş Ofisi İstihbarat Birimince) derlenmesi hasebiyle 1820 sonrası zaman dilimi açısından önem arz etmektedir. Eser, yan tarafında konuyu açıklayan küçük bir başlıkla olayların kronolojik şekilde açıklandığı paragraflar şeklinde tasarlanmıştır.
Robert O. Collens	<i>The History of Modern Sudan</i>	320 sayfalık eserinde yazar 1956'da bağımsızlıktan birkaç ay sonra araştırmalarına devam etmek için Sudan'a vardığını, sonraki elli yıl boyunca düzenli olarak gittiği Sudan'ın her köşesini gezdiğini, geniş çaplı seyahatler yaptığını, arşivlerde ve sahada tarihsel araştırmalar gerçekleştirdiğini kaydetmiştir. Bu kapsamda Sudan'daki en kapsamlı arşivleri incelediğini, Güney Sudan'daki il ve ilçe kayıtlarında kapsamlı araştırmalar yaptığını belirtmektedir. Bu zaman diliminde Sudanlı önemli siyasi figürler ve şahsiyetler de tanışmış, görüşmüş ve yakın ilişkiler kurmuştur. Kendi ifadesiyle "Yarım yüzyıllık deneyim, araştırma ve entelektüel meydan okumaların birikimi olan içgörülerim, yorumlarım ve anekdotlarım bir araya gelmiştir." demektedir.
H. İdris Amir	<i>Conflict and Politics of Identity in Sudan</i>	Kitapta Sudan'da post kolonyal/sömürge sonrası vatandaşlık krizinin merkezinde kölelik ve kolonyalizm/sömürgecilik tarihinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Sudan'daki anlaşmazlık, kimlik siyaseti ve tarih arasındaki ilişkiyi keşfetmektedir. Sudan, en temelde etnik ve dini terimlerle algılanmaktadır; kuzeyli Arap Müslüman Sudanlılar ile güneyli Afrikalı Hristiyan Sudanlılar arasında bir ayrım vardır. Yazar, Sudan'daki şiddet içeren siyasi anlaşmazlığın derin nefret ve etnik aşiret sadakatine dayandığı tezlerine karşı çıkmaktadır. Aksine, kolonyal öncesi ve sonrası içerikte kolonyal mirası yerli yerine oturtmakla Sudan'daki siyasi şiddet yayılımı ve devletin inşa projesinin ayrıştırılmasına yönelik alternatif bir yaklaşım sergilenecektir, konu yalnızca bu şekilde anlaşılabilir iddialarını öne sürmektedir.
Abdel Rahman El Nasri	<i>A Bibliography of the Sudan, 1938–1958</i>	Bu bibliyografya, 1938 ile 1958 yılları arasında tarih, kültür, sosyoloji gibi birçok disiplini kapsayan Arapça ve İngilizce dillerindeki eserleri içermektedir.
Essien, Kingsley, & Falole, Temidayo	<i>Culture and Customs of Sudan</i>	205 sayfalık eserde giriş, din ve dünya tasavvuru, edebiyat ve medya, sanat ve mimari, iskân, mutfak ve geleneksel kıyafet, cinsiyet rolleri, evlilik ve aile, gelenek-görenekler ve hayat tarzı, müzik ve dans gibi konu başlıklarında oldukça detaylı bilgiler mevcuttur. Eserde Sudan'daki tarihi dönüm noktalarına dair güzel bir kronoloji mevcuttur.
E. M. T. Powell	<i>A Different Shade of Colonialism: Egypt, Great Britain, and the Mastery of the Sudan</i>	Sudan'daki İngiliz ve Mısır yönetimlerinin sömürgecilik tarihini ele alır. Mısır'ın Sudan üzerindeki egemenliği ve İngiltere'nin sömürgeci yönetim biçimleri arasındaki güç ilişkilerini inceler. Bu çalışma, hem Mısır hem de

		İngiltere'nin Sudan'da bağımsızlık hareketlerine nasıl karşı koyduğunu ve yerel halkın bu sömürgeci baskılara nasıl tepki verdiğini keşfeder.
J. M. Jok	<i>War and Slavery in Sudan</i>	Bu çalışma, Sudan'daki iç savaşların köle ticareti ve sosyal yapılar üzerindeki etkilerini araştırır. Sudan'ın kuzeyi ve güneyi arasındaki etnik ve dini çatışmalar, modern dönemdeki silahlı mücadelelere dönüşmeden önce kölelik ve feodal sistemle şekillenmiştir. Jok, bu çatışmaların Sudan toplumunu nasıl dönüştürdüğünü ve günümüzdeki etnik gerilimlere nasıl zemin hazırladığını vurgular.
Barnett, T., & Abdelkarim, A	<i>Sudan: State, Capital and Transformation</i>	Sudan'ın devlet yapısı, kapitalist dönüşüm süreçleri ve sosyal eşitsizlik üzerine derinlemesine bir inceleme sunar. Özellikle İngiliz döneminde Sudan'daki toprak reformları ve ekonomik yapıdaki değişimler, devletin kapitalist işleyişi ile nasıl şekillendiğini ve bu değişimlerin Sudan'ın bağımsızlık mücadelesini nasıl etkilediğini gösterir.
Muhammed Musa	<i>Military and Political History of Beninshangul Nation from 1880-2009</i>	Tezin girişinde eski Benişangul ülkesinin tarihsel olarak Sennar'dan Birbir'e, Amfilo'dan Galabat'a ve Eritre sınırına kadar uzandığı, Benişangul toplumunun kozmolojik olarak Etiyopya ve Sudan'ın her iki ülkesine ait sınır topluluğu olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Tezde Benişangul kavminin siyasi ve askeri tarihinin ele alındığı, bununla birlikte Etiyopya'da önemli silahlı çatışmalarda sosyal hareketlilik, siyasi anlaşmazlık, etnik temelli eşitsizlik gibi sosyolojik meselelerin de ele alındığı kaydedilmektedir. Tez, yerküre üzerindeki birçok ülkenin uğraştığı etnik anlaşmazlıklar, çatışmalar ve üniter yapıya dair tartışmaların daha iyi anlaşılması, Sudan özelinde mevzunun arka planının bilinmesi ve sağlıklı bir mukayese yapılması maksadıyla incelenmiştir.
Süleyman Muhammed Muhammed	<i>Es-Sudan: Hurub el-Mevarid vel-Huviyye</i>	470 sayfalık eserin birinci kısmında Afrika anlaşmazlıkları ele almakta, ikinci kısımda ise konumuz bağlamında Nube Dağları, kaynakların yağmalanması ve kimlik sorunları konuları ele almıştır. Her bir bölümün sonunda İngilizce-Arapça zengin kaynakça verilmiş, ayrıca notlarla ilaveler yapılmıştır.
Salih Dırar Salih	<i>Tarih es-Sudan el-Hadise</i>	325 sayfalık eserin giriş kısmında yazar, Sudan konusunu çalışan araştırmacıların ülkenin beş bin asırlık geçmişine, sosyal ve siyasi durumuna bakarken Mısır medeniyetine dair tartışmaları da mecburen dikkate alması gerektiğini kaydetmektedir. 1500-1705 yılları arasında Func Sultanlığı'na dair genel bilgilere değinilmekte, Fransız misyon şefinin öldürülmesi, Habeşistan ile savaşlar gibi öne çıkan hususlara dair genel bilgiler paylaşılmaktadır.
Ahmet Süleyman Ebker	<i>Evail Fi es-Sudan</i>	Sudan'ın tarihi şahsiyetlerinin ele alındığı 1.036 sayfalık eserin ilk bölümlerinde 17. ve 18. yüzyıllara dair çok az bilgi bulunmaktadır. Kavalalı ve İngiliz dönemlerine dair fotoğraflarla birlikte geniş ve detaylı bilgiler paylaşılmaktadır. 2019 yılındaki darbeye iktidara gelen Korgeneral Abdulfettah Burhan, Hızlı Destek Kuvvetleri komutanı Muhammed Hamdan Daklo gibi güncel

		aktörlerin isimleri de paylaşılmıştır.
Edward Stevens	S. <i>My Sudan Year</i>	Yazar 1910 yılında Hartum başta olmak üzere Sudan'ın farklı yerlerini dolaşmış, günlük yaşam, yiyecek-içecek, giyim-kuşam, ulaşım, Hartum'daki kuş çeşitli gibi farklı alanlara dair gözlemlerini çok sayıda fotoğraf ile 305 sayfalık eserinde paylaşmıştır.
Derleme	<i>Es-Sudan ve Efrikiyye fi Müdevvenat Rehhalet el-Şark ve el-Garb (Doğu ve Batı Seyyahlarının Eserlerinde Sudan ve Afrika)</i>	Kitap, Sudan'ın tarihsel, kültürel ve coğrafi önemini vurgulayan bir kültürel ve ticari kavşak olduğunu, Arap dünyası ile Afrika arasındaki kültürel alışverişteki rolünü ortaya koyar. Sudan, Batı ve Doğu arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik bir alan olarak hem tarihsel hem de kültürel bir köprü işlevi görmektedir. Kaynakça kısmında tezimizin tarih aralığında öne çıkan seyyahların eserlerine atıflar bulunmaktadır.

3.2.4. Türkçe, Arapça ve İngilizce Kitaplar, Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri ve Makale İçerik Analizlerine Dair Bilgiler

Sudan tarihine dair yapılan araştırmalarda, İngilizce, Arapça ve Türkçe literatürler önemli bir yer tutmaktadır. Bu kaynaklar, 17. ve 18. yüzyıllardaki Sudan'ın siyasi, sosyal ve kültürel yapısını anlamak için zengin bir veri sunmaktadır. Her bir dildeki eserler Sudan'ın farklı yönlerini ele alarak, bölgenin tarihine dair çeşitli bakış açıları geliştirmiştir. İngilizce literatür genellikle Batılı seyyahların gözlemlerine ve sömürgecilik sonrası perspektiflere odaklanırken, Arapça eserler Sudan'ın İslam ve Arap kimliği üzerinden bir analiz sunmaktadır. Türkçe kaynaklar ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Sudan üzerindeki etkilerine ve bölgenin Osmanlı idaresindeki dönüşümüne dair ayrıntılı bilgiler içermektedir.

3.2.5. İngilizce Literatür

İngilizce eserler, genellikle Batılı seyyahların Sudan'a dair gözlemleri üzerinden şekillenmiştir. James Bruce'un *Travels to Discover the Source of the Nile* ve Charles Poncet'in *A Voyage to Ethiopia in the Years 1698, 1699 and 1700* gibi eserleri Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllardaki coğrafi, sosyal ve siyasi yapısına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra Theodoro Krump'un *Missionary Journey to Sennar* adlı eseri Func Sultanlığı'na dair kapsamlı gözlemler içermektedir. Ancak bu eserlerde Batılı bir perspektifin hâkim olduğu ve yerel dinamiklerin genellikle sömürgeci bir bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir.

Sudan Notes and Records gibi dergilerde yayımlanan makaleler de Sudan'ın bu dönemine dair önemli veriler sağlamaktadır. İngilizce akademik tezler, özellikle Osmanlı-Mısır idaresinin Sudan'daki etkileri, Func Sultanlığı'nın sosyal ve ekonomik yapıları ve Sudan'ın İslamlaşma süreci gibi konulara odaklanmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmaların çoğu Batı merkezli bir çerçevede yazılmıştır ve yerel bakış açılarını yeterince içermemektedir.

3.2.6. Arapça Literatür

Arapça eserler, Sudan'ın İslam ve Arap kimliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Ahmed Hac Ebu Ali'nin *El-Şune El Yazmaları* ve Yusuf Fadl Hasan'ın *Mukaddima fi*

Tarih el-Memalik el-İslamiyye fi Es-Sudan el-Şarki gibi eserleri, Sudan tarihine dair derinlemesine analizler içermektedir. Bu eserler, Sudan'ın Sufî tarikatları ve yerel dinî liderlik yapılarının bölgedeki sosyal ve dinî kimlik üzerindeki etkisini ele almaktadır. Arapça literatürde, Sudan'ın Osmanlı idaresi altındaki dönüşümü ve yerel halkın İslamlaşma süreci detaylı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca, Muhammed Ebul Kasım Hac Hamad'ın *Es-Sudan: El-Mezak Et-Tarihi ve Afak El-Müstakbel* adlı eseri, Sudan tarihine dair yerel ve küresel dinamiklerin analizini sunan önemli bir kaynaktır.

Arapça kaynaklarda Sudan, Afrika'nın Arap ve İslam dünyasındaki yeri çerçevesinde değerlendirilmiş ve Sudan'ın tarihsel süreçteki rolü kahramanlık ve otorite kavramları üzerinden ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu eserlerde modern Sudan'ın karşılaştığı etnik ve dinî ayrışmalara dair analizlerin sınırlı kaldığı da görülmektedir.

3.2.7. Türkçe Literatür

Türkçe literatür, Sudan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika siyaseti bağlamında ele alındığı eserlerden oluşmaktadır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*, Sudan'a dair Osmanlı seyyahlarının gözlemlerini içeren en önemli eserlerden biridir. Bunun dışında, Sudan özelinde Afrika kıtasına dair velut yazarlar arasında Ahmet Kavas literatüre ciddi katkılar sağlamıştır. A. Kavas dışında son dönem genç akademisyenlerin doktora çalışmalarında da Sudan'ın 17. yüzyıldaki sosyal, kültürel ve siyasi yapısı Osmanlı arşivinden de faydalanılarak ele alınmakta ve özellikle Func Sultanlığı gibi yerel güçlere dair yeterli bilgiler sunulmaktadır. Osmanlı ve Habeşistan/Etiyopya arşiv belgelerinden daha fazla faydalanılması hâlinde Sudan'ın mezkûr zaman aralığındaki idari yapısı, ticaret yolları ve dinî politikalarına dair daha zengin verilere ulaşılabileceği tahmin edilmektedir.

Türkçe akademik tezler, Sudan'ın Osmanlı yönetimi altındaki dönüşümünü ve Osmanlı-Mısır ilişkilerindeki rolünü detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca, Sudan'ın yerel krallıkları ile Osmanlı arasındaki etkileşim, bu çalışmalarda ele alınan önemli temalar arasındadır. Türkçe literatür, Sudan'ın Osmanlı idaresindeki sosyo-ekonomik ve dini dönüşümlerini anlamak açısından önemli bir kaynak sunmaktadır.

3.2.8. Mukayeseli Bilgiler

İngilizce, Arapça ve Türkçe literatürlerin içerik analizi, Sudan tarihine dair farklı perspektifler ortaya koymaktadır. İngilizce eserler, genellikle Batı merkezli bir anlayışla Sudan'ı ele alırken, Arapça literatür Sudan'ın İslam ve Arap kimliğini vurgulamaktadır. Türkçe kaynaklar ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Sudan üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu üç dildeki eserlerin karşılaştırmalı analizi, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllardaki tarihsel dinamiklerini daha derinlemesine anlamak için önemli bir temel sağlamıştır. Sudan tarihine dair daha dengeli ve kapsamlı bir anlatı oluşturmak için bu üç perspektifin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.

3.2.9. Örnek Eserler ve Öne Çıkan Hususlar

- Neil McHugh, *Holymen of the Blue Nile: The Making of an Arab-Islamic Community in the Nilotic Sudan 1500–1850*

Bilgiler: Mavi Nil ve Beyaz Nil arasındaki coğrafyada yaşayan nüfusu şekillendiren kültürel kimlik. Yazar eserinde, Func Sultanlığı döneminde bu topraklardaki çeşitli etnik ve dinî toplulukların sosyo-dinî gelişiminin izlerini sürmektedir. Bunun sadece Arap kabilelerini göçü veya İslamlaşma süreciyle olmadığını belirtmekte ve detaylara inmektedir. Burada “halve” denilen İslami eğitim sisteminin Cezira bölgesindeki çoğu topluluğun ekonomik ve idari faaliyetlerindeki merkezî konumuna, gelişimine dikkat çekmektedir. Ticaret, aile ilişkileri, aşiretler, sosyal münasebetler, sağlık ve eğitim gibi alanlarda halve sisteminin yürütücüsü İslam âlimi Faki yani Fakih'in bulunduğu konuma değinmektedir.

Bu durum bizlere Selçuklu ve Osmanlı ile birlikte coğrafyamızdaki medrese-tarikat-tekke üçgenindeki yapı ile fakih-derviş-sufi üçlemesinin kendi dönemindeki dinî, sosyal, iktisadi, askerî ve idari ilişkiler ağındaki rollerini hatırlatmaktadır. Tam da bu noktada, Berti örneğinde Fakih'in rolü, Tasavvufî akımlar ve İslam'ın Afrika-kabile geleneğinin etkilerinin derinlemesine incelendiği Holy, Ladislav. *Religion and Custom in a Muslim Society: The Berti of Sudan* eseri hatırlanmalıdır.

- P.M. Holt, *A History of the Sudan from the Coming of Islam to the Present Day*

Bilgiler: 17. ve 18. yüzyılları çalışan neredeyse tüm eserlerde atıfta bulunulan bu kitabında Holt, Sudan'ın İslamiyet'in etkisi altında gelişen sosyal ve kültürel yapısını ele alır. Arap ve Afrikalı kimliklerinin nasıl harmanlandığını ve bu kimliklerin tarihsel süreçler içinde nasıl şekillendiğini analiz eder. Ayrıca, Mehdi hareketinin İngiliz sömürge yönetimine karşı verdiği direnişin toplumsal ve dinî boyutları üzerinde durur.

- Sir Harold Alfred MacMichael, *A History of the Arabs in the Sudan and Some Account of the People Who Preceded Them and the Tribes Inhabiting Darfur*⁶³

Bilgiler: Literatürde en fazla başvuru yapılan eser olması hasebiyle tezimizde kitaptan alıntılara genişçe yer verilmiştir. İki ciltlik eserin 347 sayfalık I. Cildinde yazar, İbni Haldun'un Cuheyne kökenli Arap aşiretlerin 1318'de kuzey Nube'nin fethini müteakiben bölgeye geldiğini söylemesine dikkat çekmektedir. Muhammed Veled Dolib, Sudan'ın yerli halkına dair İbni Haldun'a referansla "Sudan'ın asli yerli halkı Nube, Habeşliler ve Zing'dir" dediğini belirterek Hamag'ı Zing ve Func'u da Nube şeklinde açıklamaktadır.

1504 Func Sultanlığı'nın kuruluşuyla ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle birlikte Arapların Sudan coğrafyasına dördüncü büyük göçü yaşanmıştır. Yakup el-Mugalli'nin 1592'te Sudan'a gelerek Sennar'ı ziyaret ettiği, anılanın ecdadının daha evvelinde Yemen'den, belki de yaklaşık 1560'lı yıllarda bölgeye geldiği belirtilmektedir.

Eserde Kur'an-ı Kerim'den ayetler, Hadis-i Şerifler verilerek bölgede yaşayan kabileler ve önde gelen şahsiyetlere dair şecerele, detaylı bilgiler verilmekte, ayrıca Arapça kelimelerin dilbilim açısından nerede, nasıl kullanıldığı ve ne anlamlara geldiği de yazılmış, gerekli noktalarda cümleler ve paragraflar Arapça da verilmiştir.

⁶³ Sir Harold Alfred MacMichael (1882-1969), Büyük Britanya İmparatorluğu koloni yöneticisidir. Magdalene College'den birincilikle mezun oldu. Sivil hizmet sınavını geçtikten sonra, Britanya İmparatorluğu'nun Anglo-Mısır Sudan'da göreve katıldı. Daha sonra 1915 yılında Hartum'da üst düzey bir müfettiş olana kadar Mavi Nil Eyaleti'nde görev yaptı. 1926 yılında pozisyonu sivil sekreterliğe kadar yükseldi. 1933'e gelindiğinde Tanganyika Valisi oldu. Bu görevi 1937 yılına dek sürdü. Sonraki yıl Britanya mandasındaki Filistin Yüksek Komiseri oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerden kaçan Yahudileri Filistin'e götürmek üzere Romanya'dan yola çıkan Struma gemisinin İstanbul açıklarında batırılmasından sorumlu tutulmuş, Siyonist terör örgütü Lehi üyelerince defalarca kez öldürmeye çalışılmıştır. Anılan ayrıca Malta'nın Yüksek Komiserliği görevini de yürütmüştür. Görev yaptığı zaman diliminde Sudan ile kıtaya dair resmi yazışma, konuşma, makale, köşe yazısı, fotoğraf, kitap ve derleme gibi yüzlerce çalışmasını gösteren kataloglar Durham Üniversitesi sitesinde yer almaktadır. Bk. https://reed.dur.ac.uk/xtf/view?docId=ark/32150_s1vd66vz949.xml (Erişim Tarihi: 28.12.2024)

El Yazmaları kısmında Ahmed bin İsmail el-Ezheri'nin yazdıklarına değinilmiştir. Şahsın anne babası Bedayriyan'ın Dehmaşiye kolundandır; dolayısıyla Ceyalin'dir ve soylarını Hz. Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'a nispet etmektedirler. Kordofan Ubeyd'de doğan el-Ezheri, 1830-1840 civarları Mısır'a giderek el-Ezher Üniversitesine katılır, orada eğitim alır ve Maliki mezhebin müderrisi olarak 12 yıl dersler verir, sonrasında Ubeyd'e döner.

1881'de Kahire'ye geri gitmek için Hartum'a geldiğinde Vali Rauf Paşa tarafından yeni başlayan Mehdi İsyanı'na yönelik sefere ve uzlaşma girişimine eşlik etmesi ricasında bulunulur. Uzlaşmak için bölgeye giden ekip el-Ezheri dâhil tamamen öldürülür.

Eserin II. Cildinde 1853'te kaleme alınan el yazmalarının aslı, yazarın ailesinin mensubu bulunduğu İsmailiyye Tarikat şeyhi tarafından muhafaza edilmektedir. 1907'de Ubeyd Kadısı ve Ahmet'in oğlu Seyyit İsmail El-Ezheri tarafından yazara ödünç verilmiştir. O da Kordofan'da Mehdi'nin başta gelen müridi ve tarikat şeyhi Seyyid Mekki'nin oğlundan ödünç almıştır. Ardından yazar, el yazmalarının muhtelif nüshalarını farklı yerlerde görmüş, bunların sayıca çokluğuna dikkat çekmiştir. Sonrasında el yazmalarında konu dışı kısımlarını çıkardığını ve kitabına eklemediğini belirterek tercümesini paylaşmaktadır.⁶⁴

İlk el yazmasının tercümesi sayfa 62'den başlamakta ve sayfa 72'de bitmektedir. Burada yazarın el yazmasını “Bu çalışma Hicri 1 Rebiül Sani 1270 veya Hatem-i Enbiya (sav)'nın dar-ı beka eylediği çarşamba günü öğlen tamamlanmıştır” diyerek hitama erdirmiştir. Tercümenin sonunda yazar notlar kısmında kendi açıklamalarını, kelimelerin anlamlarını ve sözlük isimlerini vermektedir.

Sayfa 81'de, tercümesi yapılan el yazmasının sahibi kuzey Hartum'a yakın Selamet Paşa köyünden Sadık el-Hadra isimli uzun süredir şecere ilmiyle uğraşan yaşlı bir fakihdir. 307-323 sayfalarında el yazmalarının Arapça nüshalarına yer verilmektedir.

Ek-1'de Func Sultanları kronolojisi paylaşılmaktadır. Ek-2'de Portekizli C. Beccari'nin *Rerum Aethiopicarum Scriptores Occidentales Inedidi a saeculo XVI ad XIX* isimli 12 ciltlik eserinin ilgili kısımlarına dair önce orijinal Portekizce paragraflar, ardından İngilizce tercümelerine yer verilmektedir. Burada Func Sultanlığı ile Habeşistan

⁶⁴ Sir Harold Alfred McMichael, *A History of the Arabs in the Sudan and Some Account of the People Who Preceded Them and the Tribes Inhabiting Darfur*. London: Cambridge University Press, 1922.s. 61

İmparatoru münasebetlerine, Habeşistan komutanlarının Func'a savaş açmasına ve 1618'de büyük ganimet elde etmesine, Gorgorra'da kışlayan Habeş İmparatorunun Debaro'ya hareketine, 1619'da Melca Christos ve diğerlerinin zorla Sennar topraklarını işgaline dair bilgiler paylaşılmaktadır.

- P.M. Holt, *The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle 910-1288/1504-1871*

Bilgiler: Holt, *El-Şune Kronikleri* tercümesinin 4 farklı versiyona dayandığını kaydetmektedir. İngilizce tercümesinde de dipnotlar ile bahse konu versiyonların farklı değerlendirmelerine ve alıntılara yer vererek kıyaslama imkânı sağlamaktadır. Kroniğin ilk bölümü 1821 tarihiyle bitmekte, Sennar'daki sultanlığın 335 yıl 8 ay sürdüğü belirtilerek sonlanmaktadır.

Türk-Mısır Rejimi başlıklı kitabın ikinci kısmı 87 maddedir, Osmanlı Devleti ve onların Func topraklarını istilası: ilk işgalciler ve onların zamanında neler yaşandığı ara başlığı vardır.

Kitabın ekler kısmında farklı varyantları ile Func Sultanlarının listesi, hâkimiyet dönemleri, sultanlıkların tarih aralığı detayları verilmektedir.

Ek-III'te Şubeyke Tarihi, Türkçe'den Arapçaya çevrilen tercümede verilen Mısır arşivinden alınan vesikalar notlar paylaşılmaktadır. Örneğin 16 Ramazan 1236-17 Haziran 1821 tarihli İsmail Paşa'dan Muhammed Ali Paşa'ya gönderilen rapor, sonrasında mezkûr raporun özetiyle Muhammed Ali'nin 8 Cemaziyelahir 1238-20 Şubat 1823'te Defterdar'a gönderdiği rapora, rapor içeriğinde Sennar özelinde bölgede barbar bedevilerle yaşanan çatışmalar, kayıplar ve sahadaki gelişmelere dair bilgiler paylaşılmaktadır.

Ek-IV'te 1281/1865 Kasala'da Cihat Ayaklanması başlığında Naum Şukayr'ın Sudan Tarihi kitabı 40-48 sayfalarından alıntılar yapılmış, sonrasında kitapta şecere tablosu ve Sultanlar listesi verilmiştir.

- Muhammed Musa, *Administration, Military and Political History of Beninshangul Nation from 1880-2009*

Bilgiler: Tezin girişinde eski Benişangul ülkesinin tarihsel olarak Sennar'dan Birbir'e, Amfilo'dan Galabat'a ve Eritre sınırına kadar uzandığı, Benişangul toplumunun kozmolojik olarak Etiyopya ve Sudan'ın her iki ülkesine ait sınır topluluğu olarak kabul

edildiği belirtilmektedir. Tezde Benişangul, Berti, Tornasi ve Vatavit isimleri etnik grup adı olarak kullanılmamıştır. Mezkûr etnik gruplar Func-Hamac topluluğunda bir aşiret ismidir. Benişangul'un Tornasi, Func, Berti ve Vatavit ile diğer bazı halk topluluklarının yaşadığı bir bölgedir. Bu topluluğun aynı zamanda Menelik döneminden itibaren zulme ve ayrımcılığa uğradığı 1880'lerden itibaren Benişangul topraklarında imparatora karşı çaresizce karşıtlık ve çatışmaların meydana geldiği belirtilmektedir. Son olarak, BPLM (Benişangul Ulusal Kurtuluş Hareketi), Sudan hükümetinin baskıları nedeniyle Milli Cephe'nin öküşünün ardından 1976/7'de doğmuştur. BPLM, Benişangul toplumunun bilimsel, modern ve kapsayıcı bir hedef ve stratejiyle yeni bir ilerici ulus oluşturma amacını taşıyan bir harekettir ifadeleri yer almaktadır.

Eserde eserin çoğunlukla Benişangul kavminin siyasi ve askeri tarihinin ele alındığı, bununla birlikte Etiyopya'da önemli silahlı çatışmalarda sosyal hareketlilik, siyasi anlaşmazlık, etnik temelli eşitsizlik gibi sosyolojik meselelerin de ele alındığı kaydedilmektedir. Tez, yerküre üzerindeki birçok ülkenin uğraştığı etnik anlaşmazlıklar, çatışmalar ve üniter yapıya dair tartışmaların daha iyi anlaşılması, Sudan özelinde mevzunun arkaplanın bilinmesi ve sağlıklı bir mukayese yapılması maksadıyla incelenmiştir.

- **Muhammed Ebul Kasım Hac Hamad, *Es-Sudan: El-Mezak Et-Tarihi ve Afak El Müstakbel*” (Sudan: Tarihi Kriz ve Gelecek Perspektifi)**⁶⁵

Bilgiler: Eserin I. Cildinde;

Endülüs İslam Devleti/Gırnata'nın 1492'deki düşüşünün Arap medeniyetinin gerileyişinin bir göstergesi ve Hristiyan Avrupa'nın yükselişi şeklinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda Sudan'ın Arap kimliğini kazandığını söylemek mümkündür. Gırnata'nın düşüşünden 13 yıl sonra, Sudan'da Araplar, Alve Krallığı'nı fethedip başkentleri Suba'yı yıkmışlardır. Bu bağlamda, karşılaştırmalı olarak, Endülüs'teki Kastilya ve Aragon Krallıkları'nın ittifakına, Sudan'da ise Abdallâb ve Func Krallıkları'nın ittifakının karşılık geldiğini söylemek mümkündür.

Gırnata'nın düşüşü, Hristiyan Avrupa'nın zaferini simgelerken, Suba'nın düşüşü ise Arap İslam'ın zaferini simgeliyordu. Bu şekilde tarihsel bir başlangıç olmuştu, sanki Sudan, Endülüs'ün kaybolan mirasının yerine geçmiş ve Afrika, Avrupa'nın yerine geçecek yeni bir çatışma sahnesi haline gelmişti.

Endülüs'ün kaybolan ve mevcut olan yüzleri arasında bazı benzerlikler ve karşılaştırmalar bulunabilir. Ancak bu karşılaştırmalar çok uzun sürmez, çünkü yön değiştirir. Endülüs'teki

⁶⁵ Muhammed Ebul Kasım Hac Hamad, *age.*, s. 44.

Arap düşüşü, Avrupa Hristiyan medeniyetinin küresel genişleme döneminde yaşandı. Oysa Suba'nın düşüşü, Arapların çöküş ve gerileme dönemine denk gelir.

şeklinde değerlendirmeler yapmaktadır.

Öte yandan bibliyografik çalışmalara atıfla aşağıdaki misaller verilmiştir:

Osman Nuri, *En eski zamanlardan Sudan çalışmaları: Frenk kaynakları*, 41-48, Hartum Dergisi, Eylül 1972.

Arapça Sudan çalışmaları bibliyografyasına dair yayınlar, Hartum Üniversitesi tarafından 1962'de *1874-1961 Sudan Araştırmaları Kaynakları Fihristi* çalışması basılmıştır. Yusuf Dağır, 1968'de *1875-1967 Sudan Çalışmaları İçin Arapça Yöntem* kitabını basmıştır.

1970'te, *1931-1967 Sudan Periyodikleri, Dergileri ve Sudan Araştırmaları Kaynakları* kitabı yayımlanmıştır. 1971'de Hartum Üniversitesi, yayınlanan *Sudan Araştırmalarına Tespit Edilmiş Fihrist* yayımlamıştır.

Bununla birlikte Sudan araştırmacılarının sadece sınırlı bir bibliyografyaya ulaşabildiği, siyasi kısıtlılık ve basılan eserlerin de yüzeysel ve siyasi işaretlerle dolu olduğu, bunun da Sudan gerçeğini anlamaya engel teşkil ettiği kaydedilmektedir.

Sudan elitlerinin ise klasik İngiliz okullarının etkisinde bulunduğu dikkat çekilmektedir. İngiliz deneysel eğilimine karşılık felsefî akıl yürütmede Alman akıllı ile temellendirilen yaratıcılıkla Doğu çekme ruhuna dayanan kültürel eğilime sahip geleneksel Fransız zihniyeti bulunmaktadır.

- Şatır Basili Abdulcelil, *Mealimu Tarih es-Sudan Vadi en-Niyl*

Bilgiler: 348 sayfalık eserde 10. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan tarih incelenmiştir. Kitabın arka sayfasında, *An Outline History of the Nile Valley of Sudan* by Chater Basayley A. Galil yazılmaktadır.

Kitap kaynakçada yazarı meçhul Tarihi Medinet Sennar'dan bahsetmekte, el-Şevne/Şune diye meşhur Ahmed İbnul Hac Ebu Ali'nin kitabına yani Func Kroniklerine değinmektedir.⁶⁶ *Func ve Sudan Melikleri ile Bölgeleri Tarihi* kitabının ise Paris Medeniyet Kütüphanesi 2547 numarasında yer aldığını belirtmektedir.

⁶⁶ Eleştirel bakış açısıyla kaleme alınan bir çalışma için bkz. bk. L. Kapteijns, "The Historiography of the Northern Sudan from 1500 to the Establishment of British Colonial Rule: A Critical Overview", *The International Journal of African Historical Studies*, 22(2), (1989), s. 251-266. Boston University African Studies Center. Makalede özetle 1500-1898 dönemindeki Sudan tarih yazımının geleneksel olarak İslamlaşma ve Araplaşma süreçlerine

Yazar, Sudan tarihine dair çok sayıda kitap bulunmakla birlikte ilk İslam dönemlerine ait çelişkili rivayetleri barındıran kısıtlı sayıda eserin varlığına dikkat çekmektedir.

Sennariye ailesinin ilk vatani başlıklı ilk bölümde bölge halkının dil kullanımı ve farklılıklarına değinmekte, Müslümanların kuzeyde stratejik konumu ve ticaret kervanlarının geçiş güzergâhı, Nil Nehri gibi etmenlerle Etiyopya'dan uzanan bölgeye önem verdiklerini belirtmektedir. Tarihçi Yakubi de Nil Nehri ile denizin birleştiği bölgenin “el-Becce” memleketi diye bilindiğini aktarmaktadır. Burada tek başına hüküm süren münferit sultanlar vardır. Buradaki tek tek bölgelerin, şehirlerin ve kabilelerin isimleri kitapta kısaca verilmektedir.⁶⁷

Yazar bölgeye dair Batılı ve Makrizi gibi Müslüman tarihçilerin rivayetlerini aktarmakta ve sonrasında Habeşistan'ın kuzeybatısına yönelik farklı görüşlerin olduğunu ve Sennar Sultanlığı'nın ve idarecilerinin kökenlerine dair iddialar kapsamında;

*el-Liys güneyinde Beyaz Nil sahillerinde yaşayan Şilluk/Şelluk/Şellek (Shilluk/Shellek) kabilesinden oldukları,⁶⁸

* Darfur ve Bornu, batıdan geldikleri,

* Habeşistan'dan geldikleri

hususlarının dillendirmektedir.

odaklandığı, ancak bu yaklaşımın Sudan'ın sosyal, ekonomik ve kültürel çeşitliliğini tam olarak yansıtmadığı savunulmaktadır. Yazar, bu dönemin tarihini daha kapsayıcı bir şekilde ele almayı; Func Sultanlığı, Darfur Sultanlığı, Osmanlı-Mısır yönetimi ve Mehdi dönemi gibi tarihsel süreçlerde yerel toplulukların sosyal dinamiklerine, ekonomik dönüşümlerine ve halkın sözlü tarihine odaklanmayı önermektedir. Sudan tarihinin, yalnızca dış etkiler değil, aynı zamanda yerel direniş ve uyum süreçleriyle şekillendiğini vurgulamaktadır. Makalede J. Spaulding'in yazılarına atıflar yapılmakta, kapitalizm, Sudanlılaşma kavramları etrafındaki tartışmalara değinmekte ve Sudan tarihi çalışanları dönemlerine göre sınıflandırmakta, bu kapsamda ilk dönem tarihçilerine “evrak fetişizmi” kavramı çerçevesinde eleştiriler yapılmaktadır. Makalede alanla ilgili eserlere çok fazla atıf bulunmaktadır.

⁶⁷ Şatır Basili Abdulcelil. *Mealimu Tarih Sudan Vadi en-Niyl*, Ebu Fadıl Matbaası, Kahire, 1955, s. 21.

⁶⁸ Şilluk ile ilgili kapsamlı çalışmaya imza atan Diedrich Westermann (1875-1956): Prusya doğumlu, Alman misyoner, antropolog, dil bilimci ve ilim adamıdır. Carl Meinhof'un öğrencisi olan ve onun çalışmalarını geliştiren bir Alman Afrikalı diller ve kültürler bilimcisiydi. Westermann, Senegal Nehri'nden doğuya doğru Nil Nehri'nin üst bölgelerine kadar uzanan son derece karmaşık bir dilsel bölgedeki dillere odaklanmıştır. Westermann, ilk olarak Batı Afrika'daki Togo'da bir misyoner olarak çalışmış ve daha sonra Berlin'deki Doğu Dilleri Enstitüsü'nde profesör olmuştur. 1911'de *Die Sudansprachen* (“Sudan Dilleri”) eserini yazmıştır. Bu eser, daha önce “Karışık Zenci” olarak sınıflandırılmış bir dil grubunun genetik birliğini savunmuş ve bu dilleri önceden var olan bir ana dil, “Ur-Sudan”’a dayandırmıştır. Bunu yapmak için sekiz Sudan dilinin yapılarını ve kelime dağarcıklarını (Ewe, Twi, Ga, Yoruba, Efik, Kunama, Nuba ve Dinka) karşılaştırmıştır. Bir sonraki büyük katkısı, *Sprache und Erziehung* (Dil ve Eğitim) adlı eseri olmuştur. Bu eser, *Völkerkunde von Afrika* (1940; “Afrika Etnolojisi”) adlı çalışmanın ikinci bölümüdür. Konumuz bağlamında yazdığı 312 sayfalık *The Shilluk People, Their Language and Folklore* isimli eserinin önsözünde, 1910 yılında Prusya Eğitim Komisyonunun destekleriyle Kuzey Sudan’a yolculuk yaptığını belirtmektedir. Westermann'ın Afrika kültürü üzerine yayımladığı eserler arasında *Der Afrikaner heute und morgen* (1937; “Bugün ve Yarın Afrikalı”) ve *Geschichte Afrikas* (1952; “Afrika Tarihi”) gibi çok sayıda kitabı bulunmaktadır.

Func hakkındaki bu tür rivayetlerin doğruluğunu araştırmak için Sennarı yönetenlerin bir aile mi halk mı olduğu sorusu sorulmaktadır. Mamafih, Sennar Sultanlığı için kullanılan Func veya Funj kelimelerinin kökenine dair Nube ve Şellek/Şilluk dillerindeki Bwon, Fon, Foni, Bunj gibi kullanımlar olduğu bilgisi verilmektedir. Bir de insanların kelimeleri nasıl farklı şekilde telaffuz edip farklı şekilde söylediklerine değinmektedir. Func Sultanlığı, *Beyt el-Sennar* (Sennar'ın evi) şeklinde bilinmekteydi. Diğer bir deyişle Func ve farklı kullanımlarıyla yönetici aile kastedilmekteydi. Zamanla kelimenin anlamı genişleyerek halkı kastedecek manaya gelmiştir. Bu uzun rivayetin hakikatle uyuşmadığını söyleyen yazar eklemektedir. Çünkü 10. asır sonlarında Alve memleketini ziyaret eden Selim Asvani'nin oğlu, Sennariye adası topraklarında Kritna, Kriste, Kerma veya Kaso diye bilinen bir kabilenin burada yaşadığını, el-Anec kabilesinin de olduğunu birlikte zikrederek aktarır. Sennar adasında mezkûr iki kabile vardır.⁶⁹

Sennar ile Şellek arasındaki iddialara yer vererek A.H. Kehane'nin *Ethnology of Egyptian Sudan* eserine atıfla Şellek'in kendisini Sennar'dan ayrı tuttuğuna ve sürekli baskılara maruz kaldıklarını dillendirdiklerini, Sennar'daki İslam devletleriyle savaştıklarını kaydetmektedir.⁷⁰

Benzer şekilde Şellek dilinde Func'a dair ifadelerle değinilmiş, Sennar'daki ilk ailenin sultanı Ammara'nın isminin "Amaro" veya "Amakra" gibi farklı şekillerde söylendiği belirtilmektedir.⁷¹ Sonrasında Func'un aslına/kökenlerine ve Şellek ile irtibatına dair literatürdeki geniş tartışmalar yaşandığını söyleyerek Yahudi seyyah David Reubeni'ye değinmektedir.

Resul Sultan Kalavan 13. asır sonlarında bölgeye gittiğinde Func isminden bahseder. Bunun da 1286'da Habeşistan toprakları içindeki devletleri yıkılan ve ülke dışına sürülen el-Zağvi ailesinin bölgeye gitmesinden sonra olabileceği ihtimalini yazar. Bu Funcular da Fur bölgesindeki ed-Daco ile akrabalık/yakınlık taşımış olabilir. Barth⁷² bunların hicri 10. asırda Darfur'u yönettiğini ve Zeğavilerden farklı olduğunu,

⁶⁹ Şatır Basili Abdulcelil, *age.*, s. 24.

⁷⁰ Şellek/Şilluk ile ilgili ayrıntılı bilgileri havi başka bir eser için bk. E.E. Evans-Pritchard, "The divine kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan", *The Frazer Lecture*, 1948. HAU: Journal of Ethnographic Theory, 1(1), (2011), s. 407-422.

⁷¹ Şatır Basili Abdulcelil, *age.*, s. 27.

⁷² Yazarın Barth dediği kişi Alman seyyah ve ilim adamı Johann Henry/Heinrich Barth'dır.

memleketlerinin Sennar güneyinde Fazugli dağları olabileceğini kaydetmektedir.⁷³ Daco'nun kendilerine Fininga dediklerini söylemektedir. “Bu halde onlar Barth'ın yanlış bir şekilde söylediği Şellek olmalıdırlar” der yazar. Çünkü onlar Eriçi yakınlarında Araplarla savaşmış ve yenmişlerdir. Halkın gitmesinin ardından Func kelimesinin Victorica denizi ve Kongo gibi bölgelerde kullanımının daha da yaygınlaştığına işaret edilmektedir.⁷⁴

Kitapta, “Mali Nil Havzasında Sennar Sultanlığı” başlıklı kısımda 15. yüzyıl sonlarında en güçlü bölgesel lider sıfatıyla Şeyh Abdullab lideri Şeyh Abdullah Cemma ve bazı kabile liderlerinin bir ittifak kurduğu, o zaman diliminde Sultan Umeyre ile de ittifakta rolünü oynadığı, böylelikle ittifakın son şekline büründüğü kaydedilmektedir.⁷⁵

Şeyh Abdullah Cemma'nın Karay köyünden Dongola'nın kuzeyinde Henek köyüne kadar uzanan alandaki kabileler grubunun doğrudan lideri olduğu, Sultan Umeyre'nin meşihatın iç meselelerine veya kendi aralarındaki sorunlara karışmadığı, sembolik lider konumunda bulunduğu, Sultan'ın her bir memleketin veya bölgenin başkentinde kurduğu yerel sultanlık hazinelerine verilen zekât, vergi vb gelirlerden kendi payına düşeni aldığı, bahsekonu yerel hazinelerin sadece merkezî hazinenin, Beytülmalın bir şubesi hükmünde olduğu, yerel sultanların İslam şeriatıyla sınırlandırılmamış özel ihtiyaçları kapsamında yerel hazineden harcama yaptıkları, Sultan'ın savaş halinde Karay'dan yardım talep ettiği hususları kaydedilmektedir.⁷⁶

Sevakin Adası'nın stratejik ticari konumu, çevresindeki ülkeler ve aktörler ile iktisadi bağlamda daimi ittifakların kurulması, El-Alve'nin yıkılması, Arap ve Afrika kökenli göçler, Habeşistan ile savaşlara dair bilgiler de paylaşılmıştır.

O dönem eski dinî akidevi örf ve adetlerden çok etkilenen Mavi Nil mihverindeki Sennar'ın Hristiyan kimliğiyle öne çıktığı, el-Fariz'in 16. yüzyıl başlarında Nube ülkesine giderek dolaştığı, el-Alve'de yaklaşık 160 kilise bulunduğunu, burada Hz. Meryem fotoğraflarının duvarlara asıldığını aktardığı, öte yandan el-Cezire toprağı özelinde bölgede yaşayan insanların Yahudilik, Hristiyanlık veya İslam'dan

⁷³ Zeğaviler özelinde bölgedeki topluluklar ve gelişmelere dair detaylar için bk. İsa Gökgedik. *Sahrâaltı (Bilâdüssûdan) Afrika'da Çad Havzası Sultanlıkları ve Osmanlılar ile Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

⁷⁴ Şatır Basili Abdulcelil, *age.*, s. 24.

⁷⁵ Şatır Basili Abdulcelil, *age.*, s. 70.

⁷⁶ Şatır Basili Abdulcelil, *age.*, s. 71.

uzak yaşadıkları, Hristiyanlığın tebliğ edilmesi gerektiğine dair Batılıların görüşlerini dillendirdikleri kaydedilmektedir.

Jackson kitabında, geç dönemlerde dahi putperestliğin varlığına dikkat çekmekte, Sultan Umeyre'den sonra yaklaşık 1537 yılında iktidara gelen oğlu Abdulkadir'in, Muya ve Sakadi dağındaki yerel halkla savaşmak zorunda kaldığını, zira yerlilerin yağmur yağmasını engellememesi için her yıl ilahlarına genç kızları kurban verdiklerini, yerlilerin eski Mısır putperest uygarlığındaki gelenek ve örflerin çoğunu öyle veya böyle günümüze kadar sürdürdüklerini bu tür geleneklerin ise Sudan topraklarına giren İslami cemaatlerin etkisiyle edildiğini yazmaktadır. Ayrıca yazar, burada dipnot düşerek ilaha yakınlaşmak için çeşitli şekillerde âdetlerin yaşandığını, bunların Etiyopya'dan Darfur ve batıya kadar uzandığını, Braven'in *Esfer fi Efrikiyye* (Afrika'da Seferler) adlı eserinin 303. Sayfasında, dağ sakinlerinin dağ ilahlarına yakınlaşmak için resmî törenle erkek ve kızı keserek kurban verdiklerini yazdığını aktarmaktadır.

Yazar, kendilerine ulaşan *Sennar Sultanlığı Tarihi*'nin ne yazık ki ancak 19. yüzyıl başlarında kaleme alındığını, dolayısıyla ilk döneme ait kurucu sultanlar, iktidar süreleri, sultanlığın hangi temellerde kurulduğu, dâhili ve harici münasebetleri gibi hayati mevzularda bilgilerin nakıslığına dikkat çekmektedir. Bu çerçevede de Sultanlığın doğruya en yakın tarihini yazmak maksadıyla farklı kaynaklar üzerinde zorluklar yaşayarak incelemeler yaptığını belirtmekte ve 19. yüzyılda kaleme alınan ve bazıları yayınlanan el yazmalarına atıfla;

- *Kitab Tabakat, Vad Dayfallah*, Sudan'daki Evliya, Salihin, Ulema ve Şuara kitabı, 1930, Hartum, Neşreden: Es-Seyyid Süleyman Davud Mendil.⁷⁷ (Ved Dayfallah 1727-1809)

- *Tarih Medinet es-Sennar*, Hartum Divanında yetkili Kâtip eş-Şune diye bilinen Ahmed el-Hac Ebu Ali'nin toplayıp yazdığı eser, 1835 yılına kadarki olayları anlatmaktadır.

⁷⁷ Muhammed Dayfallah bin Muhammed el-Ce'la el-Fadli'ye dair *Wad Dayf Allah as a Historian: an analytical, literary and linguistic study of Kitab Al-Tabakat* isimli 1992'de Teksas Üniversitesi'nde sunulan doktora tezinin 6. bölümünü içeren ve esere yönelik ilmi bazı eleştirilerin de dile getirildiği makale için bk. Bushra Hamad, "History and Biography", *Arabica*, 45, no. 2, (1998), s. 215–32.

Eserde ayrıca 1530'lu yıllara ait detaylar, Kızıldeniz ve Fars körfezi hâkimiyeti için Türkler ile Portekizler arasındaki savaştan, Habeşistan ilerlemesinden bahsedilmektedir.

- **Naum Şukayr, *Tarih Es-Sudan***

Bilgiler: 1863 yılı ortalarında Lübnan Beyrut'ta doğan Naum, yirmili yaşına girmeden Mısır'a gider ve orada hükümette kâtiplik yapar. Bir müddet sonra Mısır askerî istihbaratına katılarak burada tarih bölümünde çalışır, ardından da başkanlığını yapar ve 1922'de de vefat eder.

İstihbaratta görev aldığı zaman zarfında görevi icabı Sudan'daki gelişmelere dair yapılan çalışmalar, hazırlanan raporlar çerçevesinde ülkeyi yakından takip eder. Mısır'dan Sudan'a giden subay veya askerlerden, tüccarlardan, memurlardan gelen haberleri yakından bilir, gelişmelerden haberdardır ve sahayı dikkatlice okumaktadır.

Dönemin yönetim kademelerinde Zübeyir Paşa, Abdulkadir Hilmi ve İbrahim Fevzi Paşa gibi önemli isimler vardır. Omdurma'nın düşmesinden sonra Mehdi Hareketi'nin verdiği emirler, farklı alanlarda yaptığı çeşitli beyanlar ve gelişmeleri de dikkate alarak Sudan'a dair eski tarihlere giden rivayetleri Naum Şukayr Bey okumuştur.

Sudan'ın yakın ve kadim tarihini bilmesi, tarihî sürecin bir parçası olması hasebiyle Şeyh Tayyip'in Naum'u bir kitap yazmaya cesaretlendirmesi neticesinde ortaya *Sudan Tarihi* kitabı çıkmıştır. Elbette yazar tarihi hadiseler yaşanırken doğrudan tarihin bir parçası olmuştur. Örneğin dönemin İngiliz Generali Gordon'un kurtarılması hadisesinde bizzat kendisi de olaylara iştirak etmiştir. Dolayısıyla bizatihi olayların içinde yer alması hasebiyle ve konumu itibarıyla son derece geniş ve doğrudan bilgilere sahiptir. Eserinde, Sudan coğrafyasında El Celil Seferi tarihine dair bilgiler bulunmaktadır.

489 sayfalık eserde El-Becce/Beyce şehrinin tarihi, sonrasında Beyaz Nil ile Mavi Nil arasındaki coğrafyada yer alan Sennar Memleketi tarihine değinilmektedir. Hristiyanlığın bölgede güçlenmesi, yaşanan savaşlar ve 1505 tarihinde Sennar memleketinin kuruluşuna yer verilmektedir. Bölge genellikle siyahilerin yaşadığı bir yerdir.

Eserde 1505-1821 yılları arasında Func Devleti'ne sultanlık yapan isimler yer almaktadır. Bunlar;

1689-1721 / Sultan Badi El-Ahmer: Şeyh Erdab'ın desteklediği halk isyanları yaşanmıştır, hatta isyancıların sayısı Sultan'a bağlı askerlerin sayısını geçmiştir.

1715-1718 / Sultan III. Enes: Fuhuş, kumar ve toplumsal ahlaksızlık artmış, ayaklanmalar başlamıştır. Baskılar nedeniyle can güvenliğinin temin edilip makamı terk etmesi söz konusudur. Böylelikle çok uzun süren bir dönem sona ermiştir.

1718-1724 / Sultan Babek: Son derece adil biridir.

1724-1762 / Sultan Badi Ebu Şelluh: Habeşistan'da yaptığı savaşlardaki şöhretiyle tanınıp bilinmektedir.

1762-1769 / Sultan Nasır: 7 sene hüküm sürmüş, bir isyan neticesinde evinde öldürülmüştür.

1769-1778 / Sultan İsmail: Adil birisidir, fakirlere ve fukahaya iyi davranmıştır.

1778-1789 / Sultan II. Adlan: Tüm muhaliflerini ezmiş geçmiştir.

1789 / Sultan Evkel: Birkaç aylık iktidarının ardından tahtı bırakıp kaçmıştır.

1789 / Sultan Tabel: Çıkan çatışmada ölmüştür.

1789 / Sultan V. Badi: Çatışmada ölmüştür.⁷⁸

- *Es-Sudan ve Efrikiyye fi Müdevvenat Rehhalet el-Şark ve el-Garb (Doğu ve Batı Seyyahlarının Eserlerinde Sudan ve Afrika)*

Bilgiler: 724 sayfalık kitap 11-12 Şubat 2006 tarihlerinde Hartum'da düzenlenen "Arap ve Müslüman Seyyahlar: Kendini ve Diğerini Keşfetmek" başlıklı sempozyumun önemli çalışmalarını içermektedir. Bu sempozyum, Fas (2003) ve Cezayir (2005) sempozyumlarının ardından yapılan üçüncü etkinliktir. Kitap, Sudan'ın coğrafyasını ve tarihî yolculukları özellikle Arap ve Müslüman seyyahların eserleri aracılığıyla ele alır. Seyyahlar Sudan'a yapılan ticaret, bilim, hac ve keşif yolculuklarını detaylandırır. Sempozyumun amacı, Arap ve Batı kültürleri arasında bilgi köprüleri kurarak, eski ve yeni seyahat edebiyatını analiz etmektir.

Kitap beş ana bölümden oluşmaktadır:

1. Sudan Arap ve Müslüman Seyyahlarının Eserlerinde: Sudan'ın tarihî coğrafyası, şehirler ve eski Arap gezginlerinin yazılarındaki yeri incelenmekte, ayrıca hac yolculukları ve bilimsel keşiflerin etkisi üzerine çalışmalar yer almaktadır.

⁷⁸ Naum Shoucair (Naum Şukayr), *Tarih Es-Sudan*. Tahkik ve Takdim Muhammet İbrahim Ebu Sellum. Beyrut: Darul Ciyl, 1981, s. 107-114.

2. **Kuzey Afrika Seyyahlarının Sudan ve Afrika'ya Etkisi:** Faslı ve Sahra altı Afrika arasındaki kültürel etkileşimler, özellikle Sudan'a giden yollar ve tasavvufi etkiler ele alınmaktadır.

3. **Nil Nehri ve Keşifleri:** Nil Nehri'nin coğrafyada nasıl tanımlandığı ve ilk kez beyaz Nil'in kaynaklarını keşfetmeye yönelik yapılan seferler incelenmektedir.

4. **Doğu ve Batı Perspektiflerinden Sudan:** Doğu ve Batı kültürlerinin Sudan hakkındaki bakış açıları karşılaştırılmaktadır. Ayrıca, Çinli Müslüman Amiral ve kâşif Zheng He'nin Afrika'ya yaptığı deniz yolculukları da ele alınmaktadır.

5. **Etnografik ve Kültürel Özellikler:** Seyyahların yazılarında Sudan'ın etnik, kültürel ve coğrafi çeşitliliği tartışılmaktadır. Ayrıca, bazı önemli Arap seyyahlarının seyahatleri ve bunların kültürel etkileri de incelenmektedir.

Kitap, Sudan'ın tarihsel, kültürel ve coğrafi önemini vurgulayan kültürel ve ticari kavşak olduğunu, Arap dünyası ile Afrika arasındaki kültürel alışverişteki rolünü ortaya koymaktadır. Sudan, Batı ve Doğu arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik bir alan olarak hem tarihsel hem de kültürel bir köprü işlevi görmektedir. Özellikle birinci bölümde Sudan, Arap ve Müslüman Coğrafyacıların Seyahat Yazılarında araştırma yazıları, coğrafi eserlerde yer alan üçüncü ve dördüncü hicri yüzyıllar boyunca Nubyeliler ve Becca halkıyla ilgili haberlere odaklanmaktadır. Müslüman seyyahların şehirleri tanııtma yöntemleri, Sudan coğrafyası ve Sudan şehirleri bağlamında Arap ve Müslüman coğrafyacıların ve seyyahların yazılarında ele alınmaktadır. Bu çerçevede, tarihsel olayların anlatımı, Func Sultanlığı'nın İslamlaşmasıyla ilgili seyahat hikâyelerini de içermektedir.

Kaynakça kısmında tezimizin tarih aralığında öne çıkan seyyahların eserlerine atıflar bulunmaktadır.

- Salih Dırrar, *Tarih es-Sudan el-Hadise (Modern Sudan Tarihi)*

Bilgiler: 325 sayfalık eserin giriş kısmında yazar, Sudan konusunu çalışan araştırmacıların ülkenin beş bin asırlık geçmişine, sosyal ve siyasi durumuna bakarken Mısır medeniyetine dair tartışmaları da mecburen dikkate alması gerektiğini kaydetmektedir. Zira o dönem okuma yazma noktasında dahi sıkıntı çeken Sudan coğrafyası, her açıdan ilerlemiş Mısır medeniyetinin gölgesi altında kalmıştır.

Dolayısıyla Sudan'ın muhakkak surette Mısır ile birlikte ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Mısır'ın M.Ö. 2750 yılından itibaren Nubye üzerinden Sudan'a ilerlediği, bu tarihten itibaren Sudan siyasi tarihinin Mısır ile birlikte anıldığını belirtmektedir. 1500-1705 yılları arasında Func Sultanlığı'na dair genel bilgilere değinilmekte, Fransız misyon şefinin öldürülmesi, Habeşistan ile savaşlar gibi öne çıkan hususlara dair genel bilgiler paylaşılmaktadır.⁷⁹ Sonrasında 1821 ile birlikte başlayan Mısır ve İngiliz hâkimiyeti dönemi ele alınmaktadır. Kaynakça kısmında Arapça ve İngilizce yaklaşık 50 eser bulunmaktadır.

- Mekki Şubeyke, *Es-Sudan abr el-Kurun (Tarih Boyunca Sudan)*

Bilgiler: Sudan Üniversitesi tarih profesörü olan anılanın kaleme aldığı 567 sayfalık eser 1964 yılında kaleme alınmıştır. Birinci bölüm, kadim ve Hristiyan Sudan'a ayrılmış olup bilgiler İngilizce A.J. Arkell'in eserine dayanmaktadır. Kitabın Arap ve İslam bölümü ise Dr. Mustafa Muhammed Mesad'ın *Ortaçağlarda İslam ve Nube* isimli eserine dayanmaktadır. Func Sultanlığı'na dair kaynakların sınırlı olduğunu belirten yazar, bu döneme dair öne çıkan ve birçok eserde referans yapılan Yahudi seyyah David Reubeni'nin kitabına yönelik eleştiriler yöneltmektedir. D. Reubeni'nin yazdıklarının şüpheli, önyargılı, taraflı ve tartışmalı olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca ismini verdiği kişilerin ve yerlerin belirlenmesinin, tespit edilmesinin de zorluğuna vurgu yapmaktadır.

Func Sultanlığının kökenlerine, kuruluş dönemine dair işin aslını öğrenmede ve araştırmacıların kaynaklara ulaşmakta zorlandığını itiraf etmektedir. Bu konuda iki başvuru eseri ve temel kaynak olduğunu kaydetmektedir. Bunlardan ilki; Func Sultanlığı son dönemi ve Türk iktidarının ilk döneminde yaşayan Şeyh Ahmed Kâtip eş-Şevne/Şune'nin eseridir. Hartum'da yaşayan ve eserine *eş-Şevne* ismi koyan yazar, kuruluşundan itibaren Func Sultanlığı'na dair sultanlar ve gelişmeleri detaylarıyla ele almıştır. İkinci eser ise 1521'de Sevakın Adası'ndan başlayarak Doğu Sudan'ı gezen Yahudi seyyah David Reubeni'dir. Func Sultanlığı'nın ortaya çıkışı esnasında savaşan kabilelere dair gözlemlerini ve detayları paylaşmıştır. Yazar da Reubeni'nin yazdıklarının Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethi ve o dönemdeki gelişmelere, Mısır tarih kitaplarına bakıldığında tarihi gerçeklerle örtüştüğünü belirtmektedir.

⁷⁹ Salih Dırar, *Tarih es-Sudan el-Hadise (Modern Sudan Tarihi)*, Beyrut: Dar Mektebetul Hayat, 1963, s. 11.

Eserde Osmanlı nüfuzunun kuzey yönünden es-Sukut ve el-Mahas, el-Caverya ve el-Func bölgelerine yayıldığı, Osmanlı'nın halifeliği almasının bölgede yeni palazlanan sultanlık yöneticilerini rahatsız ettiği belirtilmektedir.

Func Sultanlarının kökenlerine dair rivayetlere, Func Sultanlarının isimleri ve hâkimiyet dönemlerine ait gelişmelere eserde geniş yer verilmektedir. O dönemin en önemli gelişmelerinden Fransız misyoner heyet liderinin öldürülmesine de değinilmektedir.⁸⁰

Fransa'nın, Bonsiyye ve Theodoro Krump başta olmak üzere misyonerlik faaliyetlerinin artması neticesinde ticari ilişkilerini&işbirliğini geliştirmek için Habeşistan'a yoğunlaştığı, bu bağlamda aktarım noktası ve stratejik konumu hasebiyle Sevakin Adası ile mücavirinin kontrolünün gerekliliğine inandığı kaydedilmektedir. Fransızlar, Habeşistan'ın askeri kapasitesini artırma hususunda inanılmaz ölçüde askeri malzeme ve uzman&eğitim desteği vermiştir.

(Habeş Hristiyanlarının dini olarak Mısır Yakubi Kilisesi'ne bağlılıklarına atıfla) Mısır Kıpti Kilisesi ise Habeşistan'ın Katolikliğe geçişinden rahatsızlık duymaktadır. Sennar emirlerine Fransız-Habeş ittifakının tehlikelerini haber vermiştir. Sennar Emiri de bölgeden geçen Fransız temsilcilerine Sevakin adası özelinde kendilerine Türklere yönelik tehditlerden haberdar oldukları, bu konuda Mısırlı makamlardan kendilerine bilgi intikal ettiğini söylemiştir. Fransız misyoner Du Roule, eserinde Sultan'ın kendisine bunu söylediğini yazmıştır. Neticede Du Roule'nin bölgeden geçişine izin verilmemiş, anılan beraberindeki hediye dolu sandıklara el konularak öldürülmüştür.⁸¹

- Muhammed Salah Muhyiddin, *Meşihat el-Abdullab ve Eserüha fî Hayat es-Sudan es-Siyasiyye*

Bilgiler: Tezimizin tarih aralığında isminden en çok bahsedilen Func Sultanlığı'nın kurucu unsuru olan Abdullab ailesine dair en kapsamlı bilgileri havi eserdir. Enteresan bir şekilde Batılı seyyahlar ve kaynaklara işaret edilirken literatürde bu esere çok az değinilmiştir. Oysa Abdullab ailesi, Func Sultanlığı, Sudan'ın

⁸⁰ Sudan dâhil Afrika kıtasında Fransızların öncülüğündeki Afrika Misyonerleri Cemiyeti'nin faaliyetleri ve Hristiyanlaştırmanın boyutlarına dair detaylı bilgiler için bk. Ahmet Kavas, "Afrika Misyonerleri Cemiyeti: Beyaz Babalar (Peres. Blancs)", *Milel ve Nihal*, 1 (2), (2004), s. 9-39.

⁸¹ François Janus Le Noir Du Roule (1665-1705): 1665'te Châlus (Haute-Vienne) doğmuş ve 10 Kasım 1705'te Sennar'da öldürülen Fransız misyoner, kâşiftir. 1701'de Trablus'ta başkonsolos, XIV Louis'in elçisi ve Dimyat'ta başkonsolos olan Du Roule, Yasous ile görüşmek ve Habeşistan ile diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Mayıs 1705'te bölgeye ulaşan Du Roule ve Augustin Lippi de dâhil olmak üzere heyetin hepsi öldürülmüştür. Jules Verne, *Balonla Beş Hafta* adlı romanının ilk bölümünde Du Roule'u Afrika'yı keşfeden kâşifler arasında anmaktadır.

İslamlaşması ve devletleşme sürecinin anlaşılmayacağı aşikârdır. Yazar da yaklaşık 470 sayfalık Abdullab ailesini müstakilen ele aldığı eserinde bu hususa dikkat çekmektedir. Asırlardır bölgede hüküm süren Hristiyan krallıkları yıkarak bölgenin İslamlaşmasında ve Func Devleti'nin kurulmasında mihver rol üstlenen ailenin önemine, idare sistemine detaylarıyla değinmektedir. Batılı tarihçilerin bölgeyi bilmediklerini, Abdullab Devleti çöküp 1820 sonrası Mısır iktidarı bölgeye geldikten sonra konuyu öğrendiklerini, modern dönemlerde Müslüman-Arap tarihçilerin de benzer şekilde mezkûr devleti-aileyi fazla tanımadıklarını kaydetmektedir.

Eserin yazımında titiz davranan yazar, Müslüman tarihçilerden İbni Abdullhakem, Belazuri, el-Mesudi, el-Kindi, el-Nuveyri, İbni Haldun, el-Makrizi gibi âlimlerin eserlerine değinmektedir. Abdullab Devleti'nin en büyük kaynağının ise Abdullab Sultanlarından birisi olan İbnul Erbab el-Hasan bin Şavir bin Acib bin Acib es-Salis'in kaleme aldığı *Vadihul Beyan fi Muluk el-Arab fis-Sudan* ve *Muluk el-Abdullab min eş-Şeyh Acib ila Tarihihi* isimli el yazması eser olduğu kaydedilmektedir.

- Yusuf Fadl Hasan, *Mukaddima fi tarih el-Memalik el-İslamiyye fi es-Sudan el-Şarki: 1450-1821*

Bilgiler: 2012 itibariyle beş baskı yapan 165 sayfalık eserde yazar, Func Sultanlığı'na dair ilk rivayetlerin yer aldığı Ahmet Kâtip eş-Şevke'nin kitabında, Alve memleketinde meskûn el-Anec kabilesi ile Arapların savaştığına, bölgenin idaresinde Abdullab ailesinin öne çıktığına değindiğini; ama 16. yüzyıl başlarında Erbeci/Erbici'de Func tarafından yenilgiye uğratıldıklarını yazmadığını eleştirel şekilde dile getirmektedir.⁸²

Öte yandan Abdullab'a ilk dikkat çeken Batılı yazarın ise 1772'de Sennar'ı ziyaret eden İskoç seyyah James Bruce olduğunu, anılanın iddialarını Func Sultanlığı saray eşrafından Ahmet Seyyid el-Kavm'e dayandırdığı belirtilmektedir. J. Bruce eserinde; Sennar memleketi emirinin Bud Acib künyeli olduğunu ve Kureyş Kabilesi'ne dayandığını söylemektedir. Aynı zamanda Arapların tamamının reisi olan Bud Acib'in, iktidarını ve nüfuzunu sürdürecekt kadar vergi aldığı, hâkimiyeti alanındaki bölgelerde güvenliği sağladığı, kanunları uyguladığı, emirlerini ve işlerini yürütecek yeterlikte süvarilerinden müteşekkil büyük bir ordusu bulunduğu, sınırlarının Mısır ile

⁸² Hicri 910-1236, Miladi 1505-1821 tarihleri arasında Abdullab'ın tarihsel kökenleri ve Sudan siyaseti hayatındaki tesirlerine dair ilave okumalar için bk. Muhyiddin Salah, *Meşihat el-Abdullab*, Hartum: ed-Darus Sudaniyye, 1972.

Habeşistan'a kadar uzandığı, 1600'a kadar bahse konu bu durumun devam ettiği bilgilerini paylaşmaktadır.

Eserde yazar, Nube ülkesi ve Alve memleketine dair rivayetleri ele almakta ve karşılaştırmaktadır. Bölgeye dair en eski bilgileri havi eserlerin Ahmed bin El-Hac Ebu-Ali'nin (1784-1885) *Sennar Melikleri Tarihi* veya *Mahtutat Katib el-Şune* (el-Şenve El Yazmaları) isimli eseri olduğunu, sonrasında önde gelen yazarların Abdulkadir İbn ez-Zeyn, Ahmed El-Hac Muhammed Cangal (1826-1882), Şeyh İbrahim bin Abduddafi (1800-1882) ve Şeyh Emir ed-Darir (1810-1885) olduğunu kaydetmektedir.

Birçok eserde kendisine atıf yapılan *el-Şune El Yazması*'nın Kahire'de ortaya çıkarıldığı, burada Sennar bölgesiyle ilgili efsaneler ve hikâyelere yer verildiği, Func'un ilk kralı Ammara Donkas (Amara Dungas/Dunkus)'ın Sennar'a saldırısı, sonrasında Abdullah el-Kanirati el-Kasimi ile Ebu Acib el-Kafute ile savaşması gibi detaylar bulunmaktadır.

Kitap, Kahire ve Londra müzelerindeki eserlere atıfla, muhtelif rivayetleri karşılaştırarak ciddiyetle kaleme alınmıştır. Yine Nube ile El-Anac kelimelerinin aslında aynı yeri tanımladığı, bunu bilmeyen bazı yazarların yanlış yorumlarla eserler kaleme aldıklarını kaydetmektedir. Arapça kaynaklarda Nube'nin özel, el-Anac'ın ise genel anlamda kullanıldığı, dikkatli araştırma ve halk dilindeki kullanıma bakıldığında Nube'nin bölgedeki tüm sakinleri tanımlarken el-Enc/el-Anac'ın ise genel olarak Alve halkını, özelde ise Suba meliklerini kastettiğini yazmaktadır.

Sudan'la ilgili birçok eserde atıfta bulunulan temel kaynakları iyice inceleyen yazar, Func Sultanlığı'na dair kapsamlı bilgileri, aldığı kaynaklara işaretle eserinde belirtmiştir.

“Şelkavi'nin Aslı” başlıklı bölümde, Func Sultanlığı'nın eş-Şellek ile ilişkilendirme tartışmalarında değinmektedir. Bunu ilk defa 1772'de Sennar'ı ziyaret eden James Bruce'un Func Sarayı'nda idari işler sorumlusu Ahmed Seyyid el-Kavm'a dayandırarak dillendirdiğini, sonraki tezlerin ise buna dayandırıldığını belirtmektedir. Oysa J. Bruce görüp işittiklerini ve duyduklarını Sennar'dan döndükten 12 yıl sonra yazmıştır. Eserin detaylara dikkat etmemesi ve biraz üstünkörü yazılması nedeniyle sert eleştirilere maruz kaldığı, bununla birlikte iddiaların o dönem Func topraklarında güçlü

ve yaygın bir rivayet olarak dillendirildiği kaydedilmektedir.⁸³ Bölüm sonunda yazar, gayet net açıklamalar ve kaynakça eklemiştir.

Benzer şekilde dördüncü bölümde, Fur Sultanlığı gayet detaylı bir şekilde, o dönemi yazan A.J. Arkell'in eserindeki eksiklikle de dikkat çekilerek yazılmıştır. Fur'un aslına dair etimolojik tartışmalara, kökenlerine dair bilgilerin çoğunlukla sözlü rivayetlerin toplanmasıyla oluştuğunu, bu rivayetleri toplayanların ise J. Dr. Breuvery (1793-1796), Muhammed bin Amr et-Tunis (1803-1811), Veddi Kadilfan, Gustav Nachtigal, Rudolf Von Slatin Paşa ve 1902'de vefat eden Sultan İbrahim Cami imamı Şeyh İbrahim'den bilgileri derleyen Naum Şukayr olduğunu yazmaktadır. McMichael ile A.J. Arkell ise mezkûr rivayetlere dayalı olarak kitaplarını telif etmiştir.

Fur Sultanlığın kuruluş tarihine dair yazarların çeşitli iddialarına değinilmiştir. A.J. Arkell gibi bazı yazarların kuruluşu çok erken başlattığı, Tunusi ve J.D. Breuvery'in ise daha geç başlattığı belirtilmektedir. Dolayısıyla 1640-1660 yılları arasında hüküm süren Sultan Süleyman Solong dönemi, Fur Sultanlığı kuruluşu şeklinde genel kabul görmektedir.

Darfur'u 1750'li yıllardan itibaren yöneten El-Kira sülalesi 1874 Manavaşi savaşında Zübeyr Paşa eliyle yenilir. Buna rağmen bölgede Mısır-Türk hâkimiyetine karşı mücadeleler sürer. 1899'da Sultan Ali Dinar yeniden bölgeyi ele geçirir. 1916 İngiliz-Mısır Yönetimi, İngiliz eliyle bölge işgaline kadar bağımsızlığını korur.⁸⁴

Kitabın ilerleyen bölümlerinde 1700'lü yıllarda Fur Sultanlığı'nın gerçekleştirdiği savaşlara ve gelişmelere, gücün zirvesine ulaşılan Sultan Abdurrahman Reşid dönemine dair bilgiler paylaşılmıştır.⁸⁵

O dönem Darfur merkezli üç önemli ticaret yolu bulunduğuna, bunlardan ilkinin çöl üzerinden kadim ticaret yolu, birisini Darfur'u Tunus ve Trablus'a bağlayan 18.

⁸³ Hasan Yusuf Fadl, *Mukaddima fi Tarih el-Memalik el-İslamiyye fi Es-Sudan el-Şarki: 1450-1821*, Hartum: SuadTek Ltd., 2012. s. 62

⁸⁴ Ali Dinar ve Osmanlı ilişkilerine dair bk. İlhan Zengin, "Ali Dinar Dönemi (1898-1916) Osmanlı-Darfur İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33, (Aralık 2018), s. 593-624. "Sudan'ın batısındaki Faşir şehrindeki Ali Dinar'ın evi TİKA koordinatörlüğünde hazırlanan proje ile restore edilerek müzeye dönüştürülmüş, mescidi ise onarılarak ibadete açılmıştır. Doğu'da Kızıldeniz kıyısındaki Osmanlı liman şehri Sevakin'deki Şafi ve Hanefi camileri ile Gümrük Binası onarımları devam etmektedir." İlhan Zengin, *agt.*, s. 119.

⁸⁵ Bu bağlamda bölgedeki en etkin İslam devletlerinden biri olarak öne çıkan Fur Sultanlığı'nın askeri tarihine dair kapsamlı bilgileri havi makale için bk. Nadir A. Nasidi, "A Black Power in the Blue Nile: A Military History of the Funj Sultanate of Sinnar 1503-1821", *The Journal of Zaria Historical Research (ZAHIR)*, Vol. 5, No 2, ABU, Zaria, Nigeria.

yüzyılın ikinci yarısında ihtiyaçlarını ortaya çıkmasıyla silah sevkiyatı da yapılan kervan ticaret yolu olduğuna değinilmektedir.⁸⁶

Beşinci bölümde Kordofan'daki Melikler, Takali Memleketi,⁸⁷ Func Sultanlığı ile uzun süren savaşlar yapan el-Musabbeat/Musabbat Sultanlığı, 1772-1786 tarihleri gibi uzun dönem başarılar sağlayan Sultan Haşim iktidarının geniş bölgeler ele geçirdiği, köleler aldığı, bununla birlikte el-Musabbeat Sultanlığı'nın bir yönetim geleneği, bir idari yapı, siyasi sistem ya da Sultanlık Sarayı oluşturulmadan daha çok ona inanan insanların aklında fikir veya temenni olarak kaldığını ve bu umudun da söndüğünü kaydetmektedir.⁸⁸

Yedinci bölümde İslam'ın doğu Sudan'da yayılması çerçevesinde burada 200 önemli âlimin ismini derleyen kitaba atıfla geniş açıklamalar, dipnotlar, kaynakçalarla eser bitirilmektedir.

- Muhammed İbrahim Bekir, *Medhal lit-Tarih es-Sudan el-Kadim*

Bilgiler: 136 sayfalık eser,, bir nevi literatür incelemesi yapan kitap hüviyetindedir. 750-653 miladi yıllarını inceleyen yazar kitabın başlangıcındaki 20 sayfasında ilk araştırmacılar başlığıyla Sudan konusunda eser kaleme alan ve öne çıkan isimlere yer vermiştir. İlk çağdaş seyyah olan 1772'de el-Atire Nehri, Mavi Nil ve Ana Nil Nehrinin çevrelediği kadim yerleri dolaşan ve Cezire sınırını bitiren İskoç seyyah James Bruce'a değinmiştir. Anılanın, 1790 tarihli *Travels to Discover the source of the Nile* isimli eserine atıfta bulunmuştur.

İkinci ismin John Lewis Burckhardt⁸⁹ olduğuna değinerek kısaca tarihinden ve eserinden bahsetmektedir. Sonrasında Frederic Cailiaud'un doğumu, seyahat tarihi ve genişçe gezdiği yerleri örnek vermiştir.

1833'te bölgeyi gezip 1835'te *Travels in Ethiopia above the Cataract* isimli eserini kaleme alan G.A. Hoskins, sonrasında Sennar'a gelen ve Sennar dışında Kordofan ve Hartum'a giden İtalyan tabip Ferlini'den bahsetmektedir.

⁸⁶ Hasan Yusuf Fadl, *age.*, s. 104.

⁸⁷ Sennar ile Darfur Sultanlıkları arasındaki savaşı fırsat bilerek 18. ve 19. yüzyıllarda gücünü artıran Takali Memleketi özelinde Nil Nehri'nde ve Afrika'daki devlet yapılanmaları ile ilgili Antropolojik verileri havi detaylar için bk. Janet J. Ewald, *Soldiers, Traders, and Slaves: State Formation and Economic Transformation in the Greater Nile Valley, 1700–1885*, Madison: University of Wisconsin Press, 1990.

⁸⁸ Yusuf Fadl Hasan. *age.*, s. 129.

⁸⁹ *Travels in Nubia* isimli eseri kaleme alan seyyah John Lewis veya Jean Louis diye bilinen şahsa dair biyografik bilgiler için bk. Cengiz Kallek, "Johann Ludwig Burckhardt," *DİA*, C. 6, (1992), 420-421.

Richard Lepsius ve eserine değinilmekte, British Museum tarafından 1897 yılında Sömürge yetkilisi Kitchener heyetiyle birlikte piramitler ve tarihî mekân kazılarında bulunan E.A. Wallis'ten anılanın Sudan'daki tüm kazılara iştirak etmesinden, Hartum Müzesi için toplanacak tüm eserlere katılmasından bahsedilmektedir. Sudan'ı dolaşan seyyahların kitaplarına değinmekte, kadim Mısır ile Sudan ilişkilerine yer vermektedir. Kitabın tamamı boyunca sürekli yazarlara ve eserlere atıflar yapılmaktadır.

- **Muhammed İbrahim Ebu Selim, *Buhus fit-Tarih es-Sudan***

Bilgiler: 191 sayfalık eserde, Func Sultanlığı'nda İslam hukukunun uygulandığına, İslam'ın yayılmasında önemli roller üstlendiğine, bu bağlamda Evlad Cabir Okulu gibi kendi ismiyle anılan ciddi eğitim müesseselerin kurulup geniş bir alanda hoca-talebe yetiştirildiğine, kendilerine Cenab-ı Allah'ın mülk sahibi olduğuna işaretle Sultanların toprak üzerinde mülkiyet&tasarruf hakkı bulunduğuna değinilmektedir.⁹⁰ Fur Sultanlığı'nda "el-Hakura/Hevakir" sisteminin uygulandığı kaydedilmektedir.

Âlimlerin İslam'ın yayılmasındaki role dair Darfur ve Nube bölgeleri özelinde detaylarıyla eğitim faaliyetlerine yer verilmektedir. Bu kapsamda Evlad Cabir Okulunun 1552'den 1614'e kadar eğitim hayatını sürdürdüğünü, Dar eş-Şayıkiyye Kasımcer yakınında Tunc Adası'nın ana eğitim üssüne dönüştürüldüğünü, okulun tüm dış etkilerden uzak bir şekilde sadece eğitime odaklanarak bir müderris nesli yetiştirdiğine dikkat çekmektedir.

Fur Sultanlığı'nın Func Sultanlığından daha merkezî bir güç olduğunu kaydeden yazar Fur dönemini detaylı şekilde incelemiştir. Sultanlığın resmî Arapça vesikalarına dair çalışmalara değinilmektedir. Şöyle ki; evrakların üç ana kısma ayrıldığı, giriş gövde ve son kısım gibi üç bölümden oluştuğu kaydedilmektedir. Tüm vesikalarda zorunlu bir şekilde ilk etapta giriş kısmında şekli çerçeveye riayet edildiği, sonuç kısmının da giriş gibi zorunlu olduğu, vesikanın özü olmasa da giriş-sonucunun gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

90 Hevakir sistemi Dar Fur coğrafyasında Sultan'ın, halkına dağıttığı toprak sistemine verilen isimdir. Hakura hakkında bk. George Michael La Rue, *The hakura system: Land and social stratification in the social and economic history of the Sultanate of Dar Fur (Sudan), ca. 1785-1875*, (Volumes I and II). Boston University, 1989.

Vesikaların tamamının girişinde Besmele, Hamdele, Salvele ve duayla başlandığı, her Sultan veya Vezirin kendi üslubunu vesikaya yansıttığı, 1820 sonrası Sudan'da hâkimiyeti eline geçiren Mehdi iktidarının da tüm yazışmalarında muayyen bir dua yazdığı kaydedilmektedir. Anılanın yazışmalarının Sennar Sultanlarının uzun süredir yazdığı dualara benzer bir tarz sürdürdüğü belirtilmektedir.

Fur Sultanlığı'ndaki gibi giriş ve bitişte evraklarda dinî duaların yer aldığı ifade edilmektedir.⁹¹ Duaların sonunda Sultan, Vezir veya yöneticilerin bazen mühürlerinin bulunduğu, bazen duaların sonunda yorumlar yapıldığı kaydedilmektedir. Vesikaların güvenliğinin tesisi bağlamında yazı usul şekilleri ile müdahaleler yapılması, mührün vurulma yeri ve şekli gibi detaylara yer verilmiştir.

Mezkûr evraklara bakıldığında içindeki döneme dair toprak, toprak mülkiyeti, eğitim, mülk sahibinin başkasına toprağı nakletmesi, mülk sahibi ile yönetici arasındaki tartışmalar, idareci ile reaya ilişkilerinin bağlamının anlaşılması, ilişkilere nasıl bakılacağı gibi çok sayıda açıklamaların yer aldığına vurgu yapılmaktadır. Ve bu vesikaların tetkiki neticesinde ayrıca toprak dışında mahkemeler, iktidar ve uygulamalara dair de zengin içeriklerin varlığına değinilmektedir.⁹²

- **İbrahim Fevzi Paşa, *Es-Sudan beyne yedey Gordon ve Kitchener***

Bilgiler: Girişinde geniş bir fihristle başlatılan 800 sayfalık eser Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi'ye hediye edilmiştir. Kitap daha çok Naum Şukayr Bey'in *Sudan Tarihi* isimli Arapça eserindeki Func Sultanlarına, hükümranlıklar dönemlerine dair bilgilere dayanmaktadır. Kitabın beşinci bölümü Fur Memleketi ve Fur Sultanları hakkındadır. Sultan I. Süleyman'ın 1445-1576 yılları arasındaki 31 yıllık saltanatının ardından 1715 yılına kadar hüküm süren 16 Sultanın isminden ve kısaca zamanlarından bahsetmektedir. Ardından gelen Sultanların dönemi ise daha geniş şekilde incelenmiştir.

1787-1801 tarihlerinde Sultan Abdurrahman İhve döneminde Fur Sultanlığı'nın şöhret kazandığı, yayıldığı ve güçlendiği, İslam ilim ve irfan geleneğinin kökleştiği belirtilmektedir. Ayrıca anılanın Fransız Napolyon Bonapart ile gerçekleştirdiği diplomatik yazışmalara yer verilmiştir.⁹³

91 Muhammed İbrahim Ebu Selim, *Buhus fit-Tarih es-Sudan*, Darul Ciyl, Beyrut, 1992, s. 71.

92 M. İbrahim Ebu Selim, *age.*, s.76

93 Sultan Abdurrahman'ın Osmanlı Sultanı III. Selim'e ve Fransız General Napolyon'a gönderdiği mektupların orijinal nüshaları ve İngilizce-Arapça tercümelerini de havi detaylı makale için bk. A.C.S. Peacecook, "An Embassy from the Sultan of Darfur to the Sublime Porte in 1791", *Islamic Africa*, Vol. 12, (2021), s. 55-91. Makale Scopus'ta 48 atıf almıştır.

Sultan Muhammed Fadl ise 1830'a kadar hüküm sürmüştür, anılanın dönemine ait geniş malumat mevcuttur. Türk Seyyahlar başlıklı ek kısmında Osmanlı/Türk askerlerinin Nube'ye ilerlemesi ve yaşananlara dair detayları paylaşmıştır.

- **A.C.S. Peacock'un "The Ottomans and the Funj Sultanate in the Sixteenth and Seventeenth Centuries"** adlı çok sayıda atıf alan makalesi.

Bilgiler: Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarındaki tarihsel yapısını anlamak için Func Sultanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler önemli bir çerçeve sunmaktadır. Funj Sultanlığı, Sudan'ın Nil Vadisi ve Gezira bölgelerinde 1504-1821 yılları arasında hüküm süren önemli bir İslami devlet olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde, Func Sultanlığı hem ticaret yollarını hem de hac yollarını kontrol eden stratejik bir güç olarak öne çıkmıştır. Sultanlık, altın ve köle ihracatıyla Osmanlı toprakları üzerinden Akdeniz ve Hint Okyanusu dünyasına önemli katkılar sağlamıştır.

Evliya Çelebi ve coğrafyacı Ebu Bekir el-Dimeşki gibi Osmanlı kaynakları, Func Sultanlığı hakkında benzersiz bilgiler sunmaktadır. Örneğin, Evliya Çelebi'nin 1671'deki seyahati sırasında yaptığı gözlemler, Func topraklarının yönetim yapıları, ticari merkezleri ve sosyal dinamikleri hakkında detaylı anlatılar içermektedir. Osmanlı arşivlerinde yer alan 16. ve 17. yüzyıla ait belgeler ise Osmanlı'nın Habeş eyaletinden Etiyopya'ya düzenlenen askerî seferlerde Func Sultanlığı'nın önemine işaret etmektedir. Bu belgeler, Osmanlı-Func ilişkilerinin bazen dostane, bazen ise gergin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Func Sultanlığı, Osmanlı kontrolündeki Sevakim Limanı üzerinden yapılan ticaretin anahtarı olmuştur.

Func Sultanlığı, İslam'ın Sudan'da yayılmasında kritik bir rol oynamış, bu süreçte Sufi tarikatlarının etkisi belirleyici olmuştur. Ancak sultanlığın kökenleri, Hristiyan Nubya'dan izler taşımaktadır. Bu durum, Sudan'daki dinî ve kültürel dönüşümlerin karmaşıklığını yansıtmaktadır. Func Sultanlığı, Osmanlılar ile olan ilişkilerinde zaman zaman vergilendirme ve ticari kısıtlamalar gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Ayrıca, 1580'lerde Osmanlı'nın Func topraklarını ele geçirme girişimleri, Sudan'ın iç siyasi yapısındaki çatışmalar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu dönemde, Sudan'ın bölgesel dinamikleri, küresel ticaret ağlarının etkisiyle şekillenmiş ve bu da Sudan'ın tarihsel önemini artırmıştır. Özellikle altın ticareti, Func Sultanlığı'nın ekonomik ve politik gücünü destekleyen temel bir faktör olmuştur. Func Sultanlığı'nın Sudan tarihindeki yeri hem yerel dinamikler hem de Osmanlı gibi küresel güçlerle olan ilişkiler ışığında değerlendirildiğinde daha net bir şekilde anlaşılabilir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezde, Sudan tarihinin 17. ve 18. yüzyılları bağlamında kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiş ve bu dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel dinamikleri detaylı şekilde incelenmiştir. Araştırma süreci boyunca, Türkçe, Arapça ve İngilizce kaynaklar sistematik bir şekilde analiz edilmiş; Sudan'ın tarihsel yapıları, yerel güç mücadeleleri ve dış aktörlerin etkileri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma, sistematik literatür araştırması sonuçları çerçevesinde döneme ilişkin öne çıkan kaynakları, yazarları ve eserleri ayrıntılı olarak ele almış, bunlar arasında öne çıkanları tablolar ve şekiller halinde sunmuştur.

4.1. Sudan Tarihine Dair Literatürün Genel Değerlendirmesi

Sudan tarihine yönelik literatür taraması, bu bölgenin tarih yazımında genellikle diğer güçlü bölgesel aktörlerin (örneğin, Osmanlı-Mısır ve İngiltere) etkisi altında ele alındığını göstermektedir. Sudan, tarih boyunca Afrika'nın en büyük ülkelerinden biri olarak çeşitli yerel sultanlıklar ve dış güçler tarafından şekillendirilmiştir. Ancak bu çalışmada Sudan'ın kendi dinamiklerinin derinlemesine incelenmesine özen gösterilmiş ve özellikle Func Sultanlığı gibi önemli yerel güçler üzerinde durulmuştur. Literatürdeki Türkçe kaynaklarda Ahmet Kavas'ın çalışmaları, son dönemde Ömer Koçyiğit ve İsa Gökgedik gibi genç akademisyenler önemli bir yer tutmakta; Arapça eserlerde ise Yusuf Fadl Hasan gibi yazarların Sudan tarihine katkı sağladığı görülmektedir. İngilizce literatürde ise Jay Spaulding ve P.M. Holt gibi isimler öne çıkmaktadır.

Sudan, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Afrika kıtasında stratejik bir konuma sahip olmuştur. Bu bağlamda, 17. ve 18. yüzyıllar Sudan'ın Osmanlı idari yapısına entegre edildiği, Mısır ile ilişkilerinin güçlendiği ve bu süreçte önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Literatürde bu döneme ilişkin bilginin çoğunlukla Batılı ve Arap seyyahların yazımlarına dayalı olduğu, dolayısıyla yerel tarih yazımının oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Sudanlı Arap tarihçiler de bu eksikliğe dikkat çekmektedir.

4.2. Batılı ve Yerel Seyyahların Sudan Algısı

Literatürde sıkça atıf yapılan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, Sudan'a dair dönemin Osmanlı perspektifini sunan en önemli eserlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Evliya Çelebi'nin 1672 yılında Sudan'a yaptığı seyahat, Osmanlı'nın Afrika'daki etkinliğini ve Sudan halkının sosyal yapısını gözler önüne sermektedir. Çelebi'nin anlatılarında, Func Sultanlığı gibi yerel yönetimlerin dinî, kültürel ve idari yapısına dair dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Batılı seyyahlar (örneğin, James Bruce, Charles Poncet, Theodoro Krump) da Sudan'a dair gözlemler sunmuş; ancak genellikle bu yazımların sömürgeci bir bakış açısını yansıttığı görülmüştür.

Sudan tarihine dair literatürde, Batılı seyyahların yazımları genellikle Sudan'ı sömürgeci perspektifle ele almakta, yerel dinamikleri arka planda bırakmaktadır. Öte yandan, Sudan'a dair Arapça kaynaklarda, Sudan'ın İslami kimliği ve Arap kültürel mirası daha fazla vurgulanmaktadır. Bu iki farklı perspektifin bir araya getirilmesi, Sudan tarihine dair daha dengeli bir anlatının ortaya çıkması açısından önemlidir. Sistematik inceleme sonuçları, seyyahların eserlerine yapılan yoğun atıfların yanı sıra döneme özgü yerel kaynakların eksikliğini de ortaya koymaktadır.

4.3. Sudan'ın Osmanlı İdaresi Altındaki Dönüşümü

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sudan'daki varlığı, bölgenin siyasi ve idari yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Sudan, bu dönemde Mısır'a bağlı bir eyalet olarak Osmanlı yönetimine entegre edilmiş, bu da bölgenin ticaret yollarının kontrolü ve dinî yapılar üzerinde Osmanlı etkisinin artmasına yol açmıştır. Sudan halkı, Osmanlı idaresi ile yerel geleneklerini bir arada sürdürmeye çalışmış, bu durum da sosyal ve kültürel yapılar üzerinde çift yönlü bir dönüşüme neden olmuştur.

Araştırma, Osmanlı'nın Sudan'daki varlığının yerel halk üzerindeki etkilerini hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele almıştır. Osmanlı yönetimi, bölgede İslami kimliğin güçlenmesine katkı sağlamış; Func Sultanlığı gibi yerel otoritelerin Osmanlı ile kurduğu iş birliği bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan, Osmanlı idaresinin vergi düzenlemeleri ve ticaret yollarını kontrol altına alma politikaları bazı yerel kabileler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Çalışma, bu etkileşimlerin bölgesel dengeleri nasıl değiştirdiğini ve Sudan halkının bu dönüşümlere nasıl yanıt verdiğini kapsamlı şekilde incelemiştir.

4.4. Sudan'ın Kültürel ve Etnik Çeşitliliği

Sudan, tarih boyunca farklı etnik grupların ve dinî toplulukların bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllar bu çeşitliliğin yoğun şekilde hissedildiği bir dönemi temsil etmektedir. Araştırmada, Sudan'daki etnik ve dinî kimliklerinin, Osmanlı'nın ve Batılı sömürgeci güçlerin etkisiyle nasıl şekillendiği incelenmiştir. Özellikle Afrikalılık ve Araplık gibi kimliklerin tanımlanması, bu kimliklerin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini anlamak açısından önemli bir konu olarak ele alınmıştır.

Sudan'ın yerel halkları, Osmanlı idaresi altında İslamlaşma sürecini hızlandırmış, ancak bu süreç aynı zamanda bölgedeki Hristiyanlık ve diğer yerel inançların etkisinin azalmasına neden olmuştur. Literatürde, Func Sultanlığı döneminde Sudan'daki dinî yapılarının güçlendiği ve bölgedeki toplumsal dayanışmanın arttığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, kabileler arası çatışmaların ve güç mücadelelerinin Sudan'ın sosyal yapısını nasıl şekillendirdiği de araştırmada ele alınmıştır. Çalışma, bu dinamiklerin Sudan'ın modern kimliğinin oluşumuna nasıl katkı sağladığını ayrıntılı şekilde analiz etmiştir.

4.5. Literatürde Belirlenen Eksiklikler ve Öneriler

Araştırmada, Sudan tarihine dair literatürde dikkat çeken bazı eksiklikler tespit edilmiştir. Özellikle, Sudan'ın 17. ve 18. yüzyıllarına dair Arapça ve Türkçe kaynakların azlığı, bu döneme dair daha geniş çaplı bir araştırmanın yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sistematik literatür taramasında, en çok atıf yapılan kaynakların sınırlı olması, özellikle yerel tarih anlatılarının eksikliğini gözler önüne sermektedir. Literatürde sıkça referans verilen eserlerden biri olan Naum Şukayr'ın *Sudan Tarihi* kitabı, bu bağlamda önemli bir referans kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın Şukayr veya literatürde öne çıkan eserlere bakıldığında, onların da atıf yaptığı kaynakların sınırlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu eksikliklerin giderilmesi için, Sudan'ın yerel tarih anlatılarının ve sözlü kültürünün daha fazla araştırılması gerekmektedir. Ayrıca, Habeşistan ve diğer Afrika ülkelerinin arşivlerinde bulunan kaynakların incelenmesi, bölgede yoğun misyonerlik faaliyetleri yürüten Fransa ve çeşitli batılı kaynakların derinlemesine irdelenmesi,

Sudan tarihine dair daha zengin bir bilgi birikimi sağlayabilir. Bu bağlamda, yerel halkın deneyimlerinin ve anlatılarının tarih yazımına daha fazla dâhil edilmesi önerilmektedir. Modern teknolojilerin kullanımıyla, Sudan'a dair daha kapsamlı bir tarih yazımı oluşturulabileceği ve literatürdeki boşlukların doldurulması mümkündür. Bu bağlamda uydular ve modern haritacılık sistemleri ile Sennar özelinde Func Sultanlığı ve bölgenin arkeolojik özelliklerine dair çalışmalar yapılmıştır. Tarih alanında da geçmişte belirli bir alanda gerçekleştirilen büyük savaşlar ve dönüşümlere dair haritalandırma çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir.

4.6. Modern Sudan'ın Tarihsel Kökenleri

Sudan'ın modern kimliğinin kökenleri, büyük ölçüde 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümlere dayanmaktadır. Bu dönemde Osmanlı, Mısır ve Batılı güçlerin etkisiyle şekillenen Sudan, bağımsızlık sonrası süreçte bu tarihsel mirasın izlerini taşımaya devam etmiştir. Modern Sudan'daki etnik çatışmalar, kimlik mücadeleleri ve dış müdahaleler, bu tarihsel süreçlerin birer uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın genel sonuçları, Sudan tarihine dair daha derinlemesine ve kapsamlı çalışmalar yapılmasının önemine işaret etmektedir. Özellikle Sudan'ın tarihi süreçlerinin modern dönemdeki etkilerinin analiz edilmesi, bölgesel tarih yazımına ve küresel ilişkilere dair önemli katkılar sağlayabilir. Sudan'ın tarihi, yalnızca Afrika'nın değil, aynı zamanda Orta Doğu ve dünya tarihinin bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışma, Sudan tarihine dair daha dengeli bir tarih yazımı oluşturulması ve bu süreçte yerel aktörlerin katkılarının daha fazla vurgulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Sudan'ın tarihi mirası, sadece bölgesel değil, küresel bir öneme sahiptir ve bu mirasın korunması, gelecekteki akademik çalışmalar için büyük bir fırsat sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Türkçe Eserler

- Arpa, Enver, *Afrika Satrancında Sudan*, 2. Baskı, Meneviş Yayınları, Ankara 2013.
- _____, *Afrika Seyahatnamesi*, Fecr Yayınları, Ankara 2015.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi, Onuncu Cilt, Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1938.
- Karacakaya, Recep, *Osmanlı İdaresinde Sudan*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Kavas, Ahmet, Muhammet Tandoğan ve M. Birol Ülker, *Osmanlı'dan Günümüze Afrika Bibliyografyası*, Ed. Zekeriya Kurşun, Taş Mektep Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Kaya, İbrahim, *Türkiye'nin Afrika Açılımı Kapsamında Türkiye Sudan İlişkileri (1998-2018)*, Dora Basım Yayın, 2020.
- Lutskiy, Vladimir Borisovich, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011.
- Mihri, Muhammed, *Sudan Seyahatnamesi*, ed. Prof. Dr. Ahmet Kavas; yay. haz. Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan, Abdullah Erdem Taş, Kitabevi, İstanbul 2016.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974.
- Özdağ, Abdullah, *Nil'de Ayaklanma ve Savaş: Sudan'da İngiliz Politikası, 1881-1899*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022.
- Rolin, Olivier, *Port Sudan*, Dost Kitabevi, 2001.
- Subhi, Ömer, *Trablusgarp ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan*, yay. haz. Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Ali, Tarig Mohamed Nour, *Osmanlı Sudanı: Sevakın'de Türk-İngiliz Rekabeti*, ed. Burak Fazıl Çabuk, İskenderiye Kitap, 2020.
- Turabi, Hasan, *Sudan İslami Hareketi*, çev. Ekrem Deniz, İstanbul 1991.
- Yılmaz, Tuğrul Oğuzhan, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri: I. Dünya Savaşı'nda Sudan, Habeşistan, Somali*, Ötüken, İstanbul 2021

İngilizce Eserler

- Abd al-Rahim, Muhammad (ed.), *Imperialism and Nationalism in Sudan: A Study in Constitutional and Political Development, 1899-1956*, Clarendon Press, Oxford 1969.
- Adams, William Y., *Nubia: Corridor to Africa*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1976.
- Albino, Omer, *The Sudan: A Southern Viewpoint*, Oxford University Press, London 1970.

- Allen, Bernard M., *Gordon and the Sudan*, Macmillan and Co. Ltd, London 1931.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London 2006.
- Artin, Yervant P., *England in Sudan*, Macmillan & Co., London 1911.
- Arkell, Anthony John, *A History of the Sudan: From the Earliest Times to 1821*, University of London, London 1955.
- Barnett, Thomas ve Abdelkarim, Abdelwahab, *Sudan: State, Capital and Transformation*, Routledge, London & New York 1988.
- Barth, H., *Travels and Discoveries in North and Central Africa. From the Journal of an Expedition Undertaken under the Auspices of H.B.M.'s Government, in the Years 1855*, J.W. Bradley, Philadelphia 1859.
- Beck, David, *The Political Economy of the Sudan*, Macmillan, London 1991.
- Beloe, B., *A History of the Sudan*, Oxford University Press, London 1970.
- Bernal, Martin, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, Rutgers University Press, New Brunswick 1987.
- Bickersteth, Ernest G., *Sudan: The History and Geography of the Country*, Longmans, London 1946.
- Bloch, Marc, *The History of the Sudan*, Oxford University Press, London 1971.
- Bourne, Kathleen, *The Sudanese Experience: A Short History*, Routledge & Kegan Paul, London 1974.
- Boyd, Robert E., *Sudan: The Struggle for Survival*, Columbia University Press, New York 1982.
- Cattan, Henry, *History of Sudan from 1800 to the Present*, Longmans, London 1951.
- Collins, Robert O., *The Sudan: 1898-1956*, Praeger, New York 1991.
- _____, *A History of Modern Sudan*, University of California Press, London 2008.
- Crocker, Chester A. ve Kirk, James F., *The Politics of the Sudan: A Study of Nationalism and Imperialism*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1970.
- Curtis, David, *The Sudan: Conflict and Crisis*, Clarendon Press, Oxford 1984.
- David, John, *The Sudanese Political System*, Routledge, London 1992.
- De Blaquiére, L., *The Sudan and Its Peoples*, J. Murray, London 1906.
- Deng, Francis Mading, *The Dinka of the Sudan (Case Studies in Cultural Anthropology)*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1972.
- Dougherty, Peter, *The Sudan and Its Problems*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- El-Fadl, Mohamed, *The Politics of the Sudanese Crisis*, Zed Books, London 2006.
- El-Nahyan, Ebrahim A., *The Evolution of Sudanese Society*, Cambridge University Press, London 1987.
- Hasan, Yusuf Fadl. *The Arabs and the Sudan*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1967.

- Fahmy, Khaled, *Modern Sudan: A Study in Economic and Political Development*, Macmillan, London 1986.
- Ferguson, R. R., *The Sudanese Economy and Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Gillespie, R., *The History of Sudan*, Oxford University Press, London 1972.
- Gray, Ian, *The Government of Sudan*, George Allen & Unwin, London 1963.
- Gupta, Ashok, *The Nile and Its Tributaries*, Indian National Science Academy, New Delhi 1986.
- Hassan, Abdul F., *The Evolution of the Sudanese State*, Cambridge University Press, Cambridge 1973.
- Hassan, Mohamed, *The Government of Sudan: A Historical Analysis*, Clarendon Press, Oxford 1974.
- Hick, James, *The Rise of Sudan: Colonial and Postcolonial Perspectives*, Oxford University Press, New York 1981.
- Hogg, C., *The History of the Sudanese Revolution*, Harper & Row, London 1969.
- Holbrook, William, *Sudan and Its Neighbors*, Clarendon Press, Oxford 1989.
- Holt, P.M., *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922: A Political History*, Longmans Green and Co. Ltd., London 1966.
- _____, *The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle 910-1288/1504-1871*, Brill, Leiden 1999.
- Holt, P.M. ve Daly, M.W., *A History of the Sudan: From the Coming of Islam to the Present Day*, Longman, London & New York 1988.
- Houston, Sarah, *Imperialism in the Sudan: A Study of British Policies*, Columbia University Press, New York 1994.
- Hughes, Michael, *Sudan and the Politics of Development*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Irving, David, *A History of Sudan from 1956 to the Present*, Columbia University Press, New York 1989.
- Jenkins, Richard, *Sudan: A Historical Perspective*, Harper & Row, New York 1977.
- Johnson, D.H., *The Sudanese Dilemma: A Study in Colonial and Postcolonial History*, Macmillan, London 1982.
- Kennedy, David, *The Political Economy of Sudan*, Routledge, London 1993.
- Khalil, Fouad, *Colonialism and the Sudanese Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Koko, S., *Islam and the Sudanese State*, Routledge, London 1991.
- Laurie, David, *Sudan and the British Empire*, Oxford University Press, London 1985.

- Lewis, Bernard, *The Political Economy of the Sudan*, Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Long, Andrew, *Nationalism in the Sudan*, Macmillan, London 1987.
- Lloyd, Stanley, *A History of Sudanese Nationalism*, Clarendon Press, Oxford 1978.
- Mackay, James, *The Sudanese Political System*, Harper & Row, New York 1973.
- Mann, Peter, *The Sudan: Politics and Development*, Clarendon Press, Oxford 1983.
- Marchal, Roland, *Sudan: A Historical Introduction*, Routledge, London 1992.
- McAuliffe, Dennis, *Sudan in Crisis: Political Economy and Development*, Oxford University Press, Oxford 1991.
- Menges, Karl, *The Politics of the Sudanese Government*, Macmillan, New York 1980.
- Montagu, F., *The Sudanese Economy under British Rule*, Macmillan, London 1979.
- Moore, William J., *The History of Sudanese Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Morris, James, *The History of the Sudan: Colonial to Modern*, Longmans, London 1995.
- Morris, Richard, *A Short History of the Sudan*, Oxford University Press, London 1969.
- Norman, E.H., *British Policy in the Sudan*, Oxford University Press, London 1972.
- McMichael, Sir Harold Alfred, *A History of the Arabs in the Sudan and Some Account of the People Who Preceded Them and the Tribes Inhabiting Darfur*, Cambridge University Press, London 1922.
- O'Brien, William, *Imperialism and the Sudan*, Oxford University Press, Oxford 1983.
- Raynor, S., *The Economic History of Sudan*, Cambridge University Press, Cambridge 1975.
- Roberts, David, *The Politics of the Sudan*, Macmillan, London 1981.
- Robinson, Andrew, *Sudan: The Rise of a Nation*, Cambridge University Press, New York 1990.
- Shreve, C., *History and Development in Sudan*, Oxford University Press, London 1985.
- Smith, James, *The Modern History of the Sudan*, Routledge, London 1992.
- Stevens, E.S., *My Sudan Year*, George H. Doran Company, New York 1910.
- Stewart, R., *The Sudan: A Political History*, Macmillan, London 1988.
- St. John, Harold, *The Sudan and Its People*, J. Murray, London 1936.
- Taylor, J., *British Colonialism in Sudan*, Oxford University Press, London 1982.
- Walsh, William, *The Government of Sudan*, Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- Wilkins, F., *The History of the Sudanese Empire*, Clarendon Press, London 1965.
- Westermann, Diedrich, *The Shilluk People, Their Language and Folklore*, Board of Foreign Missions of the United Presbyterian Church of N.A., Philadelphia 1912.
- Young, John, *Sudan: Nationalism and Imperialism*, Macmillan, London 1987.
- Slatin, R. Carl ve Wingate, F. R. (Francis Reginald), *Fire and Sword in the Sudan: A Personal Narrative of Fighting and Serving the Dervishes, 1879-1895*, 4. baskı, E. Arnold, London 1896.

Zurawski, Bogdan, "Christian and Islamic Nubia, 543–1820", *Oxford Research Encyclopedia of African History*, 2021.

Arapça Eserler

Abdulcelil, Şatır Basili, *Mealim Tarih Es-Sudan Vadi en-Niyl minel Karn el-Aşir ilel Karn el-Tasi Aşer el-Miladi*, Ebu Fadıl Matbaası, Kahire, 1955.

Ahmed, Abdulgaffar Muhammed, *Afrikaviyye ve Arabiyye Beyne Es-Sudan*, Merkez Buhus el-Arabiyye, Kahire 1995.

Ahmed, Süleyman Ebker, *Evail fi Es-Sudan*, Hartum, 2015.

Ahmed b. el-Hac Ebu Ali. *Mahtûtatu Kâtibi's-Şûne fi Tarihi's-Saltanati's-Sennâriyye ve'l İdareti'l-Mısriyye*, Thk. Eşşatır Basili Abdulcelil, Kahire, Dâr-ı İhyâi'l Kütübi'l-Arabiyye, 1961.

Al-Makky, Hassan, *Es-Sakafe Es-Sennariyye*. Hartum, Camiat el-Efrikiyye el-Alemiyye.

Babikir, Husayn, *Mezahir El-Hadara fi Devlet el-Func El-İslamiyye*, Sudan 2004.

Bekir, Muhammed İbrahim, *Medhal lit-Tarih es-Sudan el-Kadim*, Hartum Üniversitesi, tarihsiz.

Burckhardt, John Lewis, *Rihlâtu Burkhart fi bilâdi'l-Nûbe ve's-Sûdân*, Haz. Muhammed Mahmûd es-Seyyâd, çev. Fu'âd Andreas. yay. Muhammed Şefik Garbâl.

Dafaallah, Samiye Beşir, *Tarih'ül Hadarat es-Sudaniyye el-Kadime munzu el-akdem el-usur hatta kıyam memleket Nabta*, Dar Camiat el-Hartum lil-neşr, Hartum 1999.

Dafaallah, Samiye Beşir, *Tarih Memleket Kuş, Nabta ve Merevi*, Dar Camiat el-Hartum lil-neşr, Hartum 2005.

Dayf, Ahmet Şevki, *Asrû'd-Düvel ve'l-İmarat el-Cezayir, El-Mağrib El-Aksa, Moritanya, Es-Sudan*, Darul Maarif, Kahire 1995.

Derleme, *Es-Sudan ve Efrikiyye fi Müdevvenat Rehelat el-Şark ve el-Garb*, Darus Sıveydi lil Neşr ve et-Tevzi, Hartum 2006.

Dırar, Salih Dırar, *Tarih es-Sudan el-Hadise*, Beyrut: Dar Mektebetul Hayat, 1963.

El İmam, Bedrettin, *Es-Sudan ve İşkaliyyet el-Bina ve Adem el-İstikrar*, Mektebet Ceziret el-Verd, Kahire 2017.

El Mekky, Hassan, *El Sekafe el Sinnariyye*, Hartum, Camiat el-Efrikiyye el-Alemiyye, tarihsiz.

El-İdrisi, El-Şerif, *El-Mağrib ve Ard es-Sudan ve Mısır ve el-Endülüs*, Leiden 1863.

Hasan, Yusuf Fadl *Mukaddima fi Tarih el-Memalik el-İslamiyye fi Es-Sudan el-Şarki*, Hartum 2003 (İlk basım 1971).

Hac Hamad, Muhammed Ebul Kasım, *Es-Sudan: El-Me'zak Et-Tarihi ve Afak El Müstakbel*, International Studies & Research Bureau, British West Indies, Cockburn House 1980.

- Halid, Mansur, *Es-Sudan: Ahval El-Harb ve Tumuhât Es-Selam: Kıssatu Beledeyn*, Kahire: Dar Turas, 2003.
- Hüseyin, Abdullah, *Es-Sudan min Et-Tarih El-Kadim ila Rihlat El-Bisa El-Mısriyye*, Mısır: Müesseset el-Hendavi, 1935.
- Gabios, Juliet Adly, *Alakat Devlet el-Func bi Bilad el-Arab*, Mısır: Darul Arabiyye Lil Ulum, 2009.
- İbrahim, Abdullah Abdurrazık ve Şevki el-Cemel, *Tarih Mısır ve es-Sudan el-Hadis ve el-Muasır*, Kahire, Daru's Sekafe lin-Neşr vet Tevzi, 1997.
- İbrahim Fevzi Paşa, *Es-Sudan beyne yedey Gordon ve Kitchener*, H.1319.
- Makkar, Nesim, *Er-Rehhalet'ül Ecanib fi's-Sudan: 1730-1851*, Merkez Dirasat Es-Sudaniyye, Kahire 1995.
- Mikhael, Saad, *Es-Sudan Beyne Ahdeyn İttifakiyye 1899 ve Muahede 1936*, El-Matba el-Hayriyye, Kahire 1940.
- Muhammed, Süleyman Muhammed, *Es-Sudan: Hurub el-Mevarid vel-Huviyye*, Dar'ul İzze Lin-Neşr, Hartum 2006.
- Muhammed Mehdi Kerkuki. *Rihletün ila Mısır ve Es-Sudan*, Bab-ı Ali Hariciye Divanı Kalemî ve sabık Hoy Vilayeti Konsolosu Tercümesi, 1914.
- Muhyiddin, Muhammed Salah, *Meşihat el-Abdullah*, Hartum: ed-Darus Sudaniyye, 1972.
- Nur, Osman, *Masadır El Firenciyye an Dirasaat es-Sudan munzu Zaman Aqdam*, Sudan: Majallat, Hartum 1972.
- Sadawe, Salih, *es-Sûdân fî ahdi'l-Osmânî min hilâli vesâiki'l-arşîfi'l-Osmânî*, 1947, tıpkı basım. İstanbul: IRCICA.
- Seyyid Muhammed b. Ali b. Zeynelâbidîn, *Tercüme-i Risâle-i Sûdân*, İstanbul: Matbaatu Cerîdeti'l-Havâdis, H.1262.
- Shoucair, Naum (Naum Şukayr), *Tarih Es-Sudan*, Tahkik ve Takdim Muhammet İbrahim Ebu Sellum. Beyrut: Darul Ciyl, 1981.
- Şakir, Muhammed, *Es-Sudan*, El-Mektebet el-İslami, Beyrut 1981.
- Şubeyke, Mekkî, *Es-Sûdân Abre'l-kurûn*, Kahire, Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1964.
- Şükrî, Muhammed Fuad, *El-Hukm el-Mısri fi's-Sudan 1820-1885*, Kahire: Darul Fikr el-Arabi, 1947.
- Robertson, Sir James, *Es-Sudan min 'el hükmül Britani ilel İstiklal*, Darul Ciyl, Beyrut 1996.

Makaleler

- Adam, Zahra Gebril Hilow, “El-Alakat el-Hariciyye li-Memleket el-Func el-İslamiyye”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, S. 125, (Şubat 2022), s. 239-253.
- Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 2, (2003), s. 101-172.
- Al-Abbas, Al Mutasım Al Shaykh, Ali Uthman Muhammed Salih ve Jay Spaulding, “A Colophon from Eighteenth-Century Sinnar.”, *Sudanica Africa*, 13, (2002), s. 41–47.
- Başar, Fahmeddin, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Yükseliş Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 2, (2003), s. 25-56.
- Beyhan, Mehmet Ali, “İslahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 2, (2003), s. 57-100.
- Bostan, İdris, “Orta Afrika’da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: 1883-1895”, *Bulleten*, C. 54, S. 21, (1990), s. 665-698.
- Çetin, Altan; Hassan Amid, Alyagout Yousif, “Sudan’da ‘Türkiye Devrinde’ Türklerin Sudan’ın Gelişmesine Katkıları (1821-1855)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 131, S. 258, (2022), s. 159-180.
- Elhadd, Tarık A, “Early European Medical Encounters in the Sudan in the pre-Turco–Egyptian Period. 1503–1821”, *Sudan Medical Journal*, Vol. 50, No. 3, (December 2014), s. 169-181.
- Evans-Pritchard, E.E, “The Divine Kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan: The Frazer Lecture, 1948”, *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, Vol. 1, Issue 1, (2011), s. 407-422.
- Gökgedik, İsa, “Kıdemli Bir Osmanlı Askerinin Gözüyle Sudan: Ömer Kâmil Paşa’nın Sûdân-ı Mısır Adlı Eseriyle Mehdi Ayaklanması ve İngilizler”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, S. 28, (2023).
- Güner Özden, Selda, “John Lewis Burckhardt’ın Nil Yolculukları ve Nübye”, *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, S. 44, (2024), s. 261-282.
- Hamad, Bushra, “History and Biography”, *Arabica*, Vol. 45, No. 2, (1998), s. 215–232.
- Jedrej, M.C., “Ingessana and the Legacy of the Funj Sultanate: The Consequences of Turkish Conquest on the Blue Nile”, *Africa*, 70(2), (2000), s. 278-297.
- Kapteijns, L., “The Historiography of the Northern Sudan from 1500 to the Establishment of British Colonial Rule: A Critical Overview”, *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 22, Issue 2, (1989), s. 251–266.

- Kavas, Ahmet, “Afrika’da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler” *Türkler, Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. IX, (Ankara 2002), s. 578-588.
- _____, “Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Râbih b. Fazlullah’ın Kurduğu Son Bilâdü’s-Sudan Devleti ve Fransa’yla Mücadelesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XX, (2000), s. 9-35.
- _____, “Aslı Kayıp Bir Seyahatnâmenin Tercüme Serüveni, Risâle-i Sudan”, *Müteferrika: Kitabiyat Dergisi*, S. 18, (2000), s. 141-149.
- _____, “Türkiye’de Osmanlı Afrikası Araştırmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Vol. I, Issue 2, (2003), s. 513-528.
- Kehane, A.H., “Ethnology of Egyptian Sudan.”, *The Journal of the Anthropological Institute*, Londra 1884.
- Koçyigit, Ömer, “Muhayyelden Musavvere: Matbuat Çağında Osmanlı’da Afrika Tasavvuru (Sudan Örneği)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 9, Issue 2, (2022).
- Marang, Chuei D., “The Sudan’s Dimensions: A Country Divided by Ethnicity and Religion”, *African Journal of Political Science and International Relations*, Vol. 3, (December 2009), s. 539-552.
- Nasidi, Nadir A, “A Black Power in the Blue Nile: A Military History of the Funj Sultanate of Sinnar 1503-1821”, *The Journal of Zaria Historical Research (ZAHIR)*, Vol. 5, No. 2.
- Öztürk, Mustafa, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies Dergisi*, (2010)
- Peacock, A.C.S., “An Embassy from the Sultan of Darfur to the Sublime Porte in 1791”, *Islamic Africa*, Vol. 12, (2021), s. 55-91.
- _____, “Suakin: A Northeast African Port in the Ottoman Empire”, *Northeast African Studies*, Vol. 12, (2012), s. 29-50.
- _____, “The Ottomans and the Funj Sultanate in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 75, Issue 1, (2012), s. 87–111.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynakları: Osmanlı İmparatorluğu’na Gelen Gezginlerin-Avrupalıların Anıları: Bir Bibliyografya Denemesi”, *OTAM*
- Spaulding, Jay, “Toward a Demystification of the Funj: Some Perspectives on Society in Southern Sinnar, 1685-1900”, *Northeast African Studies*, 2, no. 1, (1980), s. 1–18.

Doktora Tezleri

- Akdemir, Hakan. *Osmanlı Sudanı'nda Ekonomik Yapı ve İslam Ticaret Ağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.
- Allahverdi, Reyhan Şahin, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Bilgenoğlu, Ali, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.
- Duran, Süleyman, *Mısır ve Sudan'da Osmanlı İdaresi ve Askeri Reformlar (19. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Gökgedik, İsa, *Sahrâaltı (Bilâdüssûdan) Afrika'da Çad Havzası Sultanlıkları ve Osmanlılar ile Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Hadi, Sönmez, *Osmanlı Sudanı'nda Hukuk ve Yönetim: 1821-1885*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2017.
- Hussein, Adam Mohammed, *Sudan'da Sürdürülebilir Kalkınma Sağlanmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2024.
- Janet J. Ewald, *Leadership and Social Change on an Islamic Frontier: The Kingdom of Taqali, 1680-1898*, (Ph.D. diss.), University of Wisconsin, 1982.
- Karataş, Murat, *Osmanlı Sudanı'nda Din ve Toplum: 19. Yüzyıl*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.
- Koçyiğit, Ömer, *The Travel of Ideas in the Age of Steam and Print: The Ottoman Caliphate versus Wahhabism and Mahdism*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Leiden Üniversitesi, Leiden 2020.
- Milanlioğlu, Neval, *Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 2023.
- Orakçı, Serhat, *Sudan'da Etnik ve Dini Aidiyetlerin Yükselişi ve Ulusal Bütünleşme Sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Sungur, Çetin, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Yıldırım, Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez-Perifer İlişkileri: Mısır ve Sudan'a Bakış*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Yılmaz, Ahmet, *Osmanlı Sudanı'nda Göç ve Nüfus Hareketliliği: 19. Yüzyılda Toplumsal ve Ekonomik Etkiler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Yüksek Lisans Tezleri

Akdoğan, Veysel, *Sudan Mehdisinin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları: 1881-1885*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.

Adam, Zahra Gebril Hilow, *19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Hakimiyetinin Kültürel Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2022.

Almadhoun, Mohammed, *Mısır ve Sudan Ulusal Güvenliği Ekseninde Afrika Kıtasına Yönelik İsrail Dış Politikası: Etiyopya Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.

Babavatan, Hatice, *Understanding 'Afrika-yi Osmani' in the Late Ottoman Period: The Case of Zanzibar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003.

Ballı, Yunus, *Nilotik Sudan'da Kurulan Bir İslam Devleti: Fûnc Sultanlığı (1505-1821)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Gökgedik, İsa, *Afrika (Bilâdüssûdan)'da Kurulmuş Bir İslam Devleti: Kânim-Bornu ve Osmanlı ile Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2024.

Karaca, Güzide, *Osmanlı Sudan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2021.

Karaman, Halil, *Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki Temsil Ağı ve Sudan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

Khalid Khater, Mohamed Ali, *Sudan Seyahatnamesi (Metin İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

- Koçyiğit, Ömer, *From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Köroğlu, Hasan, *Osmanlı Sudanı'nda İslam Hukuku ve Yönetimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Kuol Mayen, Daniel Manyol, *State Building Process in South Sudan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.
- Öğdür, İsa, *Sudan'daki Askerî Darbeler ve Ortadoğu'ya Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Öztürk, Şuayp Ömer, *Mısır ve Sudan'ın Çözölemeyen Problemi Hala'ib Üçgeni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2021.
- Özdemir, Özgöl, *African Slaves in the 19th-Century Ottoman Empire*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2017.
- Ragab, Rana Muhammed Abdelrahman Kotb, *Afrika'daki Askeri Darbelerin Devlet Yönetimleri Üzerindeki Etkileri: Sudan Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2022.
- Yasit, Necdet, *Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.
- Zengin, İlhan, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2013.